

T.C.
MU LA SITKI KOÇMAN ÜN VERS TES
SOSYAL B L MLER ENST TÜSÜ
KAMU YÖNET M ANA B L M DALI

SMET NÖNÜ DÖNEM TÜRK YE'S N N Ç VE DI POL T KASINA
GENEL B R BAKI (1938-1950)

YÜKSEK L SANS TEZ

HAZIRLAYAN

Ahmet Ali UGAN

DANI MAN

Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

HAZ IRAN, 2014

MU LA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNİN İÇ VE DIŞ POLİTİKASINA
GENEL BİR BAKIŞ (1938-1950)

AHMET ALİ UGAN

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 03.07.2014

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 12.06.2014

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ayşe Yıldız ÖZSALMANLI

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Pınar YÜRÜR

Enstitü Müdürü V. : Yrd. Doç Dr. Aytekin FIRAT

HAZİRAN, 2014

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 22/05/2014 tarih ve 632/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Ahmet Ali UGAN'ın "İsmet İnönü Dönemi Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)" adlı tezini incelemiş ve aday 12/06/2014 tarihinde saat 13.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60.. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine ..ay...birliği.... ile karar verildi.

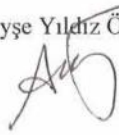

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

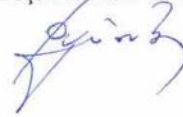
Üye

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Yıldız ÖZSALMANLI

Üye

Yrd. Doç. Dr. Pınar YÜRÜR

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "İsmet İnönü Dönemi Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03/07/2014

AHMET ALI UGAN

Ahmet

YÜKSEKÖ RET M KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZ
TEZ VER G R FORMU

YAZARIN

MERKEZ M ZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : UGAN

Adı : AHMET AL

Kayıt No:

TEZ N ADI

Türkçe : SMET NÖNÜ DÖNEM TÜRK YE'S N N Ç VE DI POL T KASINA GENEL B R BAKI (1938-1950)

Y. Dil : AN OVERVIEW OF TURKEY'S DOMESTIC AND FOREIGN POLICY DURING ISMET INONU PERIOD (1938-1950)

TEZ N TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

●

O

O

TEZ N KABUL ED LD

Üniversite : MU LA SITKI KOÇMAN ÜN VERS TES

Fakülte : KT SAD VE DAR B L MLER FAKÜLTES

Enstitü : SOSYAL B L MLER ENST TÜSÜ

Di er Kurulu lar :

Tarih : 03.07.2014

TEZ YAYINLANMI SA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNET C S N N

Soyadı, Adı : ÖZTÜRK, NAMIK KEMAL

Ünvanı : PROF. DR.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 153

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ DÖNEMİNİN İÇ VE DIŞ SİYASETİ
2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN DURUMU
3. ÇOK PARTİLİ HAYAT

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. CUMHURBAŞKANI
2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI
3. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ
4. 1946 ERKEN GENEL SEÇİMLERİ
5. 1950 GENEL SEÇİMLERİ

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. PRESIDENT
2. SECOND WORLD WAR
3. TRANSITION TO MULTI-PARTY SYSTEM
4. 1946 EARLY GENERAL ELECTIONS
5. 1950 GENERAL ELECTIONS

1- Tezinden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☒
2- Tezinden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir	☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 03.07.2014

ÖZET

Bu çalı mada, 1938-1950 yılları arasında Cumhuriyet dönemi hakkında olmak üzere Türkiye'nin iç ve dış siyaseti incelenmiştir. Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı ve Atatürk'ten sonra en çok konuşulan kişi olan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının hemen akabinde İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş, savaştan sonra Cumhuriyet Halk Partisi içinde muhalefet ortaya çıkmaya başlamış ve uluslararası konjonktürün de desteğiyle sonucunda 1946 yılı itibarıyla çok partili hayata geçilmiştir. 1950 yılına kadar geçen süreçte yeni kurulan Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında siyasi tartışmalar yaşanmış ve neticesinde uzun yıllardan beri Türkiye'yi tek parti olarak yöneten Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 seçimlerinde iktidarı Demokrat Parti'ye bırakmıştır.

Tez giriş ve sonuç bölümleri hariç 3 bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesine kadar olan dönem ana hatlarıyla ele alınmıştır. Akabinde İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi, yapmış olduğu dış politikalar, dış politikaları ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı dış politikaları antlaşmaları incelenmiştir.

İkinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı boyunca halkın sosyal ve ekonomik durumu, basındaki sansür, savaş ekonomisi içerisinde devletin koyduğu olağanüstü savaş vergileri, Türkiye'nin savaştan uzak durmak için imzaladığı saldırmazlık antlaşmaları, Müttefiklerle yapılan müzakereler ve savaş sonrasında Sovyet Rusya'nın talepleri karşısında Türkiye'nin tutumu üzerinde durulmuştur.

Son bölümde ise, Amerika'dan alınan askeri ve ekonomik yardımlar, çok partili hayata geçiş sürecinde rol oynayan sosyoekonomik, iç ve dış baskılar, Demokrat Parti'nin kuruluşu ve yükselişi, 1946 erken genel seçimlerinde yapılan usulsüzlükler, cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesi ve 14 Mayıs 1950 genel seçimleri ile Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet dönemi, İkinci Dünya Savaşı, Çok Partili Hayata Geçiş, 1946 Erken Genel Seçimleri, 1950 Genel Seçimleri.

ABSTRACT

In this study, between 1938-1950 years mainly President smet nönü Turkey's domestic and foreign policy was examined. Turkey's second president and after Atatürk, smet nönü who was the most talked person got president soon after Second World War II broke out. After the war, in the Republican People's Party opposition began to emerge and in the consequence of support of international conjuncture was also adopted to multi-party system in 1946. In the period up to 1950 years between the Democratic Party established new political party and the Republican People's Party disputed politically and as a result, for many years as a single party governing Turkey the Republican People's Party left power to the Democratic Party in the 1950 elections.

The thesis is comprised of three parts except the introduction and conclusion. In the first part, the period up to president elected of smet nönü was generally discussed. Then, nönü's president elected, changes made, foreign policy understanding and mutual assistance treaties of Turkey which were signed together with England and France were examined.

In the second part, during Second World War II people's social and economic situation, press censorship, in the war economy extraordinary war taxes which were imposed by government, nonaggression treaties which were signed by Turkey in order to stay out of the war, negotiations with Allies and after the war faced with the Soviet Russia's demands Turkey's attitude was emphasized.

In the three part, military and economic aids which was taken from the USA, playing a role in the transition to multi-party system socioeconomic, internal and external pressures, establishment and rise of Democratic Party, irregularities which was made in early 1946 general elections, 12 July Declaration which was published by President smet nönü and with 14th May 1950 general elections coming to power of Democratic Party was mentioned.

Key Words: President, Second World War, Transition to Multi-Party System, 1946 Early General Elections, 1950 General Elections.

ÖNSÖZ

Tez konusunun belirlenmesinde, içeriğinin hazırlanmasında ve bölümlerinin yazılmasında bana yol gösteren, akademik bilgi birikimini esirgemeyen ve her zaman yardımlarını gördüğüm değerli hocam ve tez danışmanım, Sayın Prof. Dr. Namık Kemal Öztürk'e sonsuz saygı, sevgi ve teşekkürlerimi bildirmeyi bir borç bilirim. Yardımlarından esirgemeyen değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet Avcı'ya gösterdiğiniz ilgi ve özveri için teşekkürlerimi sunarım. Öğretim Elemanı Kutay Gökdeniz'e yardımlarından özveriyle ayrıca teşekkür ederim. Bu uzun ve yorucu çalışma döneminde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birle ik Devletleri
BM	Birle mi Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MP	Millet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birli i
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

TABLÖLAR

Tablo 1. 1938 Yılı Ortalama Fiyatları ile 1943 Yılı (Aralık Ayı) Ortalama Fiyatları.....	33
Tablo 2. Tek Parti Döneminde (1939-1945) Basın Kurullarının Kapatılma Süreleri ve Kapatılma Sayıları.....	47
Tablo 3. 14 Mayıs 1950 Genel Seçim Sonuçları.....	131

HARİTALAR

Harita 1. Köy Enstitüleri Haritası.....	43
---	----

Ç NDEK LER

ÖZET

ABSTRACT

ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR.....	X
TABLolar	XI
HAR TALAR	XI
Ç NDEK LER.....	XII
G R	1

B R NC BÖLÜM

SMET NÖNÜ'NÜN CUMHURBA KANLI INA SEÇ LMES VE K NC DÜNYA SAVA I

1. CUMHURBA KANLI I ÖNCES DÖNEM.....	4
1.1. smet nönü'nün Hayatı ve Ki ili i.....	4
1.2. Atatürk - nönü li kisi	8
2. SMET NÖNÜ'NÜN CUMHURBA KANLI INA SEÇ LMES VE Ç POL T KA. 10	
2.1. Atatürk'ün Vefatı ve smet nönü'nün kinci Cumhuriyet Kanı Olarak Seçilmesi	10
2.2. Celal Bayar Hükümeti'nin Kurulması.....	13
2.3. De i mez Genel Ba kan ve Milli ef smet nönü	14
2.4. nönü Atatürk'ü Tasfiye mi Etti?	17
2.5. Para ve Pullardan Atatürk Resmi Niçin Kaldırıldı?	21
2.6. Müstakil Grup	23
3. II. DÜNYA SAVA I AREFES NDE TÜRK DI POL T KASI (1938-1939).....	25
3.1. nönü'nün Dı Politika Anlayı ı.....	25
3.2. Türkiye'nin Uluslararası Antla maları	27
3.2.1. Türk- ngiliz ve Türk Fransız Ortak Deklarasyonları	27
3.2.2. Üçlü ttifak Antla ması	28

K NC BÖLÜM

**II. DÜNYA SAVA I DÖNEM NDE TÜRK YE'N N Ç-DI POL T KASI VE
NÖNÜ ETK S (1940-1945)**

1.	1940-1945 DÖNEM NDE Ç POL T KA VE NÖNÜ.....	30
1.1.	Ekonomik Bunalım	30
1.1.1.	Milli Korunma Kanunu	31
1.1.2.	Varlık Vergisi	34
1.1.2.1.	Varlık Vergisinin ktisadi Sonuçları	37
1.1.2.2.	Varlık Vergisinin Ülke çindeki Sonuçları	38
1.1.2.3.	Varlık Vergisinin Dı Dünyadaki Etkileri	39
1.1.3.	Toprak Mahsulleri Vergisi	40
1.2.	Köy Enstitüleri	41
1.3.	Yönetim ve Basın	45
2.	1940-1945 DÖNEM NDE DI POL T KA VE NÖNÜ	48
2.1.	talya'nın Sava a Girmesi'nin Üçlü ttifak'a Etkisi ve Türkiye'nin Sava Dı ı Kalma Çabası	48
2.2.	Berlin Görü mesi (12-15 Kasım 1940): Türkiye Üzerinde Nazi-Sovyet Pazarlı ı ..	49
2.3.	Saldırmazlık Antla maları	50
2.3.1.	Türk-Bulgar Saldırmazlık Deklarasyonu	50
2.3.2.	Hitlerin Teminatı ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu	51
2.3.3.	Türk-Alman Saldırmazlık Paktı: Zoraki Dostluk.....	51
2.4.	Krom Meselesi	53
2.5.	Müttefiklerin Türkiye'yi Sava a Sokma Çabaları.....	54
2.5.1.	Casablanca Konferansı	55
2.5.2.	Adana Konferansı (nönü-Churchill Görü meleri)	57
2.5.3.	Moskova Konferansı	59
2.5.4.	Birinci Kahire Görü mesi: Eden-Menemencio lu Bulu ması	60
2.5.5.	Tahran Konferansı.....	61
2.5.6.	kinici Kahire Görü mesi	63
2.6.	Türk-Müttefik li kilerinin So uması	64

2.7.	Menemencio lu'nun stifası.....	67
2.8.	Almanya le Ekonomik ve Diplomatik li kilerin Kesilmesi.....	68
2.9.	Yalta Konferansı	69
2.10.	Sovyetler Birli i'nin Türkiye'den Talepleri	70
2.11.	Postdam Konferansı	71
2.12.	Sava ve Türkiye	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVA I SONRASI TÜRK YE'N N Ç-DI POL T KASI VE NÖNÜ ETK S (1945-1950)

1.	SOVYET TEHD D KAR ISINDA TÜRK YE'N N AMER KAN NÜFUZUNA G R	74
1.1.	Truman Doktrini ve Türkiye	74
1.2.	Marshall Planı ve Türkiye	78
1.3.	NATO'nun Kurulu u ve Türkiye'nin Girmek için İlk Müracaatı.....	80
2.	CHP'DE PART Ç MUHALEFET	84
2.1.	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	84
2.2.	Dört'lü Takrir (Önerge).....	88
2.3.	Birle mi Milletler Anayasası'nın Mecliste Onayı	89
3.	ÇOK PART L DEMOKRAT K HAYATA GEÇ	90
3.1.	Çok Partili Hayata Geçi te Dı Baskı ve nönü Faktörü	90
3.2.	Çok Partili Hayata Geçi te Sosyo-Ekonomik Baskı ve nönü Faktörü.....	93
3.3.	“De i mez Genel Ba kan”lık ve “Milli ef”li in Kaldırılması.....	96
3.4.	Tek Dereceli Seçim Sistemine Geçi	97
4.	MUHAL F PART LER N KURULU U.....	98
4.1.	Milli Kalkınma Partisi'nin Kurulu u.....	98
4.2.	Dörtlü Takrircilerin hracı ve stifası	99
4.3.	Demokrat Parti'nin Kurulu u	100
4.4.	Demokrat Parti'nin Yükseli i ve CHP'nin Sertle mesi	103
5.	1946 SEÇ MLER VE SONRASI	104
5.1.	1946 Erken Genel Seçimleri: Seçimlerin Hileli Olu unun Tartı ılması	104

5.1.1.	Recep Peker Hükümeti	108
5.1.2.	7 Eylül Kararları	110
5.2.	12 Temmuz Beyannamesi	111
5.3.	12 Temmuz Beyannamesi'nin İktidar Partisinde Yarattığı Sonuçlar.....	115
5.3.1.	İsmet İnönü-Peker Anlaşmazlığı	115
5.3.2.	Peker Hükümeti'nin Sonu	116
5.4.	12 Temmuz Beyannamesi'nin Muhalefet Partisi'nde Yarattığı Sonuçlar.....	117
5.4.1.	Demokrat Parti içinde Anlaşmazlık	117
5.4.2.	Demokrat Parti'nin Parçalanması ve İhraçlar	119
5.5.	Hasan Saka Hükümetleri	121
5.6.	İsmet İnönü'nün Gönüllü Hükümeti ve Milli Husumet Andı	125
5.7.	“Beyaz Devrim”: 14 Mayıs 1950 Seçimleri: Yeni Bir Dönemin Başlangıcı	128
5.8.	1950 Seçimlerinden Sonra İsmet İnönü	131
SONUÇ		133
KAYNAKÇA		141

G R

Mustafa Kemal Atatürk'ün en yakın arkadaşı olan İsmet İnönü, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Rauf Orbay Hükümetinde Dış İleri Bakanlığı yapmıştır. Ayrıca Lozan Barış Antlaşması'nda delegeler kurulu başkanlığı yapmış olan İnönü'ye cumhuriyetin ilanından sonra ilk hükümeti kurma görevi verilmiştir. Akabinde sırasıyla 1927, 1931 ve 1935 seçimlerinden sonra kurulan hükümetlerin başında bulunan İnönü, Atatürk ile olan görüş ayrılıkları nedeniyle 1937 yılında görevden ayrılmıştır (Kabacalı, 2004: 114).

İsmet İnönü başbakanlığı dönemlerinde özellikle ülkenin nüfus durumunu, her türlü kültür ve iktisat çalışmalarını takip etmiş ve bu amaçla istatistiklere önem vermiştir. Aynı zamanda CHP'nin Genel Başkan Vekili olan İnönü, partinin varlığını halkın geniş tabakalarına anlatabilmek için önemli bir merkez olan Halkevleri ve Halkodalarına da değer vermiştir. Bunun yanında İnönü, 1929 yılında Eğitim Bakanı'nın ölümü üzerine Eğitim Bakanlığı görevini de üstüne almış ve 1929 yılı boyunca bu görevle ilgilenmiştir. Bu dönemde dünyada yaşanan ekonomik buhran karşısında, Türk parasının değerinin korunması için gerekli önlemleri almıştır (Poyraz, 2008: 174-175).

İkinci Dünya Savaşı döneminde ise Türk devlet gemisinin dümeni tamamen İnönü'nün elinde olmuştur. Evket Süreyya Aydemir'e göre, bu anlamda İnönü'nün yol aramadaki, yön göstermedeki ve karar vermedeki başarısı onun hayatının en enteresan dönemi olmuştur. Ayrıca Türkiye gemisini sert ve ters esen fırtınalar arasında bir savaş kayasına parçalatmadan çıkarması, onun sabrı ve direniş gücü ciddi anlamda önemlidir. İkinci Dünya Savaşı'nda hiçbir devlet başkanı İnönü gibi kötü durumlarla veya çözülmez problemlerle karşılaşmamıştır. Karşılaşsa bile İnönü gibi direniş gösterememiştir ve ülkenin kaderini belirsiz sonlara sürüklemiştir (Aydemir, 1991b: 154).

Türkiye savaş süresince, savaş a girmemek için İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu anlaşmalara bağlı kalmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Almanya veya Sovyet Rusya ile çatışmaya girmemek için çaba göstermiştir. Oldukça zor ve zaman zaman krizler yaratan bu denge politikasının amacı, hem bir taraftan baskı gelirse diğer tarafa kayabilecekmisi gibi esnek gözükmesi hem de herhangi bir saldırı halinde karşılaştıkça vereceğini gösteren kararlı bir tutum sergilemektir (Sönmezolu, 2011: 406-407).

Cumhuriyetin ilk yıllarına baktığımız zaman ilk muhalefet partisi olarak 1924 yılında Kazım Karabekir başkanıyla kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı görmekteyiz. Kurucuları Halk Fırkası'ndan istifa eden milletvekilleridir. Ancak Doğu Anadolu'da çıkan Seyhan Sait isyanına maddi ve manevi yardımda bulunduğuna iddiasıyla 1925 yılında kapatılmıştır. İkinci önemli muhalefet denemesi, Atatürk'ün isteğiyle 1930 yılında Fethi Okyar önderliğinde kurulmuş olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Parti düzenlenin aksine kısa sürede geniş halk kitleleri tarafından desteklenerek güç kazanmış ve bunun akabinde iktidara yönelik eleştiriler artmıştır (Kirman, 2006: 35-41). Ancak CHP, dinciler için SCF'yi kendi amaçları için kullandıklarını ve rejimi tehdit ettiklerini iddia ederek bu partinin kapatılmasını istemiştir. CHP'liler, başlangıçta parti çekimlerinde tarafsız olduklarını belirten Atatürk'ü CHP'yi desteklemeye ikna etmişler ve neticede SCF liderleri Atatürk'e karşı gelmek durumunda kaldıkları için aynı yıl içinde partiyi feshetmişlerdir (Karpat, 2010: 153).

İkinci Dünya Savaşına kadar bütün muhalefeti susturmuş olan CHP; siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda tüm ülkeyi denetim altına almıştır. Savaşın çıkmasıyla bu denetim daha da artmış ve insanlar devletçiliğin uygulanmasından rahatsız olmaya başlamışlardır. Savaşın sonunda liberal ülkelerin savaşta galip çıkmasıyla, CHP içerisindeki liberal görüşlüler seslerini yükseltmeye başlamışlardır (Yılmaz, 2008: 26).

Öte yandan Cemiyetler Kanunu'nun 1938 yılında kabul edilmesinden, 1945 yılında bu kanunda yapılan değişikliğe kadar Türkiye'de "*müsaade sistemi*" uygulanmıştır. Buna göre siyasi parti kurmak hükümetin iznine tabi olmuştur (Albayrak, 2004: 7). Yani herhangi bir muhalefet partisini kurdurmak ya da kurdurmamak tamamen hükümetin elindeydi.

Çalışmaya baktığımız zaman birinci bölümde, smet dönümünün cumhurbaşkanı öncesi dönemi ve Atatürk ile olan ilişkisi ana hatlarıyla ele alınmıştır. Akabinde smet dönümünün cumhurbaşkanı seçilmesi ve yapmış olduğu değişiklikler tartışılmıştır. Bu doğrultuda otoritesini güçlendirmek isteyen smet dönümünün CHP'nin Devleti Genel Başkanı olması ve Milli Halkın unvanını alması, iç ve dış siyasette daha kolay ve etkili hareket edebilmek için kendi kadrosunu kurarak kendisine karşıt olarak gördüklerini tasfiye etmesi anlatılmıştır. Daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında dönümünün dış politika anlayışı ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı dostluk anlaşmaları değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, 1940 ve 1945 yılları arasında, İkinci Dünya Savaşı döneminde, halkın sosyal ve ekonomik durumu, basındaki sansür ile savaş ekonomisi içerisinde devletin koyduğu olağanüstü savaş vergileri anlatılmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin savaş a girmemek için gösterdiği gayret ve bu anlamda imzalamış olduğu saldırmazlık antlaşmaları ile, tarafsız olmak için Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun gündeme getirdiği yeni bir tarafsızlık kavramı doğrultusunda Avrupa devletlerine yapmış olduğu antlaşmalar ve Türkiye'yi savaş a sokmaya çalışılan Müttefiklerle yapılan görüşmeler, konferanslar ele alınmıştır. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Almanları yenmesi ve bu sayede müttefiklerin savaş ta üstünlüğü ele geçirmesi açıklanmış ve özellikle İngiltere'nin, Türkiye'ye savaş a girmesi için yapmış olduğu baskılar anlatılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin savaş a girmesi ve Sovyet Rusya'nın talepleri karşısında Türkiye'nin tutumu üzerinde durulmuştur.

Son bölümde ise, Türkiye'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda kalkınmak amacıyla Amerika'dan aldığı yardımlar incelenmiştir. Daha sonra çok partili hayata geçiş sürecindeki Çiftçiye Topraklandırma Kanunu, Bütçe Kanunu, Dörtlü Takrir ve Birleşmiş Milletler Kanunu'nun Mecliste onaylanması esnasında muhalefet milletvekillerinin tutum ve görüşleri üzerinde durulmuş ve Milli Kalkınma Partisi kısaca anlatılmıştır. Ayrıca Demokrat Parti'nin kuruluşu, yükselişi ve ilk çok partili seçim olan 1946 erken genel seçimler incelenmiş ve aynı zamanda bu seçimlerde yapılan usulsüzlükler araştırılmıştır. Bunun neticesinde CHP henüz iktidar partisi olmaktan vazgeçmeyeceğini göstermiştir. Bunların yanında Smet Nönü'nün yayımlanmış olduğu 12 Temmuz Beyannamesi ve bunun her iki partide de yaratmış olduğu sonuçlar üzerinde durulmuştur. Son olarak da, cumhuriyet tarihinde ilk kez yapılmış olan çok partili, serbest ve dürüst bir seçim olan 14 Mayıs 1950 seçimleri ile Demokrat Parti'nin iktidara gelinden bahsedilmiştir.

B R NC BÖLÜM

SMET NÖNÜ'NÜN CUMHURBA KANLI INA SEÇ LMES VE K NC DÜNYA SAVA I

1. CUMHURBA KANLI I ÖNCES DÖNEM

1.1. smet nönü'nün Hayatı ve Ki ili i

Türk stiklal Harbi'nin ünlü komutanı, Lozan Antlaşması'nın başarılı mimarı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı ve ikinci cumhurbaşkanı olan smet nönü, ülkenin bunalımlı bir döneminde, Eylül 1884 yılında zmir'de doğdu ve kendisine *Mustafa smet* adı verilmiştir (*smet nönü*, 1987: 9). Ailenin ikinci oğlu olan nönü, imparatorluğun iki tarafından (Anadolu ve Rumeli) gelen bir çiftin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının ailesi Bitlis'in tanınmış Kürümoğulları ailesindedir. Dedesi Bitlis'ten gelip Malatya'ya yerleşmiş ve babası Hacı Reşit Efendi de burada doğmuştur. Annesi Cevriye Hanım Razgrad (Bulgaristan) doğumludur ve 1870'lerde İstanbul'a göç etmişlerdir. Cevriye Hanım ile Reşit Efendi 1880 yılında İstanbul'da evlenmiştir (Turan, 2003: 13).

Beş çocuklu bir memur ailesinin oğlu olan nönü; otoriter babasının, zeki ve yönlendirici annesinin ortak etkileriyle büyüdü ve bu etkiyi yaşamı süresince devam ettirmiştir. Babası ve annesi ayrılmış kaçmayan içten bir Müslüman oldukları için ailede dinsel vazifeleri yerine getirmek mühim bir yer tutmuştur. nönü de henüz sağlıklı problemleri baş göstermediği gençlik dönemlerinde oruç tutmuştur. Ayrıca mütareke döneminde Kazım Karabekir'e yazdığı bir mektupta, Ramazan ayının başlamasıyla iki gündür oruç tuttuğunu söylemiştir. Mevhibe Hanımla evlendiği zaman namaz, oruç, mevlit gibi dini görevler, nönü ailesinin dışında yansıtılmayan bir yönü olarak devam etmiştir (Poyraz, 2008: 14).

nönü doğduğunda, zmir adliyesinde sorgu hakimi yardımcısı olan Reşit Bey (*smet nönü*, 1987: 9), nönü daha 5 yaşlarındaiken zmir'den Sivas'a atanmıştır. nönü burada mahalle mektebinde (ilkokul) okul hayatına başlamıştır. Mahalle mektebini bitirdikten sonra 1892 yılında Sivas'taki Askeri Rüştiye'ye (ortaokul) başlamış ve buradan mezun olduktan sonra, Sivas'ta Askeri İdadisi (lise) olmadıkça için sivil liseye kaydolmuştur. İki yıl sonra 1897

yılında tayin sebebiyle İstanbul'a geldikleri için nönü burada, Halıcıo lu'ndaki Mühendishane-i Berri Hümayun adındaki Topçu Okulu'nun lise 3. sınıfından devam etmi ve iki yıl sonra okulu birincilikle bitirmi tir. Akabinde topçu te men olarak girdi i Pangaltı'daki Harp Okulu içindeki Harp Akademisi'nden yine birinci olarak 1906 yılında kurmay yüzba ı rütbesiyle mezun olmu ve okulu birincilikle bitirdi i için de *Altın Maarif Madalyası* almı tır (Turan, 2003: 14-16). Öte yandan Mustafa Kemal akademinin son sınıfındayken, nönü Harp Akademisi'ne yeni ba lamı tır (Kocaba , 2009: 13).

evket Süreyya Aydemir'in de belirtti ine göre, aktif bir ö renci olan Mustafa Kemal, aynı zamanda gizli siyasal örgüt kurma ve gizli yayın yapma, bunun neticesinde tutuklanmaya kadar varan giri imci ve öncü okul yılları geçirmi olmasına kar ın, smet nönü'nün okul yılları "*mazbut ve çalı kan bir ö renci*" olarak geçmi tir (Aydemir, 1991a: 38).

İlk kıta hizmeti olarak 1906 yılında kurmay yüzba ı rütbesiyle Edirne'deki II. Ordu'ya atanan smet nönü, 1907 yılında kısa süre ttihat ve Terakki Cemiyeti'nde çalı mı ve Osmanlı mparatorlu u'nda rejime kar ı yapılmı ilk ayaklanma olan 31 Mart Olayını bastırmak için toplanan Harekat Ordusu'na katılmı tır. Ardından Ahmet zzet Pa a komutasında Yemen'e gönderilen Dördüncü Kolordu kurmay heyetinde yer alan nönü, 1912 yılında binba ılı a yükselerek Yemen kuvvetleri komutanlı ı kurmay ba kanı olmu tur (<http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/hayati>). nönü'nün Yemen'deki ba arılı hizmetleri sebebiyle, Ahmet zzet Pa a ona "*her görevi yapar*" diye olumlu bir sicil vermi ve ayrıca dördüncü rütbeden Mecidi Ni anı verilmesini sa lamı tır (Poyraz, 2008: 21).

smet nönü, Balkan Sava ı'nın patlak vermesiyle 1913 yılında Yemen'den ayrılarak İstanbul'a dönmü ve Büyük Karargah I. ubesi'ne atanmı tır. II. Balkan Sava ı'nın sonunda, Bulgar temsilcileriyle İstanbul'da barı müzakerelerinde yer alan heyete askeri danışmanlık yapmı tır. Balkan Sava ları'nda ma lup olmanın nedenlerini ara tırmak için olu turulan heyette bir müddet çalı tıktan sonra, Genelkurmay III. ubesi'ne tayin edilmi ve ba arılı hizmetlerinden dolayı iki yıl kıdem zammı verilmi tir (Poyraz, 2008: 21). Birinci Dünya Sava ı'nın henüz ba ladı ı günlerde Limon von Sanders Pa a'nın komutanı oldu u I. Ordu Karargahı'na atanmı tır. Komutanları tarafından çok güvenilen ve en önemli vazifelere getirilmi olan nönü, Balkan Sava ı'nda aldı ı iki yıl kıdemle 1914 yılında yarbaylı a yükselmi tir. Aynı ekilde Birinci Dünya Sava ı'ndan aldı ı üç yıl kıdemle de 1915 yılında

albay olmu ve Çanakkale'deki II. Ordu Kurmay Başkanlığı'na getirilmiştir (*ismet nönü*, 1987: 12). II. Ordu'da yapılan de i klik sonucunda yeni karargahı Diyarbakır'a nakledilince, nönü de oraya gitmiştir. Mustafa Kemal, II. Ordu'nun Komutan Vekili olunca, nönü'nün de 1917 yılında 4. Kolordu Komutanı olmasını sağlamıştır. Böylece ilk Atatürk ile nönü birlikteli i Do u Cephesi'nde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, aralarında derin bir dostluk do mu ve birbirlerini daha iyi tanımlardır (Kocaba , 2009: 15).

Kolordu komutanı olarak bulundu u Filistin ve Suriye cephelerinde büyük faydalar sağlamış olan Albay *ismet*, 1918 sonbaharında eria Vadisi'nde sevk ve yönetimi ile kolordusuna başarı kazandırmıştır. XX. Kolordu komutanıyken Almanya tarafından I. sınıf Demir Haç madalyası verilmiş ve bunun yanında III. Kolordu komutanlığı görevindeki başarıları neticesinde de ikinci rütbeden Mecidi ni anı almıştır. Ayrıca eria Savaşları'ndaki büyük kahramanlıklarından dolayı hem ikinci dereceden Kılıçlı Harp madalyasına layik görüldü ü gibi hem de Almanlar ikinci sınıf Kılıçlı Kartal ni anlarını göndermiştir (Poyraz, 2008: 23).

1918 Mondros Mütarekesi günlerinde stanbul'a dönerek Harbiye Nezareti (Milli Savunma Bakanlığı) Müsteşarı olan *ismet nönü*, 1919 yılında kurulan Mütareke Komisyonu'na Askeri uzman olarak getirilmiştir. Ayrıca bu amaçla Harbiye Nezareti'nde kurulan Komisyona da başkanlık yapmıştır. Mart 1920 yılında stanbul'un i gal edilmesiyle gizlice Ankara'ya geçip, Milli Mücadelede önemli görevlerde bulunmuştur. Edirne milletvekili seçilerek çalı malara katılan nönü, Genelkurmay Başkanı olarak düzenli bir ordu kurmayı başarmıştır. Hem Genelkurmay Başkanı hem de Batı Cephesi Komutanı olarak Çerkez Ethem Kuvvetleri'ni tasfiye etmiştir. Bununla birlikte 1921 yılında I. nönü Savaşı'nı kazanmış ve Tu generaline yükselmiş ve akabinde II. nönü Savaşı'nı da kazanmıştır. Ancak aynı yıl Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanı'na atanmasından dolayı nönü yalnız Cephe Komutanı olarak kalmış ve Eylül ayında kazanılan zafer üzerine rütbesi Korgeneralline yükseltilmiştir (http://www.mfa.gov.tr/sayin-ismet-inonu-_pasa__nin-ozgecmisi.tr.mfa).

ismet nönü, zaferin akabinde sırasıyla Mudanya'da ate kes görüşmelerini yürütmüş , Dış İleri Bakanı ve Lozan baş delegeşi olmu ve 24 Temmuz 1923 yılında da Lozan Barış Antlaşmasını imzalamıştır. Ekim 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk baş bakanı olan nönü, 1924 yılında bu görevinden ayrılmış fakat eyh Sait isyanı sebebiyle tekrardan aynı

göreve 1 yıl sonra getirilmi tir. Kısa bir aradan sonra tekrardan ba bakan olan nönü 12 yıl boyunca kurulan yeni hükümetlerde kesintisiz ba bakanlık yapmı tır. 1937 yılında ise Atatürk ile aralarındaki bazı fikir ayrılıkları sebebiyle hükümetten istifa etmi tir (Turan, 2003: 49-91).

smet nönü'nün en yakın arkada larından birisi olan Ali Fuad Erden'e göre nönü, realist, matematik fikirli, azim ve iradeliydi. Aynı zamanda sabır ve metanete sahip, çalı kan, çok okuyan ve hitabeti iyi olan birisiydi. Bunlara kar ın nönü otoriterdi ancak diktatör de ildi. Kendi fikrinden ba ka fikirlerden ho lanmazdı. Biraz inatçı ve kindardı, bazen kıskançtı. Övülmekten ho lanırdı (Erden, 1952: 161-163). evket Süreyya Aydemir'e göre, nönü hiç kimseye dostlu unu ve yakınlı ını sonsuz olarak vermemi tir. li kilerinde veren bir insandan çok, alan bir insan ve sevilmekten çok saygı gösterilen birisi olmu tur (Aydemir, 1991a: 501).

Çok çalı kan, öz disiplinli, güvenilir ve her zaman yapabilece inin en iyisini yapmaya çalı an birisi olan smet nönü için görev her eyden önce gelmi tir. Yeni bir görevi, önemli olsun veya olmasın, üstlenmekte asla tereddüt etmemi ve ba arıya ula mak için hiçbir fedakarlıktan da kaçınmamı tır. Aynı zamanda çok dakik birisi olan nönü hiçbir zaman ne erkenci olmu ne de geç kalmı tır. Bu yüzden dakik olmayanlara kar ı da tahammülsüz olmu tur. Ayrıca ya amı boyunca hep eksikliklerini gidermek için u ra mı tır. Acelecilikten uzak, her zaman sakin ve tedbirli birisi olmaya çalı mı tır. Bu meziyetlerinden de anla ılaca ı gibi rütbeleri hızla yükselmi tir. Henüz otuz bir ya ındayken II. Ordu Kurmay Ba kanı olmu tur. Öte yandan din nönü'nün hayatında baskıcı olmamasına kar ın önemli bir yer tutmu ve dini görevlerini gösteri ten uzak bir ekilde yapmaya çalı mı tır. Önemli dini günlerde, Pembe Kö k'te din adamlarına Kur'an okutmu ve çocukları da özel dini e itim almı tır. Açıkladı ı görü lerinde ise, radikal laik bir yakla ıma sahip olmadı ını ortaya koymu tur (Heper, 1999: 53-73).

Semih Kalkano lu'na göre, smet nönü “*politikacı*” de il, bir devlet adamıydı. Siyasi propaganda yapmakta tecrübesiz ve parti içinde istedi ini yaptıracak projeler ortaya koymakta genelde ba arısızdı (Kalkano lu'ndan aktaran Heper, 1999: 86). Devrimci bir özelli e sahip olmayan nönü harf devrimini de istememi tir. Fakat kanun çıktıktan sonra kesinlikle eski harfle yazmamı tır. Öte yandan kanuna ve düzene çok önem veren bir lider, ciddi bir kanun adamı ve komutandır fakat diktatör de ildir. Bunun yanında atılımları ve cesareti yoktur.

Kültürel konularda da daha kaba ve basit yorumlarda bulunmu tur. Cumhuriyetçi bir komutan olmasına kar ın karizmatik bir ki ili e sahip de ildi, sadece otoritesi olan bir devlet adamıydı. Öte yandan Türkiye II. Dünya Sava ı'na girmemi olmasına ra men, ülke çok kötü bir ekonomik bunalım içine girmi ti. Tabii ki bunun faturası smet nönü'ye kesilmi tir. Bunun yanında CHP'liler üstten bakan, zengin ve ukala bir görünüme; buldu mu yiyen, usulsüz çalı an bir alt bürokrasiye sahiptiler. Sava döneminde, istifçilerin ortaya çıkması, ekmek karnesi, vergiler gibi her türlü tedbirler köylünün canını yakmı tı. Bütün bunlar smet nönü ile özde le tirilmi tir. nönü ancak öldükten sonra daha çok kabul gören bir ki ili e dönü mü tür. (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 164-165).

1.2. Atatürk - nönü li kisi

Atatürk- nönü ili kisi Harp Akademisi yıllarında ba lamı tır. Akademiden sonra Ordu'da farklı dönemlerde birlikte olmu lar ve ili kilerini geli tirmi lerdir. Bu ili kinin yakın arkada lı a dönü mesi Kurtulu Sava ı yıllarına rastlamı tır. Bu dönemde, Atatürk TBMM Ba kanı iken, smet nönü Meclis üyesi i, Batı Cephesi Komutanlı ı ve Dı i leri Bakanlı ı yapmı tır. Ardından cumhuriyetin ilanıyla birlikte Atatürk cumhurba kanı, nönü de ba bakanlı a seçilmi tir. nönü, 1924-1925 yılları arasındaki Fethi Okyar Hükümeti hariç, 1937 yılına kadar ba bakanlık görevini sürdürmü tür. Kısacası nönü, Atatürk döneminin de i mez ba bakanı ve kinci Adamı olmu tur (Koçak, 2003a: 24-25).

1937 yılında smet nönü'nün ba bakanlıktan ayrılı ı zaman içinde biriken bazı fikir ve görü ayrılıkları ile anla mazlıkları neticesinde olmu tur. İlk anla mazlık 1932 yılında nönü Hükümeti'nin Ekonomi Bakanı olan Mustafa eref'in ansızın Atatürk tarafından görevden alınıp yerine yine Atatürk tarafından Celal Bayar'ın getirilmesiyle ba lamı tır (Mutlu, 2007: 144). Zira Atatürk ekonomide karma bir sistem benimsemesine ra men nönü devletçi ekonomiyi savunmu tur. Bayar ise bu dönemde Atatürk ile aynı ekonomik dü ünceleri payla mı tır. Atatürk, özel te ebbüsün ba arılı olabilece i alanlarda devletin yatırım yapmasını devlete yüklenmi lüzumsuz bir yük olarak görmü tür. Neticede 1937 yılına kadar aynı hükümette nönü ba bakan, Bayar da ekonomi bakanı olarak görev yapmı lardır (A ıcı, 2012: 9).

1936 yılı 1937 ba ında, Hatay meselesinden dolayı Atatürk ile nönü arasında tartı ma çıkmı tır. Hatay'da, Türklerin Fransa ve Suriye yönetiminden ikayet etmesi ve Fransızlar ile Suriyelilerin Hatay meselesinde gösterdikleri olumsuz politikası bir anda patlama ekinde günün acil konusu haline gelmi tir. Hatay'da mevcut durumun devamının artık mümkün olamayaca ı dü üncesi ve her an büyük bir askeri hareket olacağını izlenimi yayılmış tır. Bu izlenim, Atatürk'ün Suriye'ye bir askeri müdahale yapma dü üncesinden kaynaklanmış tır. nönü ise askeri müdahaleye sıcak bakmamı ve siyasi yönden meseleyi çözmek istemi tir. Bu anlamda nönü, durumu detaylı bir ekilde tekrar anlattıktan sonra askeri hareketin sakıncalı olaca ına Atatürk'ü ikna etmi tir. Ancak bu dönemde Hatay konusunda Atatürk ve nönü arasında çok münaka a geçmi tir (nönü, 2006: 540-541-542).

Atatürk ve nönü arasındaki di er bir tartı ma konusu da 1937 yılında Akdeniz'de ba layan korsanlık faaliyetinin önlenmesi için Nyon (sviçre) ehrinde yapılan Nyon Konferansı'nın kararlarının aynen kabul edilip edilmemesi konusunda olmu tur. Cumhurbaşkanı Atatürk anla manın hemen imzalanmasını isterken, Ba bakan nönü Mussolini'den çekindi i için daha temkinli davranılmasını ve anla mayı imzalarken bazı artların öne sürülmesini istemi tir. Ancak Atatürk'ün Türkiye'yi temsil eden Dı i leri Bakanı Tefik Rü tü Aras'a verdi i talimatlar nönü'nün tepkisini çekmi ve cumhurbaşkanının hükümet i lerine karı ması nönü'nün canını son derece sıkı tır (Turan, 2003: 128).

Atatürk Orman Çiftli i olayı ve özellikle çiftlikteki Bira Fabrikası meselesi barda ı ta ıran son olay olmu tur. Çiftlik olayında; Atatürk, çiftli i zarar etti i gerekçesiyle satmak istemesi üzerine Ziraat Vekaleti (Bakanlı ı) çiftli i almak istedi ini söylemi tir. smet nönü bu duruma itiraz etmi tir. Zira büyük oranda hükümet ve hazine yardımı ile olu turulan bir yeri tekrar hazineye satmak bizim için do ru olmaz diyen nönü, çiftli in do rudan hazineye verilmesi fikrinde Atatürk ile muhalefete dü mü ve neticede Atatürk çiftli i hazineye ba ı lamı tır. Ancak çiftlik hazineye devredilmesine kar ın, çiftlikte bulunan bira fabrikası devredilmemi tir (nönü, 2006: 544-545).

Öte yandan çiftlikteki bira fabrikasına stanbul'da bulunan Bomanti Bira Fabrikası rakiptir. Atatürk, bu fabrikanın devletçe alınmasını istemektedir. Atatürk'ün amacı, Atatürk Orman Çiftli i'nde özel mülkiyetinde bulunan bira fabrikasını tekel haline getirmektir. nönü ise bu duruma kar ıdır. Ona göre, hem çiftlikteki bira fabrikası Bomanti Bira Fabrikası ile

rekabet edemez hem de nönü'nün eni tesi Bomanti Bira Fabrikası'nın dare Meclisi'nin üyesidir. Ayrıca Atatürk yaptırmı oldu u ara tırma neticesinde biralar fiçılarla ta mınp Haydarpa a'da i elenirse Bomanti Bira Fabrikası'na bile rakip olunabilece i ifade edilmi tir. Bomanti Bira Fabrikası'nın devletçe alınmasını ba tan beri istemeyen nönü bu ara tırmayı i leri Bakanı ükrü Kaya'dan ö renmi ve aynı gün ak amı Atatürk ile yemekte bu konuyu tartı ması sonucunda ipler kopmu tur (Koçak, 2003a: 58-63). Atatürk ile olan bütün bu görü ayrılıkları neticesinde 1937 yılında hükümetten ayrılan smet nönü, Atatürk'ün vefatından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirli i ile cumhurba kanı seçmi ve aynı zamanda CHP Genel Ba kanı olmu tur.

2. SMET NÖNÜ'NÜN CUMHURBA KANLI INA SEÇ LMES VE Ç POL T KA

2.1. Atatürk'ün Vefatı ve smet nönü'nün kinci Cumhuriya kanı Olarak Seçilmesi

1938 yılının 10 Kasım'ına do ru, Atatürk vefat etti i zaman yerine kimin geçece i tartı ma konusuydu ve herkes kendi adına bir beklenti içine girmi ti. Bu mesele elbette, Ordunun yüksek komuta kademelerinde de tartı ma konusu olmu tur. Bu açıdan Harp Okulu ö rencilerinin ve Ordunun dü üncelerini incelemek gerekir.

Harp Okulu ö rencileri, nönü yanlısı ve onu destekleyen açık bir tutum sergilemi tir. Bunun yanında Genelkurmay Ba kanlı ı'nda yapılan bir toplantıda, yeni cumhurba kanının TBMM tarafından seçilmesi ve Ordunun bu seçimden uzak kalması ekinde bir karar çıkmı tir. Bu toplantıya katılmayan Ba bakan Celal Bayar'ın Meclis ço unlu unun Genelkurmay Ba kanı Fevzi Çakmak'ı cumhurba kanı olmasını istedi ini kendisine söylemi fakat Çakmak bu öneriyi reddetmi tir (Koçak, 2003a: 133-134). Bununla birlikte çi leri Bakanı ükrü Kaya da Çakmak'a cumhurba kanlı ı için teklifte bulunmu olmasına kar ın Çakmak bunu da reddetmi tir. Kaya'nın "Siz kimi önerirsiniz?" sorusuna, Çakmak "nönü'yü" yanıtını vermi tir. Çakmak'ın cumhurba kanı olmak istememesine gerekçe olarak, Ordunun ba ından ayrılmak istememesini göstermi tir. Ayrıca cumhurba kanı seçilmesi için milletvekili olunması gerekiyordu ki Çakmak milletvekili de ildi (Kocaba , 2009: 57).

Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz, Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Altay'a Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan toplantıdan çıkan kararı söylemi fakat bu karara Altay itiraz etmiştir. Zira Birinci Ordu'da Kolordu ve Tümen Komutanları bir toplantı yapmışlar ve Gündüz'ün cumhurbaşkanı olmasına karar kılmışlardır. Yani ilk Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan toplantı dar bir askeri kadronun katıldığı bir toplantıdan ibaretti. Gündüz, bu sonucu Çakmak'a anlatmış ve bu görüşünün sonucunda, Gündüz'ün cumhurbaşkanı seçilmesi yolunda fikir birliğine varılmıştır. Tabii ki bu yeni seçimde İçişleri Bakanlığı ve TBMM'ye yansıtılmıştır (Koçak, 2003a: 134). Artık Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da cumhurbaşkanı adayı olmadığına göre tek aday seçilmiştir.

Öte yandan seçilmesinin cumhurbaşkanı seçilmesine ülkenin büyük bir kesimi razı olmasına karşın, cumhurbaşkanı olmasını istemeyen azınlıkta da olsa bazı kişiler vardı. Bunların başında, Gündüz hükümetlerinde İçişleri Bakanlığı yapmış olan İsmet İnönü ile İçişleri Bakanı Tevfik Rüfî Aras'ın başını çektiği, Atatürk'ün yaveri Salih Bozok, Umumi Katibi Hasan Rıza Soyak, Ali Kılıç'ın yer aldığı grup oluşturulmuştu (Kocabaş, 2009: 54). Özellikle İnönü ve Aras'ın Gündüz ile 1937 yılında başlayan kavgası Atatürk'ün vefatına kadar devam etmiştir. Ayrıca bu iki bakan, Gündüz'ü Ankara'dan uzaklaştırmak için onun Washington büyükelçisi olarak atanmasını önermişlerdir (Seydi, 2011: 258).

Atatürk'ün vefatı üzerine, Türkiye Cumhuriyeti hükümetince yapılan resmi açıklamada, anayasanın 33. maddesi gereğince, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın cumhurbaşkanılığına vekalet edeceği duyurulmuştur. Cumhurbaşkanı Vekili ve TBMM Başkanı olan Renda, TBMM'yi yeni cumhurbaşkanı seçmek için 11 Kasım'da toplantıya çağırmıştır (Tuncer, 2012: 33).

11 Kasım sabahı, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Başkan Vekili Bayar'ın başkanlığında toplanmıştır. Celal Bayar Grup toplantısında kısa bir konuşma yaparak "Parti grubu toplantısı cumhurbaşkanı adayı seçmek içindir." demiştir. "Oylarınızı serbestçe vereceksiniz. Herkes istediği adayı yazsın. En çok oy alan, Meclis Genel Kurulunda aday gösterilecektir." şeklinde ifade etmiştir (Kabacalı, 2004: 116). Partinin cumhurbaşkanı adayını belirlemek için yapılan bu seçimde 322 oy Gündüz'e, 1 oy Hikmet Bayur tarafından Celal Bayar'a verilmiştir. Ertesi günkü gazetelerde bu seçime ilişkin, İçişleri Bakanlığı Bayar'a verilen oy yazılmamıştır. Buna mukabil Gündüz'ün, oylamaya katılan 323

milletvekilinin oybirli i ile partinin cumhurba kanı adayı seçildi i yazılmı tır (Koçak, 2003a: 141).

Parti Meclis Grubu toplantısının akabinde TBMM Genel Kurulu toplanmı tır. Zaten cumhurba kanı seçimi Parti Meclis Grubu'nda yapılmı tır. Bundan sonrası sadece bu seçimi onaylamaktı. Bu sırada smet nönü Pembe Kökte'ydi. Parti Meclis Grubu toplantısına katılmadı ı gibi, Meclis toplantısına da katılmamı tır. Zira sonuçtan emin gibiydi. Nitekim oylamaya katılan 348 üye, oybirli iyle Malatya milletvekili smet nönü'yü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurba kanı seçmi tir (Koçak, 2003a: 141-142).

smet nönü, cumhurba kanı olmasını dört etkene borçludur:

- 1) “Ba bakan Bayar'ın, nönü'nün dü malarıyla i birli ine yana maması. Aksine Bayar, nönü ile teması sürdürmü tür.
- 2) nönü'nün dü manlarının kabul gören bir aday bulamaması.
- 3) Hem milletvekillerinin hem de parti bürokratlarının yıllar önce nönü tarafından seçilmesi.
- 4) Askeri liderlerin nönü'yü desteklemesi ve Genelkurmay Ba kanı Fevzi Çakmak'ın meclisin ço unlu unun oyunu alacağını kendisine söylenmesine rağmen aday olmaması” (Zürcher, 2006: 268).

Atatürk'ün vefatından sonra dünya basınında durumun hassasiyetini ve Atatürk'ün Türkiye ve dünya için ne kadar önemli oldu una dair yazılar basında yer almı tır. Aynı ekilde nönü cumhurba kanı olduktan sonra da dünya basınında çıkan yazılar da o kadar hassas, nönü'nün lehine ve onu anlatan yazılardır. Bu yazılardan bazıları unlardır:

“Entransigent (Paris): Devlet adamı olarak kendini göstermi olan büyük bir asker. Bir büyük sava efi, bir büyük idare adamı...

Paris Soir (Paris): Bugün Paris ve Londra ne e içindedir. Çünkü smet nönü Paris ve Londra ile daima en dostane münasebetler devam ettirmi tır.

Katimeriniye (Atina): Tecrübe edilmi bir kıymet, itiraz götürmez bir kabiliyet...

Vremya (Belgrat): nönü Atatürk'ün devamcisıdır. Atatürk'ün programında bir nokta ile de i tirilmeyecektir.

zvestiya (Moskova): smet nönü Türkiye Cumhurreisli ine seçilmi tir. Bu, Türkiye'nin reislik makamına, Kemal Atatürk'e halef olmaya layık bir adama sahip oldu unu gösterir" (Aydemir, 1991b: 30-31).

nönü'yü kutlayan ve onun lehine olan bu gazeteleri ve yorumları ço altabiliriz. Kısacası, nasıl ki Türkiye'de azınlık bir kesim hariç nönü'ün seçilmesinden mutlu oldu u gibi, dünya milletleri de nönü'nün cumhurba kanı seçilmesinden mutlu olmu tur.

2.2. Celal Bayar Hükümeti'nin Kurulması

Ba bakan Celal Bayar, smet nönü cumhurba kanı seçildikten sonra büyük bir siyasal jestle hükümetinin istifasını hemen nönü'ye sunmu tur. Atatürk'ün cenaze töreni bile henüz yapılmamı ken büyük bir de i iklik yapmak istemeyen nönü, Bayar'a tekrardan ba bakanlık görevini vermi ve Bayar da aynı gün (11 Kasım) kabinesini kurmu tur. Yeni kabinede Atatürk'ün çevresinden olan Tevfik Rü tü Aras ve ükrü Kaya dı nda di er bakanlar yerini korumu tur. smet nönü'nün iste i ile yapılan bu de i imde, Aras'tan bo alan Dı i leri Bakanlı ı'na Adalet Bakanı ükrü Saraço lu, onun yerine de Hilmi Uran getirilmi tir. ükrü Kaya'nın yerine de 1937 Bayar kabinesinde görev almak istemeyen Refik Saydam getirilmi tir (Turan, 2003: 142).

nönü'nün, kurulan hükümetler üzerinde etki ve otorite kurdu u a ikardı. Aynı zamanda varolan hükümetlerde de i iklikler yapılması veya hükümetleri istifa ettirmek ve yeni hükümetler kurulmasına olanak sa lamak yine nönü'nün etki ve otoritesi altındaydı. II. Bayar Hükümetinin istifa etmesinde ya da ba ka bir ifadeyle Bayar'ın istifaya zorlanmasında nönü'nün izledi i siyasetin rolü vardır. Bayar 1939 Ocak ayında ba bakanlıktan istifa etti i zaman gerekçe olarak TBMM seçimlerinin yenilenmesini ifade etmi olsa da, i in gerçe i nönü'nün uyumlu çalı abilece i ve her ekilde kendisine itimat edebilece i bir ki iyi göreve getirmek ve kendi iste iyle atayabilece i vekillerden olu an bir meclisi olu turmak istemesiydi (Akandere, 1998: 99-101).

Bayar'ın geçmi ine baktı ımız zaman ise, nönü'den sonra Atatürk'e en çok itiat eden ki i olarak görürüz. Kariyerini kazanmasında nönü gibi, büyük oranda Atatürk'e borçludur. Bayar, Atatürk'ün bir nevi ekonomi danı manıdır. Bu anlamda nönü ile arasındaki fark, nönü devletçili i savunurken, Bayar liberal ekonomiyi savunmu tur. Türkiye Cumhuriyeti'nin “*Dörtlü Aya ı*” Atatürk, nönü, Çakmak ve Bayar'dan olu mu tur. Bunun anlamı “Atatürk'ün, siyaseti nönü'ye, Ordu'yu Çakmak'a ve ekonomiyi Bayar'a” teslim etmi olmasındır (Kocaba , 2009: 62).

2.3. De i mez Genel Ba kan ve Milli ef smet nönü

nönü, cumhurba kanı seçildikten kısa bir süre sonra kendisini De i mez Genel Ba kan ve Milli ef ilan edece i CHP Birinci Ola anüstü Kurultayı'nı toplantıya ça ırmı tır. Zira hem cumhurba kanı hem de CHP De i mez Genel Ba kanı olan Atatürk'ün vefatı ile parti ba kanlı ı makamı bo almı tı ve bo alan parti ba kanlı ına bir seçim yapılabilmesi için de kurultayın hemen toplanması gerekiyordu (Akandere, 1998: 37).

Nitekim Aralık 1938'de 375 milletvekili ve 216 delege ile toplanan CHP I. Ola anüstü Kurultayı, nönü'nün tartı ılmaz ve sarsılmaz iktidarını belgeledi i kurultay olmu tur. nönü bu kurultayda, CHP'nin De i mez Genel Ba kanı kabul edilmi ve Türkiye'nin Milli ef'i unvanını almı tır. Böylece eflik müessesesi kurumsalla mı ve siyasi bir müessese haline gelmi olup, *Ebedi ef* dönemi sona ererken, 1946 çok partili hayata kadar sürecek olan *Milli ef* dönemi ba lamı oluyordu (A ığı, 2012: 17). Bu duruma kimi gazeteler “*Devr-i smet*” açılıyor ekinde ba lıklar yazmı tır (Nadi, 1964: 18).

CHP tüzü ünde de i tirilen maddelere bakacak olursak:

“A) Tüzü ün ikinci maddesinin yerine kaim olacaktır:

Madde: 2- Partinin banisi (kurucusu) ve Ebedi Ba kanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi (kurucusu) Kemal Atataürk'tür.

B) Yeni üçüncü madde:

Madde: 3- Parti'nin de i mez Genel Ba kanı smet nönü'dür.

C) Yeni dördüncü madde:

Madde: 4- Partinin de i mez genel ba kanı a a ıdaki üç surette inhilal (ortadan kalkma) edebilir.

A- Vefat.

B- Vazife yapamayacak bir hastalığa sabit olması halinde.

C- İstifa.

Bu üç ekinden birisi dolayısıyla inhiyal (dağılıma) vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup mebuslardan bir zatı de i mez Genel Ba kan seçer” (Kocaba , 2009: 65).

Gördü ümüz gibi De i mez Genel Ba kanlık sadece önü’ye özgü de ildir. CHP Genel Ba kanlığına kim seçilirse o ki i aynı zamanda De i mez Genel Ba kan olacaktır. Ayrıca anlaşıla üzere De i mez Genel Ba kanlık ilk defa kullanılan bir tabir de ildir ve hatta CHP geleneklerine de uygundur. öyle ki CHP, ilk defa 1927 yılındaki Büyük Kongresi’nde kabul edilen bir nizamname ile De i mez Genel Ba kanlık kurumu oluşturm ve Cumhuriyet Ataturk De i mez Genel Ba kan olarak kabul edilmiştir. 1938 yılına kadar ki bütün CHP kurultaylarındaki kabul edilen nizamnamelerde Ataturk De i mez Genel Ba kan olarak belirtilmiştir ve bu ekinde devam ettirilmiştir. Nitekim 1938 yılındaki kurultayda ise Ataturk *Ebedi Ba kan*, önü de Ataturk gibi, *De i mez Genel Ba kan* olarak kabul edilmiştir ve *Milli ef unvanı* almıştır (Akandere, 1998: 40-41).

Buradan anlaşıla gibi, önü’yü CHP’nin siyasi geleneğine de i tirmekle veya kendisi için De i mez Genel Ba kanlık kurumu oluşturdu diye ele tirmek yersizdir. Zira burada yenilikten çok süreklilik söz konusudur. Yalnız, önü’nün niçin CHP’nin De i mez Genel Ba kanlık geleneğine de i tirmede ve parti içi siyasi sistemi olduğu gibi sürdürdü diye ele tirmek mümkündür (Koçak, 2003b: 22).

Maddelere ilişkin di er ilginç bir konu ise Milli ef unvanının yer almamasıdır. Zira bu unvan, tüzük de i ikli önerisinin gerekçesinde ve encümenler tarafından kullanılmıştır. Kurultaydan sonra da resmi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanında Milli ef yeni kullanılan bir unvan de ildi. Ataturk döneminde ve Ataturk için sık sık basında kullanılan bir unvandı. Ayrıca Bayar da 1937 yılında okumu olduğu hükümet programında Ataturk için ef unvanını sık sık kullanmıştır (Koçak, 2003a: 169-170). Ancak Ataturk’e De i mez Genel Ba kanlık ve özellikle ef’lik unvanının verilmesinden dolayı kendisinin açıkça memnun olduğunu gösteren bir davranış yoktur. Bununla birlikte Ataturk’ün; “Meclis beni seçmezse cumhuriyet olmam.” dediği bilinmektedir. Hülâsa Ataturk’ün, Milli ef’li e sahip olmak istemediği anlaşılmaktadır (Kocaba , 2009: 69).

nönü'nün Milli ef ve De i mez Genel Ba kan olmak istemesinin farklı sebepleri üzerinde durulmu tur. Karpat'a göre nönü, cumhurba kanı olduktan sonra parti ve ülke içerisindeki otoritesini Atatürk'ün otoritesiyle mukayese etmi ve bu durum kar ısında güvensizli e kapılmı tır. Bu yüzden bu unvanları almak istemi tir (Karpat'tan aktaran Kocaba , 2009: 69).

evket Süreyya Aydemir'e göre Milli eflik, hem eflik sisteminin otoriter bir rejim biçimi hem de ço unlu un iradesini azınlı ın iradesine ba layan bir tek adam iradesi veya en azından bir tek parti sistemidir. Atatürk dönemi tek ef, tek parti ve otoriter hükümet sistemi olmasına kar ın bu idare sistemi halka ra men halk için olan bir idare sistemidir. Kısacası *nkılap Rejimi* idaresidir. Güney Amerika ülkelerinde oldu u gibi bir askeri dikta veya oligar i istibdadı de ildir. te smet nönü Atatürk'ten böyle bir rejim devralmı tır. Sonuç itibariyle nönü, Atatürk ile ba layan ancak hem tamamlanamayan hem de kökle tirilemeyen devrimlerin devamını sa lamak için Milli efli i kabul etmi ve tek partili, otoriter sistemi devam ettirmi tir (Aydemir, 1991b: 49-50).

Suna Kili de farklı bir açıdan durumu ele almı tır. öyle ki o yıllarda totaliter rejimlerin ba kanları için kullanılan *ef* unvanının ve *eflik* sisteminin etkisi oldu unu ifade etmi tir. Öte yandan bu durumun CHP'nin özellikle halkçı ve devrimci taraflarıyla ba da madı ını belirtmi tir (Kili, 1976: 86). nönü döneminde ya amı CHP Edirne Milletvekili Fahir Giritlio lu'na göre, o yıllarda totaliter rejim modası yaygındır. Hitler'in ve Mussolini'nin ba arıları totaliter sisteme ba lanmı tır. Bu yüzden smet nönü'ye de, totaliter rejimlerde oldu u gibi De i mez Genel Ba kanlık hakkı verildi i takdirde devlet i lerinin daha iyi yürütülece i dü üncesi hakimdir (Giritlio lu'ndan aktaran Akandere, 1998: 62). Cemil Koçak'a göre ise, nönü hem uzun zamandır bu anı bekleyen muhalefete kar ı durabilmek hem sistemin devamını sa lamak hem de dü ündüklerini uygulayabilmek için siyasi güce ve otoriteye ihtiyacı vardır (Koçak, 2003a: 171).

Do rudan smet nönü'yü ele tiren Samet A ao lu'na göre, nönü Milli ef unvanını zorla kabul ettirmi tir. Bu anlamda nönü için herhangi birisinin söyleyece i bahane veya bahaneler saçmalık olur. Örne in smet nönü güya Türkiye'yi kinci Dünya Sava ı'na sokmamak için güçlü gözükmesi gerekiyordu gibi iddiaların do ru olmayaca ını belirtmi tir (A ao lu, 1972: 118).

Milli ef dönemiyle birlikte, TBMM'deki oylamalarda aleyhte veya çekimser oy çıkmamı , bütün kararlar oybirli i ile alınmı tır. Bu Milli ef döneminin yıllarca süren en belirgin özelliklerinden birisi olmu tur (Golo lu, 2012: 9). Bunun yanında Milli ef'e, hükümete ve CHP'ye dil uzatmak yasaktı. Hükümetin tutumu kesinlikle ele tirilemezdi (Nadi, 1964: 21-22). Öte yandan Metin Heper'e göre, nönü'nün Milli ef unvanı almasıyla ona diktatör, yani keyfi, baskıcı yönetim aracılı ıyla ki isel çıkarlarını arttıran birisi denilemezdi. Milli ef unvanı sadece cumhuriyet reformlarını sa lamla tırmak, çok partili hayata geçi i sa lamak için gerekli olan otoriteye sahip olmak ve Atatürk'ün vefatından sonra olu abilecek otorite bo lu unu doldurmak için gerekliydi (Heper, 1999: 163).

Ancak öyle bir gerçek vardır ki, De i mez Genel Ba kan ve Milli ef unvanlarını almı olan smet nönü, Türkiye'de kimseye kar ı sorumlu olmayan tek önder haline gelmi tir. Feroz Ahmad'a göre rejim ise "tek parti, tek ulus ve tek önder sloganıyla betimlenen fa ist bir biçim halini aldı." nönü, Atatürk'ün karizmasından yoksun oldu ndan dolayı böyle bir yola ba vurmu olabilirdi. Öte yandan bu unvanlar onun asla iktidardan alınamayaca mını gösteriyordu (Ahmad, 1999: 88).

2.4. nönü Atatürk'ü Tasfiye mi Etti?

Atatürk ile nönü arasındaki iplerin kopmasına sebep olan hadise Eylül 1937 yılında, Nyon Konferansı tartı maları ile aynı zamana rastlayan Atatürk Orman Çiftli inde yer alan Bira Fabrikasının büyütülmesi sorunu olmu tur. Bu hadiseden sonra nönü, ilk olarak bir buçuk aylık izin alarak ba bakanlık görevinden ayrıldı mını kamuoyuna duyurmu tur. Yerine ise vekaleten ktisat Bakanı Celal Bayar getirilmi tir. Ancak kısa süre sonra Bayar'ın vekilli i asıllı a çevrilerek nönü ba bakanlıktan tamamen uzakla tırılmı tır (Uyar, 1998: 332-334).

Bu sayede 1939 yılına kadar iki dönem ba bakanlık yapan Celal Bayar'ın kurdu u iki hükümet arasındaki en önemli fark, uzun yıllar çi leri Bakanlı ı yapmı olan ükrü Kaya ile ve yine uzun yıllar Dı i leri Bakanlı ı yapmı olan Tevfik Rü tü Aras'ın, II. Hükümette yer almayı ıdır. Bu isimlerin kabineye girmemesini smet nönü istemi ti. Zira onlar nönü'nün muhalifleri ve cumhurba kanlı ı seçiminde nönü'ye kar ı olan ki ilerdi. Dolayısıyla onlar nönü tarafından ilk tasfiye edilecek ki ilerdi ki öyle de oldu. Bunun yanında nönü, Celal Bayar'ı da çok isteyerek ba bakan atamamı tı. Sadece bu geçi dönemini yumu ak atlatmak,

Atatürk'ün defin günlerinde bir hükümet sorunu çıkarmamak, Bayar'ın geçmi te kendisine yönelik iyi tutumları ve Atatürk devrimlerinin devamı için tercih etmi ti (Kocaba , 2009: 63).

Nitekim Atatürk'ün vefatından ve Bayar'ın II. hükümeti kurmasından yakla ık iki buçuk ay sonra, Bayar istifasını Cumhurba kanı smet nönü'ye sunmu tur. Atatürk zamanında Bayar hükümetinde bakanlık kabul etmeyen Refik Saydam; nönü cumhurba kanı olduktan sonra kurulan Bayar hükümetinde bakan olmu tur. Bu durum oldukça manidardır. Zira Refik Saydam, Celal Bayar'a kar ı bir politikacıydı (Yalman, 1970a: 302). Nitekim Bayar hükümetinin istifasıyla Refik Saydam XI. hükümeti hemen kurmu ve cumhurba kanına sunmu tur. Burada dikkati çeken husus ise hükümette yer alan bakanlardan sadece ikisinin de i mesidir. Bunlar Tarım Bakanı ve Milli Savunma Bakanı idi. Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp, Ekrem Köni olayına¹ karı tı ı için bir yerde zorunlu de i im olmu tur. Bununla birlikte hükümet programında da bir de i iklik yoktu. Kısacası bu hükümet de i ikli inin asıl sebebi Atatürk'ün smet nönü yerine ba bakanlı a getirdi i Celal Bayar'ı görevden almaktı (Golo lu, 2012: 5).

Ayrıca seçimlerden sonra kurulan ikinci Refik Saydam hükümetindeki milletvekillerine baktı ımız zaman, Atatürk'ün bazı sebeplerden dolayı Meclis'ten ve yönetimden tasfiye etti i muhalif pa aları görmekteyiz. Buna mukabil, Atatürk'ün yakınında bulunan ükrü Kaya, Tefik Rü tü Aras ve Kılıç Ali gibi kimseleri milletvekili listelerinde görmüyoruz (A cı, 2012: 21).

Yakup Kadri Karaosmano lu'na göre smet Pa a, Atatürk'ün yakınında bulunanları, korudu u ve sevdi i kimseleri uzakla tırmı tur. nönü sadece bununla yetinmemi , aynı zamanda bunlardan bo alan yerlere yeni kimseleri ve bir zamanlar kendi yüzünden Atatürk'e dargın olanları getirmi tir (Karaosmano lu, 1968: 151-152).

¹ “Gizli haberle me i lerinde kullanılan Ekrem Köni , Milli Savunma Bakanı'nın imzasını taklit ederek sahte evrak düzenlemi , Türk Hükümeti adına Amerika'ya 50 uçak sipari etmi ve bunları iç sava halindeki spanya'ya satmak istemi ti. Fakat i lem duyulmu ve Eski ehir Milletvekili Emin Sazak tarafından meclis soru turması istenmi ti” (Golo lu, 2012: 5).

nönü'nün geriye getirmiş oldu u pa aların ço u 1926 yılında Atatürk'e suikast zanlısı olarak tutuklanmış ve stiklal Mahkemesi'nde yargılanmış , bazıları beraat etmiş , bazıları da çe itli cezalara çarptırılmış ki ilerdi. Bunların ba ında, Kazım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Halide Edip Adıvar gelmektedir. önü'nün bu ki ilere ve di er görev verecek ki ilere bir artı vardır: "Atatürk dönemi ele tirilmeyecek ve Atatürk aleyhine konu ulmayacaktır." Nitekim ma durlar, milletvekili olmakla kalmadı aynı zamanda bakan, TBMM Ba kanlı ı gibi önemli görevlere de getirildiler (Kocaba , 2009: 78-79).

Öte yandan Atatürk'ün vefatından önce, stiklal Mahkemesi'den beraat eden Kazım Karabekir Pa a Atatürk'ü hedef alan hatıralar yazmaya ba lamış ve bunları yayımlamak istemi tir. smet önü'nün ba bakan oldu u döneme rastgelen bu duruma, da ıtımdan bir gün önce matbaadan müsaade edilmiş ancak Karabekir'in evi gece yarısı basılarak bütün evrakları çuvallara doldurulup götürülmü tür. Karabekir'in bundan sonraki hayatı devamlı olarak polis tarafından gözetlenen bir evde oturmakla geçmiştir. Atatürk'ün ölümünden yalnızca 45 gün sonra yeni Cumhurba kanı smet önü, Karabekir Pa a'nın mütevazı evinde ak am yeme ine katılmış tır. Nitekim smet önü burada Karabekir Pa a'nın kalbini kazanacak ve onun milletvekili seçtirerek TBMM Ba kanı yapmaya ikna edecektir (Bozda , 1995: 255) Yani smet önü'nün, Atatürk döneminden farklı olarak kendi grubunu kurdu u gözükmektedir.

smet önü'nün eski kar ıtlarla i birli i yaparken ileri sürdü ü Atatürk'ü tenkit etmeme artını sadece Kazım Karabekir bozmu tur. Karabekir 1939 seçimlerinden sonra Tan gazetesine son 15 yılı "modern hurafelerin etkisinde kalmış bir dönem" olarak ifade etmiş ve "yalnız herhangi bir davacının ifadesine göre hüküm vermek do ru olmaz" diyerek Atatürk dönemini suçlar gibi konu mu tur. Bu yayın do al olarak kamuoyunda ciddi tepkilere neden olmu tur. Bunun üzerine gazete söyle inin devamını yayımlamamış tır. Karabekir de CHP Meclis Grubu'nda "Atatürk'e dil uzatmayı aklından bile geçirmedim" söylemek zorunda kalmış tır (Turan, 2003: 151-152).

Meseleye ba ka açıdan baktığımız zaman ise, muhaliflerin aynı zamanda halk tarafından sevilen ki iler olarak görmekteyiz. Bu yüzden Milli ef önü "*Barı ma ve Uzla ma Politikası*" olarak adlandırılan bir döneme girmi tir. Bu dönemde, muhaliflerin geriye ça rılmasında özetle u sebepleri sayabiliriz;

- 1) Ülkede gerginlik havasından kurtulup, iç huzuru ve barı ı sa lamak.
- 2) Atatürk'e muhalif olanlar yeni dönemde nönü'ye de muhalif olabilirlerdi. Bunun önlenmesi amacıyla, onlarla barı yapmak ve onlara i vermek gerekiyordu.
- 3) nönü'nün görevi "Atatürk'ün mirasını korumak" oldu una göre, e er muhaliflerle barı ılırsa bu koruma daha iyi olacaktı.
- 4) Muhalifler, kabiliyetli devlet adamları oldukları için onlardan faydalanılmak istenilmesi (Kocaba , 2009: 81-82).
- 5) Tasfiye edilmi olan ba ımsızlık hareketinin eski önderleriyle uzla ma politikası yürüterek siyasal tabanı geni letmek (Zürcher, 2006: 269).

Bütün bunları de erlendirdi imiz zaman; muhaliflere görev vermek Atatürk'ün dü manlarını geriye getirmek gibi algılansa da, nönü'nün asıl amacı kendi otoritesini kurmak, Milli efl i güçlendirmek ve bunları yapmak için de ülke genelinde kendisine kar ı muhalif güç bırakmak istemeyi indendir. Kısacası kendisinden ba ka *kinici Adam* ortaya çıkmasını diye böyle bir yola ba vurmu olabilirdi. Zira bu uygulamalarla nönü, Atatürk'ten farklı bir karakter ve yöntemle sahip oldu unu göstermi tir.

Di er taraftan smet nönü'nün giri imleri sonucunda CHP'ye katılan eski kar ıtlardan birço u çok geçmeden nönü'den ayrılmı lardır. Rauf Orbay, 1942 yılında Londra Büyükelçili i'ne gitmeyi tercih etmi tir. Refet Bele, Adnan Adıvar ve Ali Fuat Cebesoy, çok partili hayata geçi te DP'ye geçip nönü'nün kar ısında yer almı lardır. Bunun yanında nönü'den ayrılmayan ve TBMM Ba kanı olan Kazım Karabekir de, Milli ef döneminin en önemli icraatlarından birisi olan Köy Enstitüleri'nin komünistlikle itham edilip kapatılması ekindeki olumsuz bir giri imde ba lıca faktörlerden olmu tur (Turan, 2003: 152).

Milli ef nönü, Atatürk döneminde görevde olan bazı ki ileri tasfiyesi etmesi ve Atatürk'e muhalif olan pa alara görev vermesinin yanında, çok partili hayata geçi sonrasında Atatürk dönemindeki radikal çizgiden ayrılmı , din ve laiklik konularında bazı tavizler vermeye ba lamı tır. öyle ki 1949 yılında ilkokullara din dersleri konulması, 1948 yılında hacca gidenlere döviz verilmesi, mam-Hatip kursları açılması, 1949 yılında Ankara Üniversitesi'nde lahiyat Fakültesi'nin açılması ve 1950 yılında Diyanet leri Ba kanlı ı'na din adamlarını yönetme hakkı verilmesi, bu durumu gösterir niteliktedir. Bu tutumun sebebi, partiye yöneltilem dinsizlik suçlaması nedeniyle muhalif partinin geli mesidir. Kısacası,

yaklaşık seçimlerden dolayı oy kaybetme kaygısıdır. Buna ek olarak, 1945-1950 arasında CHP artık devrim ülküsünden uzaklaşmış bir kadroya sahiptir. Buna çok partili hayata geçişle seçim rekabeti de girince tarım reformu, Köy Enstitüleri ve laiklik konularında ödünler verilmiştir (Kalkanolu, 1991: 136-137).

Bu konuya ilişkin son olarak günümüzde de hâlâ zaman zaman siyasi çekim anlamında gündeme gelen paralardan ve pullardan Atatürk'ün resimlerinin kaldırılması meselesidir. Daha iyi anlamak için başlık altında inceleyelim.

2.5. Para ve Pullardan Atatürk Resmi Niçin Kaldırıldı?

Cumhuriyetin ilanından sonra bir devletin egemenlik ve bağımsızlık sembolü olması sebebiyle 30 Aralık 1925 tarih ve 701 sayılı “*Mevcut Evrak-ı Nakdiye'nin Yenileriyle Stibdaline Dair Kanun*” kabul edilerek ilk Türk banknotlarının bastırılmasına karar verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2012: 4, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/Banknot2013.pdf>). Bu kanun ile sadece banknotların bastırılmasına karar verilmiştir fakat banknotlarda kimin resmi bulunacağı burada yer almamıştır. Bu durum kanunun 2. maddesinde, yeni paraların şekli ve sureti, çeşitli mali kurumlardan oluşan bir komisyonun kararları ve Bakanlar Kuruluna sunulması şeklinde yer almıştır (Akyol, 2008, <http://www.milliyet.com.tr/Default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=518726>). Nitekim “16 Mart 1926 tarihli 3322 sayılı kararname ile 50, 100, 500 ve 1.000 liralık banknotların ön yüzlerinde “reis-i cumhur” hazretlerinin fotoğraflarının bulunması kararı alınmıştır” (Meydan, 2010: 621). Buradan anlaşılacağı üzere cumhurbaşkanının resmini koymak bir kanun emri değildir. Ayrıca Milli Şef dönümün emriyle hem kararname hem de kanun değiştirilebilirdi. Peki kanuni zorunluluk olmamasına karşın, dönüm niçin kendi resmini koydurma ihtiyacı hissetmiştir? Taha Akyol'a göre Milli Şef ünvanını otoritesini güçlendirmek için aldığı olan şef dönümü, bu siyasi tabloyu paralara kendi resmini koydurarak şifrelemek istemiştir (Akyol, 2008, <http://www.milliyet.com.tr/Default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=518726>).

Öte yandan 1937 yılında tedavüle çıkan ikinci Emisyon banknotlarında Atatürk'ün vefatına kadar sadece Atatürk'ün portresi koyulmuştur. Atatürk'ün vefatından sonra ikinci

Emisyon banknotlara Cumhuriyet kanı olan smet nönü kendi portresini de bastırımı tır. 1942, 1946, 1947 ve 1948 yıllarında tedavüle çıkan Üçüncü ve Dördüncü Emisyon Grupların'da nönü sadece kendi portresini bastırımı tır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2012: 6, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/Banknot2013.pdf>). Demokrat Parti iktidara geldikten sonra çıkarılan bir kanunla, paralara smet nönü'nün portresi yerine tekrardan Atatürk'ün portresi koyulmaya başlandı (Meydan, 2010: 622).

Bu konuyu Tevfik Rüştü Aras şöyle de erlendirmi tir:

“Cumhuriyet hükümetimizin bu cüreti karısında hayretler içinde kaldım. Çünkü, Atatürk'ün resimleri olan nakit paralardan bir milyara yakın ihtiyat para vardı. Yeni para basılmasına lüzum yoktu. Kaldı ki, Cumhuriyet idarelerinde hayatta olan cumhurreislerinin resimleri paralara konmaz. Paralara hayatta iken resimler koymak ancak krallarla padişahların adeti olmu tur. Cumhuriyet hükümetimizin paralara Atatürk'ün resmini koymak zaruretinde olmasının sebebi: O vakit paralar basılırken, resim konmasaydı, korkuya hamledilerek gericiiler cüret kazanacaktı. Her biride bir hayli yıl sonra paralara Fatih'in, Yavuz'un, Alp Aslan'ın, Dördüncü Murad'ın resimleri Türk büyükleri olarak pekala konulabilir, ancak, Cumhuriyet'in ilk bastırımı paralara bunlardan birinin resmini koyamazdık. O zamanki koşullar içinde, devletimizi kuran ilk cumhurreisimizin resmini koymaktan daha tabii bir şey olamazdı, fakat ondan sonra hayatta olan cumhurreislerinin resmi konulamazdı” (Aras, 2010: 193).

smet nönü, Atatürk'ün resmini paralardan ve pullardan kaldırıp, kendi resmini koydurması çeşitli dedikodulara neden olmu tur. Ayrıca iki buçuk ve beş liralık kağıt paraların üzerindeki nönü'nün resimleri, kulaklarına sigara basılarak delinmiş olarak piyasada birçok paraya rastlanımı tır (Nadi, 1964: 183).

Bütün bunlara baktığımız zaman esasen, smet nönü kanunen yanlış bir şey yapmamı tır. Onun amacı daha rahat çalışabilmek için kendi kadrosunu kurmak ve ülkeye hakim olmaktı. Bununla birlikte nönü gerçek manada Atatürk'ü tasfiye etmek için bir icraatta bulunmaması olabilir ancak ömrü boyunca Atatürk devrimlerinin bekçisi olmasına rağmen politikası doğul olarak Atatürk dönemiyle zaman zaman farklılık göstermi tir. Buna karşın belirttiği gibi para ve pullara nönü'nün kendi resminini bastırımı olmasında kanunen bir hata olmamakla beraber onun için çok gereklilik de arz etmiyordu. Zira nönü'nün siyasetine

yön verecek ve ciddi manada onu güçlendirecek bir de i iklik de ildi. Aksine bu de i iklik o zaman da tepki çekmi tir ve hâlâ da tepki çekmektedir.

2.6. Müstakil Grup

CHP Mecliste, hükümeti denetlemek amacıyla bulunacak güdümlü bir partinin bile tehlikeli olabilece ini Serbest Cumhuriyet Fırkası ile gördükten sonra, kendi iktidarını tehlikeye dü ürmeyecek fakat az da olsa denetim görevini sa layacak bir yol aramı tır (Uyar, 1998: 124). Bu amaçla, 1939 yılındaki CHP'nin Be inci Kurultayında, smet nönü'ün iste iyle yapılan bir tüzük de i ikli iyle *Müstakil Grup* adında 21 CHP milletvekilinden olu an bir muhalefet grubu kurulmu tur (Golo lu, 2012: 17). Tüzü e göre Müstakil Grup, partinin bir organıydı (Albayrak, 2004: 19).

Müstakil Grup'un görevi; "Devlet i lerini parti meclis grubuna ba lı kalmaksızın denetlemek, dört yıllık çalı maları hakkında parti kurultayına rapor vermek, Bakanlar Kuruluna soru ve gensoru sorabilmek, hükümet hakkında güvenoyu ve açık görü me yapılmasını istemek"tir (Albayrak, 2004: 18). Meclisteki görü melere ve oylamalara katılacak olan grup üyeleri (Timur, 2003: 12), aynı ekilde CHP'nin Meclis Grup toplantılarına da katılacaklar fakat söz alamayacaklar, görü bildiremeyecekler, oylamaya katılamayacaklar ve do al olarak kabineye giremeyeceklerdir.

Müstakil Grup üyelerini CHP Büyük Kurultayı, ba kan vekilini de smet nönü seçmi tir. Ayrıca Müstakil Grup'un bo alan sandalyelerine nönü üye atamı tır (Uyar, 1998: 124-125). Müstakil Grup'un Ba kanı yoktur. Do rudan CHP Genel Ba kanı smet nönü'ye ba lı bir ba kan vekili vardır (Koçak, 2003b: 73-79). Bu ba lamda Hilmi Uran'a göre, CHP Genel Ba kanı nönü'ye ba lı olan Müstakil Grup yalnız nönü'nün verdi i emirlere göre devlet faaliyetlerini düzenleyecek ve onu ele tirecekti. Bu yüzden Müstakil Grup ba ımsız olmamakla beraber sadece ismi Müstakil ve suni bir gruptur (Uran, 1959: 344-345).

Mahmut Golo lu'na göre, Milli ef nönü'nün, çok partili ya ama geçmek için bir adım olsun diye kendi emrindeki Tek Parti içinde, yine kendi emrinde kurdurdu u Müstakil Grup'un durumu, halk idaresi, ulusal egemenlik, demokratik rejim ve çok partili ya am gibi ülküleri yerine getirmeye uygun de ildir (Golo lu, 2012: 18-19).

CHP'nin Meclis Grup toplantılarında, Grup üyelerinin fikir beyan edemeyecek ve yapılan oylamalara katılamayacak olmaları, grubun göstermelik oldu unu ve güya bizim Meclisimizde de bir ele tiri ve denetleme organımız vardır imajını do urmu tur. Ayrıca grup üyeleri, her konuda partinin icraatını tasvip etmi ve CHP'li vekillerden daha çok hükümeti desteklemi tir (Akandere, 1998: 134-135). Öte yandan Müstakil Grup, hem kendi toplantılarında hem de Meclis Genel Grubu'nda çok defa ciddi ele tirilerde bulunmu ve kabine üyelerini sıkı tırmı tir. Ancak bu kadarının ve hatta daha fazlasının sert ve saygısızca CHP'nin ana grup toplantılarında da yapılmaktaydı. Ayrıca Müstakil Grup, Meclisin açık toplantılarında parti grubundan daha çekingen ve ihtiyatlı davranmı tir (Uran, 1959: 345).

Taner Timur'a göre, Müstakil Grup herhangi bir varlık göstermemi olmasına kar ın yine de dolaylı bir öneme sahiptir. öyle ki o yıllarda hem *tek parti*, *tek ef* sistemlerinin Avrupa'da popüler olması hem de Türk siyasal sisteminin buna uygun olmasına kar ın, Türkiye'de örgütlü bir muhalefet dü üncesinden vazgeçilmemi tir. Örne in Saraço lu Hükümeti döneminde, Celal Bayar'a grup ba kan vekilli i teklif edilmesine ra men, Bayar bunu istemeyerek "Müstakil Grup ba kanlı ını kabul ederim." yanıtını vermi tir (Timur, 2003: 13).

Müstakil Grup üyeleri, çok partili hayata geçi in gündeme gelmeye ba ladı ı dönemde ele tiri düzeyini biraz arttırmı tir ve halkın isteklerini daha açık bir eilde belirtmeye ba lamı lardır. Buna ra men Müstakil Grup herhangi bir yetkiye ve etkiye sahip de ildir. Zaten zamanla sayıları artmı olmasına kar ın grup üyelerinin, tüzükte belirtilen görevlerini bile tam olarak yapabildiklerini söylemek zordur (Öz, 1992: 178).

Müstakil Grup, gerçek muhalefet i levi görememi ve denetleme organı olarak ciddi bir faaliyette bulunamamı tir. Bu yüzden Golo lu'na göre Müstakil Grup, "Çok partili rejime alı tırma tarzında, kendisinden beklenen yararı sa layamamı tir" (Golo lu, 2012: 18). 1943 yılında CHP'nin Altıncı Büyük Kurultayı'nda Müstakil Grubun sayısı 21'den 35'e yükseltildi mi tir. Çok partili hayata geçilmesinden sonra da, 1946 yılındaki CHP'nin Ola anüstü Kurultayı kararı ile kaldırıldı mı tir (Uyar, 1998: 131-132-133).

3. II. DÜNYA SAVA I AREFES NDE TÜRK Dİ POL T KASI (1938-1939)

3.1. nönü'nün Dı Politika Anlayı ı

Edward Weisband'ın tabiri ile smet nönü, "Hükümetin çarklarını sıkı bir denetimi altına almı tı." Bunun yanında nönü hem cumhurba kanı hem de sadece tek partinin mevcut oldu u bir dönemde parti ba kanı olması nedeniyle ciddi bir güce sahiptir. Bu güç sayesinde nönü, denetimi otoriter bir biçimde yürütebilmi tir. Bu iddialar dı politika için geçerli olmasına kar ın, nönü hükümet politikasının her alanında e it ba lamda etkili olmak için u ra mamı tır. Bazı meselelerin çözülmesinde ba kalarına da öncelik tanımayı gerekli görmü tür. Bunun yanında dı politika haricindeki geli melere de özel bir dikkat göstermesine ra men sava döneminde, zamanının büyük bir bölümünü dı sorunlara ayırmı tır. Ayrıca Cevat Açıkalin'ın, Dı i leri Genel Sekreterli i'ne atanmasının akabinde getirdi i yeniliklerden birisi, her türlü diplomatik yazı manın ve telgraf mesajlarının derhal nönü'ye verilmesiydi. Bu sayede nönü, diplomatik mesajlar ve haber alma dairesi raporları kendisine iletilir iletilmez de erlendirme imkanı bulmu tur. nönü, bu yöntemin dı politikayı yönetmekte kendisine büyük kolaylıklar sa ladı ı dü üncesindeydi (Weisband, 2002: 20-21).

Bazı tarihçilere göre, Cumhuriyet nönü'nün, Atatürk'ün dı politika çizgisinden ayrılarak, gittikçe totaliter bir tek parti sistemine dönü en ve temkinli ki isel sezgilerinin etkisiyle olu turdu u bir dı politika uygulaması tır. Bu politikanın ba langıcı, daha önce de indi imiz, nönü'nün, Atatürk döneminde en uzun süre Dı i leri Bakanlı ı yapmı olan Tevfik Rü tü Aras'ı görevinden alıp, yerine ükrü Saraço lu'nu getirmesine dayanır. Tuncer'e göre, kinci Dünya Sava ı'nın artlarından ötürü smet nönü, Atatürk'ün dı politikasından farklı bir dı politika izlemi ir (Tuncer, 2012: 36). Zira Atatürk'ün geleneksel tarafsızlık yani askeri ittifaklardan uzak durma politikasından uzakla ılarak Üçlü ttifak gibi Batılılarla askeri antla malar yapılmı tır.

kinci Dünya Sava ı sırasında Türkiye'nin dı politikasının asıl amacı, mümkün oldu unca sava ın dı nda kalarak ülkenin toprak bütünlü ünü korumaktır. Sava sırasındaki dı politika genel itibariyle tarafsızlık olarak adlandırılrsa da, tam anlamıyla tarafsızlık olmadı ı söylenebilir. Temelde sava ın dı nda kalma amacına yönelik bir politika izlenmi se de, gerekti inde ittifaklar olu turma stratejisi de aynı amaca yönelik olarak kullanılmı tır

(Sönmezolu, 2011: 406). Ayrıca dış politika kararlarının alınmasında nönü'nün en çok güvendi i ki i olan Dış İleri Bakanı Numan Menemencio lu, Türkiye'nin stratejik konumundan dolayı onun normal ve alı ık oldu umuz türden bir tarafsızlık politikası izlemesini olanaksız kılmı tır. Bu yüzden Menemencio lu, “*etkin tarafsızlık*” kavramını gündeme getirmi tir. Buna göre Türkiye konumu gere i onun güçlü dostları için çok önemlidir ancak bu dostlar fazla baskıcı olurlarsa kar ıtlarıyla da diyalo a girip durum dengelenebilir (Ate , 2008: 58). smet nönü, sava ın ba ından itibaren dış geli meler konusunda acele davranmamı ve Türkiye'yi ba layıcı kararlar almamı tır. Müttefik ve Mihver Devletleri'nin Türkiye'yi sava a girmeye dair baskılarına kar ı vakit kazanmaya çalı mı ve tarafları oyalamayı ba armı tır (Yalçın, 2011: 705-706).

Tuncer'e göre smet nönü, Atatürkçü dış politikanın ba lıca amacı olan, ülkenin ba ımsızlı ının ve toprak bütünlü ünün ihlal edilmemesi prensibine sıkı sıkıya ba lı kalmı tır. Ayrıca nönü, gerek Almanya'ya gerek de talya'ya, Türkiye'nin sınırlarını asla ihlal edilmesine müsaade etmeyece ini her fırsatta dile getirmi tir (Tuncer, 2012: 38). nönü'nün sava boyunca izledi i politikası, “Ne ba kasının bir karı topra ında gözümüz var, ne de ba kasına bir karı toprak veririz.” ekinde özetlenmi tir. Bu görü e göre nönü, Türkiye'nin sınırlarına saldırı yapılamayaca ını dü ünürken, bunun bedelini de kabul etmi tir. Öte yandan nönü Türk topraklarının bir karı ını dahi vermemeye kararlıydı ve aynı ekinde ba ka bir ülkenin topraklarına göz dikilmesine de kar ıydı (Poyraz, 2008: 190-191).

Seydi'ye göre Türkiye, sava ı ngilizlerin kazanmasını istemi tir. Fakat bu takdirde sava sonrası Sovyet Rusya'nın rolü ne olacak sorusu Türkiye için sorun yaratıyordu. Almanya'nın kazanması da Türkiye için SSCB'yi durdurmasından ba ka bir yarar sa lamıyordu. Zaten Alman yıldırım hareketleri kar ısında Türk ordusunun pek ansı da yoktu (Seydi, 2011: 270). Aynı zamanda sava ın ba ında Alman ordularının sürekli zafer kazanması sava a girmedi i halde Türk subaylarını hayrete dü ürmü tür. TSK ile Alman ordularını kar ıla tıran genç subaylar, kendi kötü durumlarının sorumlusu olarak nönü'yü ve Genelkurmay Ba kanı'nı sorumlu tutmu lardır. Bu yüzden 1942-1943 yılında Çorlu'da bir grup subay nönü'yü devirmek için birle mi ler ancak ihtilal giri iminden son anda vazgeçmi lerdir (Özda , 1991: 141-142).

Sonuç olarak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalabilmesi, kesinlikle ustaca yürütülen diplomasi sayesinde olmuştur. Dış politika Cumhurbaşkanı Smet Nönu tarafından yürütülmüştü ve bu konuda en yakın yardımcısı da savaşın önemli bir bölümünde Dış İleri Bakanlığı görevini yürütmüş olan Numan Menemencio lu olmuştur (Kabacalı, 2004: 122).

3.2. Türkiye'nin Uluslararası Antlaşmaları

3.2.1. Türk- İngiliz ve Türk Fransız Ortak Deklarasyonları

Talya, Arnavutluk'u işgal ettikten sonra İngiltere ve Fransa Nisan 1939 yılında Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiştir. Aynı gün aynı teklif İngiltere tarafından Türkiye'ye de yapılmıştır. Bu İngiliz teklifine karşı Türkiye 15 Nisan'da Talya'nın Arnavutluk'a yerleşmesinden duyduğu kaygıyı belirtmiştir. Aynı zamanda bu durumun sadece İngiltere için değil Türkiye için de açık bir tehlike yarattığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, İngiltere'nin garantisini kabul etmekle beraber bunun aynı şekilde iki taraflı olmasını da dile getirmiştir. Zira İngiltere'nin garantisini kabul eden Türkiye, Mihver'in dümanlığını ya da kızgınlığını üzerine çekmi olacaktı. Bu durum ise Türkiye'nin bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalması demektir. Bu yüzden Türkiye böyle bir durum hasıl oldu unda, İngiltere'den nasıl bir yardım göreceği hususunda açık bir delile sahip olmak istemiştir. İngiltere tarafından benimsenen bu görüş üzerine iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır (Armao lu, 1964: 679-680).

Nitekim Türkiye ile İngiltere arasında 15 Nisan'da başlamış olan müzakereler, Mayıs 1939 yılında Türk- İngiliz Ortak Deklarasyonu'nun yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır. Genel itibarıyla bu deklarasyona göre, iki devlet Akdeniz'de savaş a yol açan bir saldırı halinde birbirlerine her türlü yardımda bulunacaklardır. Ayrıca Balkanların güvenliği anlamında iki hükümetin müzakerelere devam edeceği bildirilmiştir fakat bu hususta bir sorumluluk dile getirilmemiştir. Bunun yanında bu deklarasyonda yer alan hükümler, taraflardan birinin barış için herhangi bir devlet ile barış antlaşmaları yapmasını engellemeyecektir. Öte yandan Türkiye, İngiltere'den askeri ve ekonomik yardım da istemiştir ve bu konuda da görüşmelerin yapılması kararlaştırılmıştır (Tuncer, 2012: 54).

ngiltere'nin buradaki çıkarı, diğer Balkan ülkelerinden farklı olarak Türkiye'den geniş kapsamlı askeri yardım beklemeiydi. Zira ngiltere Türk ordusunu zengin bir askeri kaynak olarak görüyordu ve bu kaynağı en iyi şekilde değerlendirilmeye çalışıyordu. Bu yüzden ngiltere, Türkiye'nin savaşta doğrudan katılmasını istiyordu. Fakat 1943 yılındaki ngiltere'nin görüşü, ABD ve Sovyet Rusya'nın ısrarıyla, daha çok Türkiye'nin hava üsleri ve diğer konularına kaydırılacaktı (Deringil, 2003: 76).

Bu deklarasyon, Almanya tarafından tahmin edildiği şekilde sert tepkiye neden olmuştur. Hitler sadece belirli savaş malzemelerini kapsayan teslimat ambargosunu, Türkiye'ye gönderilecek bütün savaş malzemelerine de uygulanmasını emretmiştir. Türkiye ise buna tepki olarak Almanya'ya yapılan krom teslimatlarını geciktirmiştir. Kısacası Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret neredeyse felce uğramıştır (Önder, 2010: 45). Öte yandan Türkiye ile Fransa arasında aynı içeriğe sahip bir yardım deklarasyonu Hatay sorunu çözüme kavuşturduktan sonra Haziran 1939 yılında yayımlanmıştır (Esmer ve Sander, 1993: 139).

3.2.2. Üçlü İttifak Antlaşması

Türk-Sovyet görüşmelerinin sonuçsuz kalmasından dolayı Türkiye'nin önünde tek seçenek kalmıştır: “Mihver Güçlerine karşı Batılı devletlerle derhal bir ittifak antlaşması imzalamak” (Koçak, 2003a: 270). Bu bağlamda 19 Ekim 1939 günü, Türkiye ile ngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmeler sonunda düzenlenmiş olan Üçlü İttifak olarak bilinen, (Göloğlu, 2012: 59) resmi adıyla “Türkiye, ngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması” imzalanmıştır (Aydın, 2002: 423).

SSCB, Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'nu barışçı bir girişim olarak kabul etmiş olmasına rağmen Almanya ile işbirliği yaptıktan sonra içeriği ortak deklarasyondan farklı olmayan bu Üçlü İttifak'ı açıkça bir savaş unsuru olarak görmüştür (Tuncer, 2012: 61). Zira Sovyet Rusya, Türkiye'yi, Almanya ile arasını bozmaya çalışan ve savaşta Balkanlara yayarak burada Almanya'ya karşı askeri bir cephe kurmak isteyen ngiltere ve Fransa'ya alet olmakla suçlamaya başlamıştır. İtalyan tehlikesinden dolayı ngiltere ve Fransa'ya yaklaşan Türkiye daha savaşın başında Sovyet tehlikesiyle de yüz yüze gelmiş oluyordu (Aydın, 2002: 424).

Bu antlaşmaya göre, Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa veya bu saldırı neticesinde Akdeniz bölgesinde savaşa girerse İngiltere ve Fransa Türkiye'ye tüm imkanlarıyla yardım edecektir. Bunun yanında Akdeniz bölgesinde İngiltere ve Fransa'ya yönelik bir saldırı olursa Türkiye de elinden gelen yardımı yapacaktır. Aynı şekilde İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantilerden dolayı savaşa girerlerse Türkiye yine yardım edecektir (Koçak, 2003a: 281). Öte yandan Müttefikler batıda saldırıya uğrarsa Türkiye sadece iyi niyetli, hoşgörülü tarafsızlık uygulayacaktır. Ayrıca Türkiye, İngiltere ve Fransa'dan büyük çapta mali yardım görecektir, bununla birlikte silahlanacaktır (Deringil, 2003: 96). Bu antlaşma ile Batının siyasi nüfuzuna girmeye başlayan Türkiye, günümüzde de devam eden nüfuzun milat başı olarak kabul edilir (Kocabaş, 2009: 126).

Öte yandan Hüner Tuncer'e göre, Üçlü İttifak, Alman-Sovyet Paktı ile yıkılan Türk-Sovyet işbirliğini yerine, Fransız-İngiliz işbirliğini getirmiştir. Bu ittifak ile geleneksel tarafsızlık/askeri ittifaklardan uzak durma politikası da sona ermiştir. Hem SSCB ile olan dostluk düzenli dönüşümü hem de Almanya'yı karşısına alarak bu ülke ile olan ekonomik ilişkileri tehlikeye düşürmüştür (Tuncer, 2012: 61).

K NC BÖLÜM

II. DÜNYA SAVA I DÖNEM NDE TÜRK YE'N N Ç-DI POL T KASI VE NÖNÜ ETK S (1940-1945)

1. 1940-1945 DÖNEM NDE Ç POL T KA VE NÖNÜ

1.1. Ekonomik Bunalm

İkinci Dünya Sava ı'nın ilk dönemi olan Avrupa Sava ı'nın başlamasıyla Türkiye'nin ekonomik durum bozulmu tur. Avrupa ve Akdeniz'in sava haline gelmesiyle ithal malların ülkeye girmesi zorla mı ve aranan mallar karaborsaya dü mü tür. Zenginler mal stokluyor, malların yenisinin gelmeyece ini bilen tüccar da fahi fiyattan satı yapıyordu. Ayrıca tarımda çalı an nüfusun önemli bir kısmı silah altındadır ve üretici kesim birden ana tüketici haline gelmi tir. Yani tarımsal üretim artmıyor fakat aynı ekilde talepte de bir azalma da olmuyordur (Seydi, 2011: 260).

Halkın temel maddesi olan ekmek ve eker ba ta olmak üzere daha birçok temel malın fiyatı sava ın ilk yıllarında ikiye katlanmı ve bu artı % 400-500'lere ula mı tır (Akandere, 1998: 153). Bütün ülkede bir kısıtlama devri ba lamı , ekmek karneye ba lanmı ve büyük ehirlerde ya ayanlar bahçelere sebze ekmeye ba lamı tır (Dündar ve Çaplı, 2007: 80).

Sorun sadece yiyecekte de il aynı zamanda ka ıt ve benzin gibi dı a ba ımlı alanlarda da önemli sıkıntılar ya anmı tır. Ka ıt yoklu u sebebiyle gazetelerin dört sayfadan fazla çıkması yasaklanmı tır fakat bunun zorunluluktan ziyade basın üzerindeki denetimden kaynaklanmı tır (Duru, 2008: 161, <http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/1941.pdf>). Tekstil ürünleri için de aynı sıkıntılar söz konusu olmu tur. Sümerbank'ın üretti i basma vb. ürünler de karneyle verilmi ve kefenlik bez bulunamayan bir dönem ya anmı tır (Kabacalı, 2004: 124).

Görüldü ü gibi ülkede bir çok eyin kıtlı ı ya anmaya ba lamı ve özellikle yoksul kesim için hayat ciddi manada zorla mı tır. Böyle bir ortamda Kasım 1942 yılındaki smet nönü'nün u açıklamaları durumu özetler niteliktedir:

“Dünya Savaşı bu yıl da, ülkeleri yakıp yıkmakta devam etti. Savaşlar arasında bir anlaşma olmasını bugün için umduracak hiçbir belirti de yok. 1943 yılının daha da insafsız ve geniş savaşlarla geçeceği anlaşılıyor. Gittikçe iddetlenen bu dümanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenen taraflar ortasında, tarafsızlık politikasını yürütmek hükümet için çok yorucu olmaktadır. Vatandaşların, millet ve memleket selameti için her fedakarlığı kabul etmiş halleri büyük ve kuvvetli bir millet olmanın işaretidir. Ne var ki, memleketimizde Dünya Savaşı'na en çok bugün yaklaşıyor. Ülkede telaş ve üzüntü havası esmektedir. Bu hal milleti zayıf ve hastalıklı gösterir. Hastalıklı millet bünyeleri de dış tehlikeleri hızla üzerlerine çekerler. Bu nedenle bir gün, hiç bilmediğimiz bir doruktan ve bilmediğimiz bahanelerle yurdumuzun saldırıya uğraması ihtimali göz önünde tutulmalıdır...” (Göloğlu, 2012: 174-175).

Türkiye savaşta kalmıyorsa menemenceki Dünya Savaşı'nı büyük bir ordu ile takip etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla tüketim arttı, üretim azaldı. Neticede Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün önderliğindeki hükümet Türkiye'yi sıcak savaşın sebepleri olacağı problemlerden koruduysa da, ülkeyi savaş ekonomisinin dışında tutamamıştır (Ulusoy, 2010: 45). Bu yüzden Türkiye, özellikle geniş yoksul halk kesimini ilgilendiren ve yine onları zor durumda bırakan bazı önlemler almıştır. Bu önlemlerin başlıcaları, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi'dir (Takım ve Arslan, 2012: 221, <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/ktisatpolitikalarindazorunluborlanmadanzorunlutasarrufavarlikvergisitartimlar.pdf>). İmdi tek tek bunları inceleyelim.

1.1.1. Milli Korunma Kanunu

Refik Saydam Hükümeti ekonomik bunalımın yaşadığı böyle bir ortamda, ekonomik sorunların, sadece halkı değil aynı zamanda ülkenin savunma gücünü de kötü anlamda etkilediği gerekçesiyle Milli Korunma Kanunu Tasarısı hazırlatıp Meclis'e sunmuştur. Bu tasarıda istenen yetkiler şunlardır:

Madde 1 – “Olağanüstü hallerde devletin bünyesini ekonomi ve milli savunma bakımlarından güçlendirip pekiştirme amacı ile Bakanlar Kurulu'na, bu kanunda gösterilen şekiller ve koşullar içinde görevler ve yetkiler verilmiştir.

Ola anüstü haller unlardır:

A: Genel ya da bölgesel seferberlik,

B: Devletin bir sava a girmesi ihtimali,

C: Türkiye Cumhuriyet’ni de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki sava hali” (Golo lu, 2012: 66-67).

Tasarıda yer alan ekonomik sorunu katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine dü ük fiyatla el koyma gibi ana dü ünceler ile çözmek olan bu kanun, Ocak 1940 yılında “*Milli Korunma Kanunu*” adıyla çıkarılmı tır (Boratav, 2011: 83). Bu kanuna göre, hükümete her türlü alanda, her türlü ticari ve endüstriyel i letme kurma, gerekli gördü ü özel i letmelere el koyabilme ve bunları i letme hakkına sahip olma gibi yetkiler verilmi tir. Böylece özel giri im devletin vesayeti altına girmi tir (Seydi, 2011: 260). Kısacası hükümete ekonomide sınırsız yetki verilmi tir.

Milli Korunma Kanunu’nun verdi i yetkilerle, Refik Saydam ve Saraço lu hükümetleri çe itli uygulamalarda bulunmu lardır. Örne in tarım ürünlerine dü ük fiyatlarla, küçük çiftçinin hayvanlarına ve piyasada gerekli görülen ya , hububat ve bakliyat gibi mallara el konulmu . Çe itli ihtiyaç maddelerinin bölgeler arasındaki ula ımı sınırlandırılmı veya yasaklanmı tır. Ba ta ekmek olmak üzere çe itli temel ihtiyaç maddeleri karne sistemiyle satılmaya ba lanmı tır (Kayra, 2011: 43-44). Ayrıca çalı ma süresinin uzatılması ve ücret sınırlandırılması gibi i gücünü denetleyen hükümler getirilmi tir. thalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama gibi uygulamalarda bulunulmu tur (Boratav, 2011: 83-84).

Karne sistemi uygulaması ilk olarak 1942 yılında bu day üretimindeki dü ü ten dolayı ekmekte ba lamı tır. Daha sonra karne sistemi devlet tarafından yoksul halka da ıtılan kahve, eker, çay, pamuklu bez, gaz gibi maddelerde de uygulanmı tır. Ancak karne uygulamasıyla bazı problemler do mu tur. Karne uygulamasında çalı an memurların yasa dı ı hareketleri, esnafın beslenme önlemlerine uymaması, yoksul kesimin alınan tedbirleri kendi lehlerine çevirmeye çalı ması ve vatanda ın yiyecek sınırlamalarını iyi kar ılamaması bu problemlerin ba ında gelmi tir (Alo lu, 2010: 37-38).

Öte yandan karne sisteminde tüketicilerin hepsinin ihtiyaçları kar ılanamamı tır. öyle ki, dar gelirli insanlar çe itli nedenlerle karne uygulaması dı ında bırakılırken, hali vakti

yerinde olan birçok aileye karne verilmi tir. Bu durum halk arasında sınıf farkı oldu u izlenimini do urmu tur. Aslında karne sistemiyle Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkçılı ı ön plana çıkarılmak istense de toplumdaki şikayet gelmesine neden olmu tur (Ulusoy, 2010: 106-107).

Milli Korunma Kanunu iyi dü ünülmü olmasına kar ın uygulanması için gerekli ortam hazır de ildi. Örne in kanuna göre ki ilerin ticaret mallarına % 25 oranında veya gerekirse tamamına el koyuldu unda, onları saklayacak depolar yoktur. Bununla birlikte yeterince karayolu ve haberle me imkanı mevcut de ildir. Zira herhangi bir üretim merkeziyle ileti im kurmak son derece zordur. Ayrıca toplanan ürünler, yeterli depo olmadı ndan ya mur ve buna benzeri tehlikelerden korumak için camilere konmu tur. Bu durum hem çiftçilerin elindeki ürünlerinin alınması hem de ürünlerin camilere konmasından dolayı tepkiler daha da artmı tır (Kayra, 2011: 130-131).

Milli Korunma Kanunu, Refik Saydam Hükümeti zamanında fiyatlardaki ciddi artı ları durduramamı ve aynı zamanda halkın günlük ya amındaki ekonomik problemlerin etkisini azaltamamı tır.

Maddenin Adı (Kg)	1938 (Kuru)	1943 (Kuru)	Artı Oranı (%)
Ekmek	10.05	38.67	284.7
Et	42.52	198.54	366.9
Zeytinya ı	51.85	231.29	336
eker	28	338	1.107
Süt	14.79	51.25	236.5
Peynir	48.78	155.42	218.6
Odun	370.08	1.316.66	255.7
Kömür	5.33	12.21	129.1
Demir	7	70	900

Tablo 1. 1938 Yılı Ortalama Fiyatları ile 1943 yılı (Aralık Ayı) Ortalama Fiyatları (Koçak, 2003b: 435).

Tabloda da gördü ümüz gibi Milli Korunma Kanunu uygulamaları ekme in fiyatını 9-10 kuru tan, 39-40 kuru a kadar yükseltmi tir. Ayrıca beslenme ve gıda temin etme sorunu yüzünden çok büyük toplu ölümler ya anmamı fakat fakir kesim açlıktan dolayı ölümler burun buruna gelmi ve sofradan aç kalkmak alelade bir durum haline gelmi tir. İnsanların sosyal ve toplumsal alanda yarar sa layabilmesi için ilk olarak fiziksel gereksinmelerinin kar ılanması hakikati göz ardı edilmi tir. Ya anan olumsuzluklar halk arasında büyük tepkilere neden olmu ve olayın sorumlusu olarak ba ta smet nönü ve dönemin hükümetleri görülmü tür (Ulusoy, 2010: 135-136).

Bu kanuna muhalif olanlara para ve hapis cezası verilmesi yanında, yol parası ve çalı ma mükellefiyeti de getirilmi tir. Ayrıca zengin fakir ayrımı yapılmadan herkese uygulanmı tir. Bu durum, vergisini ödeyemeyen dar gelirlilerin zorla çalı tırılması sonucunu do urmu tur. Buna kar ın ekonomide istenilen, beklenen düzelmeyi ve sonucu sa layamamı tır (Seydi, 2011: 260).

1.1.2. Varlık Vergisi

Sava tan dolayı ihracat ve ithalatta önemli de i meler görülmü , Türkiye'nin sanayile mesini bir yana bırakın, uygar ya amı sa layacak ithalat bile yapılamaz hale gelmi tir. 1942 yılına gelindi inde, sava ekonomisinin yaratt ı zorluklarla kar ı kar ıya kalınmı tır. En ba ta üretken nüfus silah altındadır, zirai vergiler köylüyü ezmekte (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 168-169), ekonomik bunalım, enflasyon, vurgunculuk ve nitekim bütçe açık vermektedir (Ekinci, 1997: 181). Bu ko ullar altında ola anüstü bir servet vergisinin konulması uygun görülmü ve kurulan özel komisyon tarafından bir vergi kanunu tasarısı hazırlanarak TBMM'ye sunulmu tur. 17 maddeden olu an bu tasarı "*Varlık Vergisi*"dir (Çengelci, 2010: 40).

Uzun incelemelerden sonra hazırlanan bu kanun tasarısına göre Varlık Vergisi önem sırasına göre u üç ana kaynaktan toplanacaktır: "Tüccarlar, Emlak ve Akar Sahipleri, Büyük Çiftçiler". Sava yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandı ı için Varlık Vergisi'nin en büyük yükünü onlar çekmi tir (Golo lu, 2012: 183-184).

Varlık Vergisi'nin hazırlık sürecine bakacak olursak basın yoluyla önce propagandası yapılmı , sonra teknik boyutu hazırlanmı tır. Örne in 1942 yılı yaz ayları boyunca stanbul gazetelerinde, gayrimüslimlerin genellikle hırsızlık, karaborsacılık, soygunculuk ve vurgunculuk yaptırı na dair haberler öne çıkarılmı tır. Ayrıca mizah dergilerinde azınlık karıtı karikatürlerde ço unlukla yahudi tipleri kullanılmı tır. Aslında burada sadece yahudiler de il, onların nezdinde bütün gayrimüslimler kastedilmı tır (Aktar, 2001: 143-144).

Bununla birlikte smet nönü'nün 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı nutku ve 1 Kasım'da Meclis'in açılı törenindeki nutku Varlık Vergisi'nin habercisiydi. Bundan sonra, özellikle parti organı olan Ulus gazetesinde sava ekonomisi ko ullarında pek çok ülkenin Varlık Vergisi ekinde vergiler koydu una dair yazılar çıkmı ve Amerika, Fransa, Almanya ve sviçre örnekleri verilmı tir. Amaç bir anlamda Türkiye'deki uygulamayı me rula tırmaktır (Çetino lu, 2009: 78-79).

Peki, niçin en çok gayrimüslimlerden para toplanmı tır? Bunun cevabı Arslan Ba er Kafao lu'na göre ilk olarak kamuoyu baskısıdır. Zira siyasal dü ünceleri farklı olan gazete ba yazarlarının hemen hemen hepsi, özellikle Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın, Yunus Nadi, hükümetin bu icraatını övmü lerdir. Yani azınlıklara duyulan kızgınlık yalnız Saraço lu'nun kafasında yoktur. kinci ve daha önemli olan sebep ise ülkenin asıl zenginli inin azınlıkların elinde olmasıdır. O dönemdeki stanbul'un ticaret, sanayi, e lence, otelcilik, terzilik, doktorluk, pastanecilik ve meyhanecilik hayatının yüzde 87'si Musevi, Ermeni ve Rumların elindedir (Kafao lu, 2005: 57-59). Aslında bu yüzden verginin azınlıklardan daha fazla alınması do aldır.

Ali Sait Çetino lu'na göre Varlık Vergisi, hem smet nönü'nün hem de Türkçülü ü ön plana çıkararak ve nönü'nün nutkundan da güç alan ükrü Saraço lu'nun² zihninden çıkmı tır. smet nönü uygulamayı devamlı kontrol etmi tir ancak ön plana çıkmamı tır (Çetino lu, 2009: 77-80).

² 7 Temmuz 1942 günü Ba bakan Refik Saydam'ın beklenmeyen ölümü üzerine ükrü Saraço lu Ba bakanlı a getirilmı tir (Çetino lu, 2009: 77).

Kasım 1942 yılında İsmet İnönü Hükümeti tarafından kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu, bir kereye mahsus olarak toplanan, itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergidir. Vergi borçlarını bir ay içinde ödeyemeyenler önce kamplara, sonra da çalıma kamplarına gönderilmislerdir. Ayrıca kanun metninde bir ayırım ifadesi bulunmamakla birlikte, toplanan vergilerin yarısından fazlası azınlıklardan alınmıştır. Bu bağlamda Korkut Boratav Varlık Vergisi'nin, "ırk ve din ayırımına dayalı bir vergi uygulaması olarak maliye tarihimize geçtiğini" ifade etmiştir (Boratav, 2011: 85).

Varlık Vergisi'nde dikkat edilecek bazı özellikler ana hatlarıyla şunlardır;

- 1) Vergi, asıl olarak varlıklı olanlardan alınacaktır.
- 2) Vergi 15 gün gibi kısa bir zamanda alınacak ve zamanından sonra ödenenler faize tabii tutulacaktır.
- 3) Varlık Vergisi Kanunu'nun 11. maddesine göre "Komisyon kararları nihai ve kesindir, bu kararlara karşı idari ve adli yargı organlarına dava açılamaz" (Ekinci, 1997: 187).
- 4) Borçlarını en geç bir ay içinde ödeyemeyenler icradan başka genel icralarda çalıma tırılma gibi zorlamalara da gidilecek. (Kadınlar ve 55 yaş üstündeki erkekler hariç).
- 5) Varlık Vergisi'nin yürürlükten kaldırılmasından sonra ödenmeyen vergiler iptal edilmiş ve çalıma mayaya gönderilenler serbest bırakılmıştır. (Kayra, 2011: 51-52-54).

Bu kanunun amacı, devlete kaynak bulmak, piyasadan para çekip enflasyonu durdurmak, karaborsacıların ve stokçuların aşırı kârını engellemektir (Seydi, 2011: 261). Diğer bir deyişle, savaş zenginlerinin ve fırsatçıların kazandıkları büyük servetler üzerinden uygun oranda vergi almaktır (Poyraz, 2008: 228). Fakat dönemin Başbakanı İsmet İnönü Hükümeti Varlık Vergisi'nin amacını parti grubunda şöyle açıklamıştır: "Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karışındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz" (Çetinoğlu, 2009: 84).

Vergi miktarları, yerel hükümet memurları, belediye meclis temsilcileri ve ticaret odaları temsilcilerinden meydana gelen yerel komisyonlar tarafından belirleniyordu. Sabit oran yoktu. Sonuç itibarıyla Varlık Vergisi büyük kentlerdeki tüccarlar ve özellikle de

istanbul'dakiler tarafından ödenmi tir. Bununla birlikte verginin yüzde 55'inin Müslümanlar tarafından ödenmi olmasına kar ın bunun on misli daha fazla oranda gayrimüslimler tarafından ödenmi tir (Zürcher, 2006: 290).

Aynı ekilde Mahmut Golo lu'na göre de, servet ve kazançlar için belli bir ölçünün veya oranın koyulmama olması kanunun en zayıf noktasıydı. Vergi daha çok vergiyi alacak ki inin dü ünmesine veya yorumuna göre alınmi tir. Kanunu zayıflatan konuların ba nda ise vergi alımında çok acele edilmesi ve zorlamanın yanında vergisini ödemeyen veya ödeyemeyen ki ilerın sürgüne ve çalı ma kamplarına gönderilmeleri gibi sert tedbirlere ba vurulmasıydı (Golo lu, 2012: 187).

Varlık Vergisi, ticaretle u ra an Türk ve Müslüman kesime de uygulanmasına ra men, zaman içerisinde onlara yönelik vergi indirimleri ve ödeme kolaylıkları getirilmi tir. Böylece Türk ve Müslümanlar, i lerini tasfiye etmeden, mal ve mülklerini satmadan vergiyi ödemi lerdir. Vergi, Anadolu'da pek fazla uygulanmama ve uygulanan kesimlere ise ılımlı bir politika güdülmü tür (Akandere, 1998: 177).

Nitekim bu uygulamalar sonucu ortaya çıkan sonuçlar hem dı dünyada hem içerde sıkıntılar do urmu tur. Baskılar sonunda hükümet daha fazla dayanamayıp yakla ık 16 ay sonra Mart 1944 yılında yürürlükten kaldırılmı tir. Tahsil edilmemi tüm alacaklardan da vazgeçmi tir (Karabulut, 2005: 330-331, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/1552/1550>).

1.1.2.1. Varlık Vergisinin ktisadi Sonuçları

Cahit Kayra'ya göre Varlık Vergisi uygulaması sonucundaki rakamlara bakıldı ı zaman, 1943 yılındaki fiyatlar bir önceki yıla göre biraz daha iyidir. Piyasadan yeterince para çekilmi ve sava bütçesi denkle tirilmi tir. Ayrıca ekonominin sarsılması o tarihe kadar olu an bir olaydır. Yani 1942 yılından önce de ekonomi sarsılmı tir ve ticarethaneler kapatılmı tir. Bunun yanında ithalatın durdu u iddiası da do ru olmamakla beraber sadece biraz azalmı ve buna sava ın getirdi i sınırlamalar sebep olmu tur (Kayra, 2011: 72-73).

Golo lu'na göre, Varlık Vergisi umulanı vermemi tir. İlk hesaplarda 465 milyon tahmin edilmesine rağmen toplam ancak 221 milyon olmuştur (Golo lu, 2012: 186). İbrahim İnci'ye göre, Varlık Vergisi'nden toplam 315 milyon gelir elde edilmiş ve toplam bütçe harcamalarının %34,4'ünü karşılamıştır. Vergi'nin toplandıktan sonraki mali yıl bütçe açığı verilmemi fakat yüksek savunma harcamalarının ve enflasyonun sürmesi ve bütçe kaynaklarında devamlı artımlar sağlayacak ciddi önlemlerin alınmamasından dolayı 1943 yılında bütçede önemli bir cari açık meydana gelmiştir. Bunun yanında ticaret ve sanayi çevreleri savaş döneminin özel artlarından faydalanarak vurgunculuğu 1943 yılından savaşın bitimine kadar sürdürmüştür (İnci, 2012: 287, <http://sbe.cbu.edu.tr/2012-2/22inci.pdf>).

Kemal Karpat'a göre, Varlık Vergisi hükümete gerekli geliri sağlayamamasının yanında genel ekonomik durumun daha da kötüye gitmesine neden olmuştur. Büyük firmalar ayakta kalabilmiş olmalarına karşın, zararlarını kapatabilmek için bilerek fiyat yükseltmişlerdir. Neticede hayat pahalılığı daha da artmıştır (Karpat, 2010: 206).

Basın tarafından da ciddi anlamda desteklenen hükümet, tüm önlemlerine karşın Varlık Vergisi konusunda istediği tahsilatı elde edememiştir (Ekinci, 1997: 189). Mali yönden bir fiyasko ile sonuçlandırılan kabul edilmiş olan Varlık Vergisi'nin uzun süreli uygulanması mümkün olmamıştır (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 170).

1.1.2.2. Varlık Vergisinin Ülke içindeki Sonuçları

Ali Sait Çetino lu'na göre, Varlık Vergisi siyasi bir karardır ve gayrimüslimler tasfiye edilerek, Anadolu'dan gelen Müslüman Türk girişimcilere hazır bir piyasa devredilme imkanı sağlamıştır. Gayrimüslimlerin her şeyleri müsadere edilerek bir nevi, ekonomik ve kültürel soykırım amaçlanmıştır. Azınlıkların belleğinde Saraço lu'nun "haraço lu" olarak hatırlanması sebepsiz değildir. Ayrıca Varlık Vergisi'ni ödemeyen avukatlar barodan çıkarılmış ve azınlık olan doktorların muayene aletlerine el konulmuştur (Çetino lu, 2009: 88-90). Öte yandan Türk-Müslüman sermayesi, gayrimüslim sermayesinin belirli ölçüde yerini almış ve rekabet alanı daralmıştır. Bununla birlikte Anadolu ticaret grubunun İstanbul sermayesi içinde yer almasını sağlayan ilk adım meydana gelmiştir (Koçak, 2003b: 515).

Varlık Vergisi daha çok gayrimüslim burjuvazi kesime uygulanmıştır. Ancak gayrimüslimlerin vergiyi ödemek için satmak zorunda kaldıkları yerleri ucuza satın almak gibi nedenlerle milli burjuvazi lehine sonuçlar doğurmuş Varlık Vergisi, aslında bütün i çevrelerini tedirgin etmiştir. Zira Türk-Müslüman i çevrelerinde de, “Böyle uygulamalar yarın bize de yönelmez mi?” diye kuşku yaratmıştır (Timur, 2003: 25-26).

Bernard Lewis’e göre, Varlık Vergisi, iktisadi ve mali kriz içindeki bir ülke için gelir elde etmek ve milli ekonomiyi denetim altına alabilmek anlamında doğru bir uygulamadır. Ancak bu vergi tasarlanışı ve uygulanışı bakımından ne normal ne de haklı görülebilir (Lewis, 2010: 397). Varlık Vergisi olağanüstü savaş vergisiydi, zaruret sonucu uygulanmıştır ve bu yüzden mali adalet beklenemezdi. Sonuçları, devlet ve cumhuriyet için ağır bir yük ve kötü bir örnek yaratmıştır. Uygulamalarda rüvet ve kayırmalar bakımında trajik boyutlara ulaşmıştır (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 169).

1.1.2.3. Varlık Vergisinin Dış Dünyadaki Etkileri

Varlık Vergisi’nin, Türkiye’nin yurtdışındaki itibarı bakımında etkisi daha da vahimdir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğundan beri mali mazlık ve dini hoşgörü ile kazandığı saygınlık zarar görmüştür. Ayrıca Türkiye, yabancı vatandaşlarına karşı adaletsiz ve ayrımcı bir vergi yükleyerek, güçlü devletlerin kendi içlerine karşı masına davetiye çıkarmıştır (Lewis, 2010: 403). Bunun yanında bütün Avrupa devletleri verginin uygulanışından dolayı Türkiye’yi protesto etmişlerdir. Varlık Vergisi, Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere katılmak istemesi sürecinde de yüzümüze vurulan bir ayıp olmuştur (Akandere, 1998: 183).

Nazilerin toplama kampını akla getiren çalıma kampları, ciddi tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Müttefik Devletleri, Varlık Vergisi’nin uygulanış tarzına tepki göstererek uygulamanın ırkçı bir özelliğe sahip olduğunu ve azınlıkların hedef alındığını protesto etmişlerdir (Seydi, 2011: 262). Kısacası vergiyi ödeyemeyenlerin Akale’ye sürgün edilmesi Türkiye’nin Yahudi meselesinde diğer ülkeler nezdinde kötü bir tecrübesi olmuştur. Cumhuriyetin kurucu partisi için hem yurtdışında hem de dünyada uzun yıllar sürecektir kötü bir izlenim meydana getirmiştir (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 169-170).

1.1.3. Toprak Mahsulleri Vergisi

Varlık Vergisi'nin dı ında tutulan ve sava ko ulla rında hızla artan tarımsal kazançlara 1944 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi ile ula ılmaya çalı ılmı tır (Boratav, 2011: 85). ükrü Saraço lu Hükümeti tarafından, devletin ola anüstü harcamalarını kar ılamak ve ekonominin dengesini korumak için ba vurulan ikinci vergi olan Toprak Mahsulleri Vergisi, ola anüstü ve geçiciydi (Kayra, 2011: 210).

1942 yılında tarım dı ında uygulanan ve büyük tepki çeken Varlık Vergisi'nin bir uzantısı sayılan bu verginin sosyal amacı köylü kesimi vergilendirerek tepkileri bir ölçüde azaltmaktı. Toprak Mahsulleri Vergisi, cumhuriyet kurulduktan sonra kaldırılan A ar Vergisi'nin yeni bir ekliydi. A ar Vergisi'nden farkı, iltizam usulü ekinde de il, do rudan devlet eliyle toplanmasıydı (Çomaklı, Koç ve Yıldırım, 2012: 64, http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_hia/arsiv/2012_2/s_ertan_comakli.pdf).

Toprak Mahsulleri Vergisi hububattan, bakliyattan ve di er çe itli ürünlerden mal olarak veya para olarak tahsil edilmi tır. Vergide taksit imkanı olmadı ı gibi fiilen itiraz imkanı da yoktu. Ayrıca haciz müeyyidesi yoktur ki zaten çiftçinin neyi hacedilecektir. Yalnız, e er çiftçi beyanında herhangi bir eyi saklamı ise cezası hapistir ve büyüktür (Kayra, 2011: 210-212).

Toprak Mahsulleri Vergisi'nin toplanmasında büyük oranda Toprak Mahsulleri Ofisi görev almı tır. Görevlilerin davranı ları zaman zaman ofisle üreticiyi kar ı kar ıya getirmi tır. Genelde çiftçiler sava tan dolayı ola anüstü önlemler alınmasını anlayı la kar ılamakla beraber Ofis'in tepeden inme davranı tarzını ve yükün herkese e it oranda da ılmamı olmasına itiraz etmi lerdir. Bu yüzden üretici üretimi dü ürmü ve harman zamanında i leri geciktirmi tır. Zaten Vergi arazi üzerinden de il, ürün üzerinden alınmı ve aynı zamanda sadece topra ını ekenden alındı ı için birçok çiftçi topra ını ekmemeye ba lamı tır (Alo lu, 2010 : 126).

Toprak Mahsulleri Vergisi, büyük çiftçilere yönelik bir vergi olarak dü ünülmü ve konulmu tur. Ancak büyük ve küçük çiftçi arasında bir fark gözetmemi ve verginin esas yükünü piyasaya az açılmı ve sava tan dolayı üretimi dü mü küçük çiftçi ve köylüler

çekmi tir. Sadece kendi geçimi için üretim yapan küçük köylü için bu vergi çok ağır bir yük getirmi ve ya am artlarını olumsuz şekilde etkilemi tir (Akandere, 1998: 168-169).

Ayrıca Kemal Karpat köylünün durumunun ne kadar kötü olduğunu u sözlerle açıklamı tır: “Ürünü olmayan köylünün evi, öküzü, hatta tarlası satılıp vergi kar ılı ı olarak alınmaktaydı. tiraf etmek gerekir ki Türk köylüsü hiçbir devirde manen ve maddeten bu kadar peri an bir duruma dü memi tir” (Karpat, 2012: 164-165).

1.2. Köy Enstitüleri

smet nönü kendi dönemini mütalaa ederken hep iki önemli hizmeti üzerine yo unla mı tır: “Bütün siyasi ve askeri hayatımdaki vazifelerin hiçbirini dü ünmeden diyebilirim ki, öldü üm zaman Türk milletine iki eser bırakmı olaca ım: Bunlardan biri köy okulları, di eri de müteaddit (birçok) partilerdir” (Ahmad, 1976: 26).

Okuma-yazma ve ilkö retim ile ilgili çalı malar cumhuriyetin ilk yıllarında ba latılan çalı malardır. Do rudan köylünün e itimiyle ilgili çalı malar ise yo un olarak 1935-1936 yıllarında Atatürk’ün Milli E itim Bakanı Saffet Arıkan ile birlikte planladıkları biçimde ba latılmı tır (Kaya, 2001: 188). Köy Enstitüleri de bu çalı maların sonucu olarak Nisan 1940 yılında, “köy için köyden ö retmen yeti tirmek” amacıyla (Seydi, 2011: 264) Cumhurba kanı smet nönü ile Milli E itim Bakanı Hasan Ali Yücel’in ve İlkö retim Genel Müdürü smail Hakkı Tonguç’un gayretleriyle kurulmu tur (Makal, 1996: 17).

Köy Enstitüleri’yle ilgili olan smet nönü 1942 yılındaki Kastamonu seyahatinde unları ifade etmi tir:

“Bu te kilata büyük ümitlerle ba lıyız. Yapıcı, çare bulucu ve çalı kan bir ruh, bu enstitülerin hayatına hakim olmu tur. Pek ümitliyim. Ö retmenler ve enstitü müdürleri, Türk köyünün gelece ini sa lam temellere dayandırmak için, a k ile çalı yıyorlar. ktidarlı, fedakar ve vatansever köy ö retmenleri yeti tirme enstitülerin mukaddes vazifesi olmu tur. Onlara dü en bu vazife, her vatansever için heves edilecek, imrenilecek bir vazifedir” (Aydemir, 1991b: 381).

Köy Enstitüleri yıkılmı ülkeyi onarmak, bitkin insanı canlandırmak amacıyla kurulmu , çok amaçlı e itim kurumlarıydı. Kısa süre zarfında binlerce ö retmen, sa lıkçı ve tarımcı yeti mi tir. 21 enstitüde, parasal de eri katrilyonlara varan yapı kurulmu , milyonlarca dönüm toprak i lenmi ve ekilecek duruma getirilmi tir. Bunun yanında milyonlarca a aç dikilmi , büyük ve küçük ba binlerce hayvan üretilmi tir (Kut, 2000: 376-377).

Köy Enstitüleri'ne, be sınıflı köy okullarını veya üç sınıflı e itmenli köy okullarını bitiren köy çocukları gidiyordu. Burada i e itimine dayalı be yıl ö renim görececek olan ö renciler, yaparak ö reniyorlar ve ö renirken üretim yaptıkları için geçimlerini sa hıyorlardı. Bu sayede devlet bütçesine de yük olmuyorlardı. Köy Enstitüleri'nde ekmeklik bu day, et, süt, sebze, meyve gibi ürünleri ö renciler kendileri üretmi ler ve yeti tirmi lerdir. Kız ö renciler elbise dikmi , erkek ö renciler bir evde olması gereken kapı, pencere, masa, sandalye ve temelden çatıya kadar her eyi yapabilir duruma gelmi tir (Makal, 1996: 18).

1940 yılı itibariyle nüfusu 17 milyon olan Türkiye'de, okul ça nda 2 milyon çocuk olmasına ra men bunların ancak 785 bini okutulabilmektedir. Ayrıca ehirde ya ayan çocukların okula gitme oranıyla köydeki çocukların okula gitme oranı arasında önemli bir fark vardır (Golo lu, 2012: 76-77). Köy Enstitüleri sayesinde ise 5-6 yıl gibi çok kısa bir sürede toplam ö renci sayısı 380 binden ortalama 1.5 milyona ve 6 bin ö retmenden 26 bin ö retmene ula ılmı tir. Di er bir tabirle, o günün artlarıyla ancak yüz on yılda yeti tirilebilecek ö retmen sayısına ula ılmı tir. Bu ekilde ilkö retim sorununun tamamen çözüme kavu ması “On yıllık Plan”a ba lanmı tir. 1956 yılına kadar ça da e itimden geçmemi hiçbir vatanda kalmayacaktır. Bu geli meler Meclis'teki toprak a alarını huzursuz etmi ve CHP içinde çatlaklara neden olmu tur. Örne in Emin Sazak A a, “Bütün köylülerin okutulması ne demek? Tehlikeli bir gidi bu” demi tir (Ba aran, 1999: 16).

Türkiye'de 1948 yılına kadar toplam 21 Köy Enstitüsü açılmı tir (Koçak, 2003b: 123). Bunları harita üzerinde göreceğ olursak:

Harita 1: Köy Enstitüleri Haritası (<http://keeam.sdu.edu.tr/tr/koy-enstituleri/koy-enstituleri-haritasi-3053s.html>).

Köy Enstitüleri'ndeki amaç, entellektüeller yeti tirmek de il, köylü gençleri köy kalkınmasının liderleri olarak yeti tirmektir. Böylece bütün ülkede bir de i im hareketi yaratılmaktı. Ahmet Emin Yalman: “Memleketimizde hiçbir hareket yoktur ki, Köy Enstitüleri hareketi kadar geli me hızı göstere sin ve onun kadar çabuk dal budak salı versin.” demi tir (Yalman'dan aktaran Yi it, 1992: 82-85).

CHP'de Atatürk'ün ölümüyle ba layan de i im rüzgarı, 1943 yılında yapılan seçimler neticesinde partiye “*taze kan*” adı altında alınan gençlerin partiyi bir anlamda Atatürkçü çizgiden uzakla tırmaya çalı malarıyla devam etmi tir. Esas itibariyle 1938'de ba layan ve 1946 yılında üst düzeye ula an CHP'deki bu de i im Köy Enstitüleri atılımını da etkilemi tir. Bazı ara tırcılara göre, Köy Enstitüleri sistemini ba ta nönü olmak üzere ilerici-devrimci kadrolar desteklemi , bazıları ise devrimci-ilerici kadronun içerisine nönü'yü dahil etmenin yanlı oldu unu belirtmi tir (Kaya, 2001: 341-342).

Fay Kirby'ye göre, Köy Enstitüleri'nin yıkılmasının asıl sebebi CHP içinde kök salmı tutucu kesimdir. “Bu tutucu kesimin Meclisteki temsilcileri partiye *taze kan* sloganıyla alınan ço u Cumhuriyet döneminde büyümü , devrimci ilkelerle yeti mi e raf çocukları ya da cumhuriyet beyzadeleriydi” (Kirby'dan aktaran Kaya, 2001: 342).

Dönemin İköretim Genel Müdürü smail Hakkı Tonguç yapmı oldu u konu malarında nönü'nün 1946 yılına kadar süren destek ve yardımından övgüyle

sözetmi tir. Ancak nönü, belli bir noktadan sonra partiye a ırlı nı koyan tutucu kanada irin görünmek amacıyla yeri geldi inde savundu u devrimci ilkeleri ve kurumları bile yüzüstü bırakmayı dü ünmü tür. Nitekim ço u ara tırmacıların birle tikleri görü e göre, “ nönü, Köy Enstitüleri’ni önce kurdurmu sonra da yıkılmalarına göz yummu , ilkö retim atılımını ba latmı sonra da durdurmu .” eklindedir (Kaya, 2001: 188-189-342).

Köy Enstitüleri’nin kurulu una ciddi anlamda destek veren ve bu kurumlar için “Cumhuriyetin en sevgili kurumları” diyen Cumhurba kanı nönü, 1946 yılından itibaren enstitülere verdi i deste i keserek Milli E itim Bakanı Hasan Ali Yücel ile İlkö retim Genel Müdürü smail Hakkı Tonguç’u görevlerinden almı tir. Bu durumun nedenini, 1960 yılında smet nönü’nün kurdu u onuncu hükümette Sanayi Bakanı olan Manisa Milletvekili Muammer Erten, smet nönü’ye sormu tur.

smet nönü buna öyle bir açıklamada bulunmu tur:

“Köy Enstitüleri’nin kapatılmasıyla duydu um acıyı kelimelerle ifade edemem. Ayrıca Köy Enstitüleri’nin kapatılmasına ben sebep olmu um gibi kamuoyunda yanlış bir algı vardır. O dönemde enstitüler aleyhine bir çok ey söylendi. Bunların do ru olmadı nı yerinde tespit etmeme ra men olayların çoklu u ve yo unlaşması parti grubunun ço unlu unun Köy Enstitüleri’nin aleyhine tavır almasına neden olmu tur. Hatta Genelkurmay Ba kanı Mare al Fevzi Çakmak, “Bu komünist yuvalarını ne zaman kapatacağsın” diye soruyordu. Hem ordunun üst kademesinde huzursuzlukların ba lamı olması hem de bütün organlarda gücümü kaybetmem neticesinde bu konuda en çok saldırıya maruz kalan Milli E itim Bakanı Yücel ile İlkö retim Genel Müdürü Tonguç’u görevlerinden alıp bu konuyla ilgili ele tirileri yatı tırmak istedim. Akabinde olaylar öyle geli ti ki artık Köy Enstitüleri’ni eski gücüyle devam ettirmek imkanları benim elimden çıkmı tir” (Pazar, 2001: 143-144- 145).

Süleyman Kocaba ’a göre Köy Enstitüleri köyün kalkınmasına katkıda bulunmasının yanında komünistler bu okulları istismar ederek komünist ideolojiye ve amaçlarına yönlendirmek istemi tir. Buna ili kin olarak 1946 yılında çok partili hayatın ilk genel seçimleri yapılmı ve seçimi CHP kazanmı tir. Ba bakanlı a getirilen Recep Peker komünistlere kar ı a ırı dü man birisi olması nedeniyle Meclis’te hükümet programını

okurken enstitülerde komünizmle mücadele edecek sinyallerini vermiştir (Kocaba , 2009: 307-308).

Bakan Peker, “Köy Enstitüleri’ni millileştireceğinden,” yeni Milli Eğitim Bakanı Reşat Temettin Sıralar ise “Fesat yuvalarını temizlemekten” bahseder hale gelmiştir. Hatta *enstitü* kelimesi *komünist* kelimesiyle eş anlamlı görülmeye başlanmıştır (Bakan, 1999: 119).

1947 yılına geldiğimizde Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü kapatılmış, erkek ve kız öğrenciler ayrı ayrı karıştırmaya son verilmiştir. Ayrıca Yüksek Köy Enstitüsü çıkartılan öğretmenlerin hepsi askere alınmış ve üzerlerinde komünistlik iddialarıyla onları askerliğin astemeleri olarak delege olarak yapmıştır. 1948 yılında il ve ilçe eğitim dersleri azaltılarak klasik öğretim derslerine ağırlık verilmiştir. Aynı şekilde öğrencilerin sorumlulukları ve sosyal faaliyetleri azaltılmıştır (Kocaba , 2009: 309).

1946-1950 yılları arasında Köy Enstitüleri sisteminde yapılan değişiklikler, DP’nin iktidara gelmesiyle hızlanmış ve programları klasik ilk öğretmen okullarının programları ile birleştirilmiştir. Neticede 1954 yılında çıkarılan bir kanun ile Köy Enstitüleri “ İlk Öğretmen Okulları”na dönüşürülmüştür (Açı, 2012: 122).

Reşat Temettin Sıralar’ın, 1951 yılında yazmış olduğu bir yazısında şu ifadeler yer almaktadır: “Köy Enstitüleri’nin öğretmen okulu haline getirecek haberi bir yanlışlık olacak. Çünkü bu Enstitüler dört yıldan beri birer öğretmen okulundan başka bir şey değildir” (Bakan, 1999: 123).

1.3. Yönetim ve Basın

Siyasal partiler özellikle iktidara geldikleri zaman basından faydalanmak isterler. Bu dönemde ise sadece bir tane siyasal parti olması nedeniyle bu daha kolay olmuştur. Partiyi ve devleti yöneten kişi olan devlet başkanını, kitle iletişim araçlarına da istediğini yaptırma kudretine sahiptir. Nitekim çok partili hayata geçene kadar öyle olmuştur.

Bu sayede hem otoriter rejimi güçlendirmek hem de Milli Şef’in otoritesini kanıtlamak amacıyla gazetelerde, dergilerde ve radyoda Milli Şef haberleri ayrıcalıklı olarak verilmiştir.

Ulus gazetesi CHP kuruldu u günden beri onun yayın organı olarak çalı mı tır. İlk sayıları Hakimiyeti Milliye adında Milli Mücadele günlerinde Ankara’da çıkmı tır. 1930’lu yılların ortalarında adı Ulus olarak de i tirilmi ve 1970’li yılların ortalarında ise tirajının dü ük olması ve mali sıkıntılar yüzünden kapatılmı tır. Anla ılaca ı üzere Ulus gazetesi CHP nezdinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Di er gazetelere sayfa ve ebat sınırlandırılması getirilmesine ra men Ulus gazetesi bundan muaf tutulmu tur. Di er gazetelere sayfa arttırılması hakkı sadece Cumhuriyet Bayramı ve 10 Kasım günlerinde verilirdi (Kocaba , 2009: 253-255). Ayrıca Milli ef, CHP ve Hükümete dil uzatmak yasaktı. Hükümetin genel tutumu kesinlikle ele tirilemezdi (Poyraz, 2008: 194).

Basın, kinci Dünya Sava ı döneminde, 1940 yılında sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra ancak fa ist rejimlerde ve polis devletlerinde görülen uygulamalara maruz kalmı tır (Akandere, 1998: 213). Ayrıca smet önü basını ve di er kitle haberle me araçlarını sıkı bir denetim altına alma anlamında ki sel olarak u ra mı ve Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal aracılı ıyla sıkıyönetimi yürütmü tür (Weisband, 2002: 21).

Nadir Nadi’ye göre, 1939 yılında ngiltere ile imzalanan kar ılıklı yardım deklarasyonundan sonra tek parti basını tabiri caiz ise “*tek sesli bir koro haline*” dönü mü tür. Yazarların birço u Hitler ve Mussolini’yi ele tirmek için birbirleriyle yarış mı lardır. Hükümete göre önemli oldu u dü ünülen olaylar kar ısında gazeteler, Basın ve Yayın Müdürlü ü’nden gelen emirlere göre yazmı lardır. Ba bakan zaman zaman basın toplantısı düzenleyerek dı politika ile ilgili bir konuda ertesı gün ne yazılaca mı gazete sahiplerine veya temsilcilerine anlatmı ve onları emir verir gibi uyardı tır. Bunların yanında bir telefon emriyle gazeteler kapatılmı ve aylarca kapalı tutulmu tur (Nadi, 1964: 40-183).

1943 yılına kadar Basın ve Yayın Umum Müdürlü ü’nün ba ında olan Selim Sarper, politikai saldırganlık yazılarının yayımlanmaması için gazeteleri dikkatle inceledi ini söylemi tir. Buna kar ın Yunus Nadi, Yalman ve Sertel gibi yazarlar dı politikayı ele tirel yazılar yazmı tır. Bunun anlamı engellemelerin bütün sertli ine ra men asla bo ucu olmadı ıdır (Weisband, 2002: 59).

1940 yılında görü ülen Basın Kanunu’nu 30. maddesine göre, “TBMM üyeleri ve Bakanlar Kurulu üyeleri koruma altına alınmı bu kurumlar ile ahıslar hakkında yapılacak

olumsuz yayımlara hem hapis cezasına ilave olarak 100 liradan az olmamak kaydıyla para cezası verilmesi kararlaştırılmıştır.” Ayrıca Basın Kanunu’nun 50. maddesine göre, “Matbuat Umum Müdürlüğü, Basın Birliği, Örfi idare Komutanlığı ve Hükümet mahkeme kararına gerek duymadan, herhangi bir gazeteyi yayımlarından dolayı kapatma yetkisine sahip olmuştur.” Kapatılan gazeteler genellikle net ve gerekçeli nedenlerle kapatılmamıştır (Açı, 2012: 149-150). Bunun yanında kapatılan gazetelerin ne zaman yeniden yayına başlayacağı bile hükümetin takdirine bağlıydı (Kocabaş, 2009: 259).

Sıkı denetim sonucunda, en çok kapatılan gazeteler arasında Cumhuriyet, Tan ve Vatan gazetelerinin olduğu bilinmektedir. Basına verilen cezaları toplu olarak bir tablo üzerinde görmek daha etkili ve akılda kalıcı olacaktır:

Gazete veya Derginin Adı	Toplam Kapatılma Süresi	Kapatma Sayısı	Kapatan Makam
Cumhuriyet	5 Ay 9 Gün	5	3 kez Hükümet 2 kez Sıkıyönetim
Tan	2 Ay 13 Gün (12. 08. 1944’den itibaren süresiz)	7	4 kez Hükümet 3 kez Sıkıyönetim
Vatan	7 Ay 24 Gün (30. 09. 1944’den itibaren süresiz)	9	5 kez Hükümet 4 kez Sıkıyönetim
Yeni Sabah	6 Gün	3	1 kez Hükümet 2 kez Sıkıyönetim
Son Posta	11 Gün	4	4 kez Hükümet
Vakit	12 Gün	2	1 kez Hükümet 1 kez Sıkıyönetim
Haber	10 Gün	2	2 kez Sıkıyönetim

Tablo 2. Tek Parti Döneminde (1939-1945) Basın Kurullarının Kapatılma Süreleri ve Kapatılma Sayıları (Koçak, 2003b: 138-139).

Hükümetlerin basın üzerindeki sıkı denetimi kolaylıktan önemli siyasi faktörlerden birisi de, büyük gazete sahiplerinin aynı zamanda CHP milletvekili olmalarıydı. Basın, iç ve dış politika konularında, sadece belirli sınırlar içerisinde yazabilirdi ve haber yayımlayabilirdi. Bunun yanında basın, iç politikaya geniş yer ayıramazdı ve bu alanda

biraz ileri giderse hükümetin sert tepkisiyle karşılaşır. Ayrıca dış politika konuları da gazetelerin çoğunluğunu oluştursa da bu tür yazılar, her zaman hükümetin saptadığı siyasal çizgi içinde kalmıştır (Koçak, 2003b: 135-136).

Sonuç itibarıyla Milli Şef döneminde gazetelerin sayısı baskı ve kapatmalardan dolayı iyice azalmıştır. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi birlikte basına yapılan baskı giderek azalmaya başlamıştır ve bu sayede sayı ve tirajda artış anlamıştır (Kocabaş, 2009: 260).

2. 1940-1945 DÖNEMİNDEKİ POLİTİKA VE NÖNÜ

2.1. İtalya'nın Savaşa Girmesi'nin Üçlü İttifak'a Etkisi ve Türkiye'nin Savaşa Dışı Kalma Çabası

1940 Haziran'ına kadar durumunda değişimlik olmayan Türkiye'nin, ilk defa savaşa katılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Zira İtalya, Fransa'ya savaşı ilan ederek Almaya safında savaşa girmiştir. İtalya'nın savaşa girmesi Üçlü İttifak'ın değişimlere gelmesine neden olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın katıldıkları savaşta, İtalya'nın savaşa girmesiyle Akdeniz'e sızmıştır. Bu yüzden Üçlü İttifak'a göre, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesi gerekiyordu (Esmer ve Sander, 1993: 145-146).

Bu durum karşısında, Fransa ve İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Fakat hem Üçlü İttifak çerçevesinde vadedilen silahlar henüz Türkiye'ye gelmemiştir hem de Türkiye'nin savaşa girmesi halinde endişe duyduğu Sovyet Rusya'nın kendisine saldırmayacağından nasıl emin olabilirdi? Nitekim bütün her şeyi de erlendiren Türk hükümeti, böyle bir açıklama yapmıştır: "Türkiye'nin savaşa girmesi Sovyetlerle bir savaşta neden olabilir. Hükümet bunun sonucu İngiliz-Fransız-Türk Üçlü İttifakının ikinci protokolüne³ başvurmayı ve buna ilişkin olarak da yeni çatışmada tarafsızlığını korumayı kararlaştırmıştır." Zaten durumu kötüye giden Fransa'nın kısa süre sonra yenilgiyi kabul edip

³ "Antlaşma madan do an yükümlülükler, Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya da antlaşmazlıkla asla sürüklemeyecekti" (Koçak, 2003a: 281).

Almanya ile ate kes imzalaması Türkiye'nin bu talebi reddetmekte ne kadar haklı oldu unu göstermi tir (Aydın, 2002: 426-427).

2.2. Berlin Görü mesi (12-15 Kasım 1940): Türkiye Üzerinde Nazi-Sovyet Pazarlı ı

Sava ın Balkanlara do ru yönelmesi A ustos 1939 yılında saldırmazlık ve dostluk antla ması imzalamı olan Almanya ile Sovyet Rusya'nın i birli inde sarsıntılara neden olmu tur. Almanya ve talya Sovyetlerin Balkanlara inmesini istememi tir. Aynı ekilde Sovyetler de Almanya'nın kendi güvenlik bölgesine girdi ini görmü tür. Kısacası çıkarlar çatı maya ba lamı tı (Kayı , 2009: 42). Hem bu dü ünceler çerçevesinde hem de Almanya'nın, Avrupa'da kurmak istedi i yeni dünya düzeni için bölgede hakimiyet dü üncesi ile Alman Dı i leri Bakanı Ribbentrop, Molotov'u Berlin'e davet etmi tir (Seydi, 2011: 276).

Bu görüşler sırasında Türkiye de gündeme gelmi tir. Ribbentrop, Türkiye'yi İngiltere safından ayırabilmek için, Almanya, Sovyet Rusya, talya ve Japonya'nın, Türkiye'ye kar ı ortak bir ekilde hareket etmesini önermi tir. Bununla birlikte Almanya, Sovyet Rusya'nın Bo azlar rejimi konusunda duydu u tatminsizli i anladı nı belirtmi ve bu yüzden Hitler, Bo azlar rejimi hususunda Sovyet Rusya lehine de i iklik yapılması için çalı aca nı ifade etmi tir (Tuncer, 2012: 80-81).

Görü meler sırasında Molotov Almanya'dan, Sovyetlerin sıcak denizlere çıkabilmesi için Türkiye'nin Rus nüfuzu altına bırakılmasını ve Karadeniz güvenli inin sa lanması için ise Sovyetlere Türk Bo azlarını denetleme yetkisinin verilmesini istemi tir. Bunun yanında Kars ve Arda an bölgelerinin Sovyetler Birli ine bırakılması iste i de vardır. Fakat Almanya, Sovyetler Birli inin bu isteklerini kabul etmemi tir. Almanya'ya göre, Rusya'nın sıcak denizlere çıkmasının en uygun yolu Bo azlar de il, Basra Körfezi ve Arap Denizi'ydi (Kocaba , 2009: 133).

Berlin görüşleri ba lamadan önce hakim olan hava Sovyetlerle anla maya varılaca ı ekindeydi. Zira Almanya, Sovyetlerin sıcak denizlere inme isteklerini kar ılamaya hazırды fakat Sovyetlerin bundan fazlasını istemesi ve dolayısıyla Almanya ile anla amaması Türkiye için bir ans olmu tur. Anla ma sa lanmı olsaydı Türkiye açısından ciddi bir probleme yol açmı olacaktı. Nitekim ilk olarak Sovyetleri devre dı ı bırakmaya karar veren

Hitler, Mayıs 1941 yılında ba latılacak olan Barbarossa Harekatı için hazırlık emri vermi tir (Seydi, 2011: 276). Böylece Ankara derin bir nefes almı tır. Hitler'in artık yakın bir tarihte Türkiye'ye veya Orta Do u'ya saldıracak kuvveti yoktu. Türkiye derhal ya anan bu mücadelede tarafsızlı nı açıklamı tır. Ancak uzun vadede tehlikeler yine devam ediyordu. E er sava ı Sovyet Rusya kazanırsa, büyük olasılıkla Avrupa'daki tek büyük güç olacak ve Bo azlar'da istediklerini yaptırabilecekti. Di er yandan Almanya sava ı kazanırsa, Hitler'in bir sonraki kurbanı Türkiye olabilirdi. Türkiye için en iyi netice, Almanya ile Müttefikler'in her iki gücü Avrupa'da egemen bir güç olmayacak ekilde bir anla maya varmaları veya birbirleriyle sava ır durumda kalmalarıydı. Fakat Türkiye'nin böyle bir sonucun gerçekleşmesini sa layacak gücü yoktu. Bu yüzden William Hale'ye göre, nönü'nün yapabilece i en iyi ey “önsezilerine dayanarak zaman kazanmak, taahhütlerden kaçınmak ve Türkiye'nin konumunu güçlendirecek fırsatlardan yararlanmaktı” (Hale, 2003: 86).

2.3. Saldırmazlık Antla maları

2.3.1. Türk-Bulgar Saldırmazlık Deklarasyonu

Alman ve Sovyet niyetlerinden endi e duyan Türkiye, topraklarına yönelebilecek bir saldırıya kar ı Trakya'da bazı güvenlik önlemleri almı tır. Bu önlemlerden endi eye kapılıp kendisine kar ı oldu unu zanneden Bulgarların talebi üzerine ubat 1941 yılında bir saldırmazlık bildirisi imzalanmı tır (Aydın, 2002: 436).

Bu bildirin sonuçları hakkında birbirinin tam zıttı olan iki dü ünçe öne sürülmü tür. Bir yandan bu bildirin Türkiye'yi Mihver politikasına yakınlardı ı, di er yandan Bulgaristan'ı ngiliz politikasına yakınlardı ı ekinde yorumlar yapılmı tır. Ulus gazetesi muhabirinin bu yorumlara dair bir sorusuna Dı i leri Bakanı ükrü Saraço lu öyle açıklık getirmi tir: “Türkiye'nin politikasında hiçbir bir ey de i medi. Türkiye ittifaklarına sadıktır. Türkiye bütün devletlerle, özellikle kom ularıyla iyi geçinmek kararındadır. Türkiye kendi emniyet sahasına yapılacak yabancı faaliyetlere kar ı asla kayıtsız kalamaz. Türkiye toprak bütünlü üne ve ba ımsızlı na kar ı yapılacak her türlü saldırıya silahla kar ılık verecektir.” Saraço lu bu ekildeki bir demeçle Türkiye'nin, topraklarına saldırması halinde Almanya'ya kar ı sava a ı da belirtilmi oldu (Esmer ve Sander, 1993: 152).

ngiltere'nin görü üne göre ise Bulgaristan'ın artık Türkiye'den korkusu kalmayacak ve Almanya'ya kapılarını açacaktı. Nitekim Bulgaristan Mart 1941 günü Mihver'e katıldı ını beyan etmi ve aynı gün Alman orduları Bulgaristan'a girmi tir (Ekinci, 1997: 164).

2.3.2. Hitlerin Teminatı ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu

Almanya'nın 1941 yılı itibariyle hemen hemen bütün Balkanlar'a hakim olması Türkiye için çok hassas bir durum te kil etmi tir. Bulgaristan'a tamamen yerle en Almanya'nın batıdan, Sovyet Rusya'nın da bu durumdan yararlanarak do udan Türkiye'yi i gal edece i ve ülkenin Polonya gibi parçalanaca ı söylenmekteydi (Aydın, 2002: 436-437). Bu durum do al olarak Türkiye'de korkuya sebep olmu tur. Fakat böyle bir korku sonucunda Türkiye'nin ngiltere'ye daha fazla yakla masından kaygılanan Alman Büyükelçi Von Papen'in giri imi ile Hitler, 4 Mart'ta nönü'ye bir mektup göndermi tir. Mektupta, Almanya'nın Türkiye'ye kar ı saldırgan bir amacı olmadı ını ve Alman ordularının Türkiye sınırından 60 kilometre geride kalaca ını belirtmi tir. Ayrıca Hitler Mart'ın ilk günlerinde Türk Büyükelçisine Sovyet Rusya'nın Bo azlar üzerindeki amaçlarını anlatmı tı. Hitlerin buradaki amacı, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya kar ı duydu u korkuyu arttırmak ve bu sayede Türkiye'yi Sovyetler'den uzakla tırmaktı. Zira ilerde, Sovyet Rusya ile sava ca ı zaman, Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsız olmasını istiyordu (Esmer ve Sander, 1993: 154).

Sovyet Rusya da o yıllarda, Almanya ile ili kilerin zorla ması ve Almanya'nın Balkanlara egemen olma yönündeki adımları sebebiyle, Türkiye ile gergin olan ili kileri yumu atmak istemi ti. Aksi takdirde hem siyasi hem askeri yönden baskı altında bulunan Türkiye'nin, Almanya'ya yakınlama söz konusu olabilirdi. Nitekim her iki ülke çıkarımın da örtü mesi üzerine Türkiye ve Sovyet Rusya Mart 1941 yılında *Saldırmazlık Deklarasyonu* yayımlamı lardır. Buna göre 1925 yılında imzalanmı olan pakt teyit edilmi ve iki ülkeden birinin saldırıya u raması halinde, di er ülkenin tarafsız kalaca ı belirtilmi tir (Metinta ve Kayıran, 2011: 308-309, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt21/sayi1/289-313.pdf>).

2.3.3. Türk-Alman Saldırmazlık Pakti: Zoraki Dostluk

Almanya'nın Balkanları i gal etmesi ve Bulgaristan sınırına kuvvetlerini yerle tirmesi Türkiye'yi korkutmu tur. Bu nedenle Türk Hükümeti mümkün olan bütün tedbirleri alarak

orduyu sava a hazır hale getirmi tir. Bu durum kar ısında Alman Hükümeti, sava hazırlıklarının sebeplerini sormu tur. Türk Hükümeti de bunun Türkiye'ye kar ı hangi ülkeden olursa olsun yapılacak herhangi bir saldırıya kar ı bir önlem oldu u yanıtını vermi tir. Bunun üzerine Alman Büyükelçi Von Papen, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayaca ını, Türkiye ile dost olmak istediklerini belirtmi tir (Golo lu, 2012: 119). Di er taraftan Hitler, Batı Avrupa ve Balkanlardaki i gallerini tamamladıktan sonra, Do u'ya do ru yayılcılık politikası do rultusunda Sovyetler Birli i'ne saldırmaya karar vermi tir. Bu dü ünceler ba lamında, hem Türkiye kendi emniyeti için zaman kazanmak hem de Almanya kendisini Türkiye yönünden güvence altına almak için Haziran 1941 yılında Türkiye ile Dostluk Antla ması imzalamı tır (Kocaba , 2009: 138).

On yıl geçerli olmak üzere imzalanan Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antla ması'na göre, her iki taraf birbirlerinin toprak bütünlü üne saygı göstereceklerini, do rudan veya dolaylı olarak birbirleri aleyhine yönelik her türlü davranı tan kaçınacaklarını kabul etmi lerdir (Hale, 2003: 85).

Antla manın giri kısmında “ *taraflar varolan yükümlülükleri saklı kalmak artıyla*” ifadesi kullanılarak Türkiye açısından, ngiltere ile yapımı oldu u 1939 Üçlü ttifak ve 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Antla ması yükümlülüklerine ba lı kalmaca ı belirtilmi tir. Bu antla maya göre, Türkiye hem Müttefik hem de Mihver güçlerinden korunmak için yeni fırsatlara sahip olmu tur. Türkiye giri kısmına koydurdu u ibare sayesinde ngiltere'nin aleyhine neden olaca ından, Türk topraklarından Alman birliklerine geçi izni verilmeyece ini Almanya'ya kabul ettirmi tir (Aydın, 2002: 444-445). Di er taraftan Almanya'ya kar ı herhangi bir eylemde bulunmamak anlamında, Müttefikler Bo azlar dahil olmak üzere Türk egemenlik sahasını kullanmaktan mahrum kalıyordu. Zaten Müttefiklerin de bu sırada Almanya'ya saldırma imkanı yoktu (Seydi, 2011: 278). Ayrıca Almanya ba lamında bu pakt, Sovyet Rusya ile u ra ırken Almanya'nın güney kanadını güvence altına almı oluyordu (Esmer ve Sander, 1993: 156).

Bu dostluk antla masına müttefik devletlerinden tepkiler gelmi tir. Örne in bu antla maya çok kızan Amerika, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu gere ince ngiltere üzerinden yapılan yardımı keserek tepkisini göstermi tir (Kocaba , 2009: 139). ngiltere ise o

zamana kadar gönderilen askeri malzeme sevkinin anlamsız hale gelece ini ifade etmi tir (Akandere, 1998: 286).

Antla manın hemen ardından, 22 Haziran günü, Alman ordularının Sovyet Rusya sınırlarını geçmeleri, Türkiye’yi hem Almanya hem de Sovyetler Birli i’nin yarattı ı tehlikeden kurtarmı oldu. Bununla birlikte Türkiye, Almanya’ya ve Sovyetler Birli i’ne tarafsızlı mını da resmen bildirmi oldu (Tuncer, 2012: 98).

2.4. Krom Meselesi

Sava döneminde Türkiye’nin sahip oldu u mallar ve ürünler arasında en önemli olanı kromdu. Bir yazarın dedi i gibi, “Ekmek için maya neyse, modern sanayi için de krom odur; pek az miktarda gerek duyulur fakat onsuz da olmaz; tıpkı mayasız ekmek olmayaca ı gibi” (Kemp’ten aktaran Weisband, 2002: 97). 1939 yılında dünya krom üretiminin % 16.4’ünü Türkiye ürettiyordu ve sava boyunca da üretim hep böyle yüksek seviyede kalmı tır. Bu durum, kroma ihtiyacı olan sava an devletleri, maden üretiminin aslan payını alabilmek için Türkiye üzerinde baskılarda bulunmu tur (Weisband, 2002: 98-99).

Türkiye’nin toplam krom üretimi tüm ülkelerin taleplerini kar ılayacak miktarda de ildi. Türkiye de hiçbir devleti reddetmemek için kromu taraflar arasında payla tırma yoluna gitmi tir. Bu sayede hem bütün alıcılarla ba lantısını sürdürüyor hem de hiçbir taraf tekel alıcı duruma gelmemi oluyordu. Fakat silah sanayinde çok önemli bir yeri olaca ı anla ılan Türk kromuna, bütün sava an devletlerin talepleri ve kar ı tarafın bunu elde etmesine engel olma yönündeki baskıları giderek arttı tır. Bu arada Türkiye, Almanya’nın siyasi baskılarını azaltabilmek için ngiltere ile ekonomik ba lantılarını geli tirmek istemi tir. Bu sebeple A ustos 1939 yılında sona eren Türk-Alman Ticaret Anla masını yenilemek amacıyla yapılan müzakerelerde bir sonuca varılamayınca Türkiye, ngiltere ve Fransa ile ekonomik anla ma imzalamı tır. Bu anla mayla Türkiye bütün kromunu 2 yıl süreyle Müttefiklere vermi tir (Aydın, 2002: 424-425).

Müttefikler, Almanya’nın Türkiye’den krom almasını engelleyebilirlerse, Almanya’nın sava kaynaklarına önemli oranda zarar verebileceklerini dü ünümü leri. Almanya’nın amacı da ngiltere ile Türkiye arasında imzalanmı olan 1939 yılındaki ngiliz-

Türk Anlaşması'nın uzatılmasını engellemek ve böylece Türk kromuna sahip olma (Tuncer, 2012: 99). Her ne kadar zor olsa da Menemencio lu'nun akıllı görüşleri sayesinde Türkiye bu i ten kazançlı çıkmıştır. Zira iki dü man ülkenin, krom almak için fiyat arttırmaları Türkiye açısından büyük kazanç olmuştur. Ancak Türk tarafı savaş malzemesi karılı olarak krom satmasına razıydı. Bu konuyu görüşmek üzere Türkiye'ye gelen Alman heyeti başkanı Clodius, Ankara'dan Berlin'e Eylül 1941 yılında gönderdiği mesajında Türklerin bu konuda inatçı olduklarını ve krom satmasına ancak savaş malzemesi karılında razı olacaklarını belirtmiştir (Deringil, 2003: 157). Akabinde Ekim ayında Alman arabulucu Karl Clodius'un adını taşıyan *Clodius Anlaşması* imzalanmıştır. Bu ticaret anlaşmasına göre sevkiyatın ancak 1943 yılından sonra başlayabileceğini, zira o zamana kadar krom ihracatının tümünün İngiltere'ye söz verildiği ve Almanya'nın buna karşılık Türkiye'ye askeri ve diğer gerekli malzemeleri göndereceği ifade edilmiştir. 1939 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı oldu u ittifak anlaşması neticesinde Almanya ile yapılan ticaret sekteye u ramı , ithalat % 12'ye, ihracat % 9'a düşmüştü. Bu durum 1942 yılına kadar böyle devam etmiş ve 1943 yılı itibarıyla Almanya ile olan ticaret tekrardan eski seviyesine ulaşmıştır (Hale, 2003: 79-88-89).

Türkiye bu anlaşmayı imzalarken ittifakları yönünden herhangi bir tehlike görmemiştir. Zira Türkiye Almanya'dan çoktan beri silah almaktaydı (Esmer ve Sander, 1993: 159). Ayrıca Türkiye, müttefik İngiltere'ye bir ithalat malzemeleri listesi vermiş ancak İngiltere bunu karılılamada isteksiz olunca, Almanya ile Türkiye arasında Ticaret Anlaşması imzalamasına karar çıkamamıştır. Savaştan önce olduğu gibi savaş sırasında da Almanya ile ticaret birinci sırada olmuştur (Kocabaş, 2009: 152).

2.5. Müttefiklerin Türkiye'yi Savaş a Sokma Çabaları

Savaşın ilk üç yılı olan 1939-1942 yılları arasında Türkiye dışı lerinde denge politikası takip etmiştir. Bu politika ında Türkiye, hem Üçlü ittifak'a sadık kalmayı sürdürmüş hem de Almanya ile dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Türkiye'nin dışı politikasındaki temel çelişki buradan kaynaklanmaktadır. öyle ki Türkiye, savaşın başından beri savaş a girmemek için de il, girmeye yönelik anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalara uyma zorunluluğu ortaya çıkınca da, savaşması gereken ülkelere yaklaşmış ve

onlarla antla malar imzalamı tır. Tabii ki bu durum sava halindeki ülkelerin Türkiye üzerinde çe itli baskılar kurmalarına neden olmu tur (Akandere, 1998: 285).

Nitekim Türkiye üzerinde müttefiklerin ciddi baskıları 1942 yılının sonlarında olmu tur. Churchill ile Roosevelt, 1943 yılının ilkbahar aylarında, Türkiye'nin sava a katılmasını istemi ve Stalin de bu görü e destek vermi tir. Churchill, askeri yardımda bulunarak Türkiye'nin tutumunun de i tirilmesi için çaba harcamayı önerirken, Stalin de, bu takti in ba arıya ulaşması durumunda ve ngiliz sava gemilerinin Bo azlar'dan geçmesine izin verilmemesi halinde baskı yoluna ba vurulmasını ifade etmi tir (Koçak, 2003b: 142).

Stalingard Sava ı'nda Almanların Sovyetlere yenilmesinden sonra ikinci bir cephe fikri tekrardan gündeme gelmi tir. Churchill bu cepheyi Balkanlar'da açmak istemi tir. Bu cephenin açılmasının ön ko ulu ise Türkiye'nin sava a girmesiydi. Türk ordusunun donanım bakımından yetersiz olmasının, ngilizler açısından engel te kil edece i bilinmekteydi. Zaten Türkiye'nin aktif olarak sava a katılması da çok önemli de ildi. Önemli olan Türkiye'deki üsleri kullanmaktı. Ancak Türkiye, ngilizler ile Sovyetler tam bir garanti vermedikleri sürece sava a girmeyecekti (Önder, 2010: 220-222). Bu konu Casablanca Konferansı'na kadar böyle kalmı tır.

2.5.1. Casablanca Konferansı

1942 yılı sonunda ve 1943 yılı ba ındaki hem Alman güçlerinin Kuzey Afrika'daki yenilgisi hem de Stalingrad'daki Alman ku atmasının kaldırılması ABD ve ngiltere için yeni sorunlara neden olmu tur. Bu yüzden ABD Ba kanı Roosevelt ile ngiltere Ba kanı Churchill 12-26 Ocak 1943 yılında Afrika'nın Casablanca ehrinde bir araya gelmi lerdir. Ayrıca Sovyet Rusya Ba bkanı Stalin de ça rılmı ancak Stalin sava durumunun sıkı ık olması nedeniyle Rusya'dan ayrılamayaca ını bildirmi tir (Golo lu, 2012: 193).

Casablanca'da bir araya gelen ngiliz ve Amerikan kurullarının üyeleri, Mihver ordularına kar ı kazandıkları ortak zaferlerden dolayı çok sevinçli olmalarına ra men gelecekteki stratejileri bakımından garip bir tutum içindeydiler. Churchill ise, zaferin çabukla tırılması için öyle bir plan yapmı tır: "Kuzey Fransa'daki Alman kuvvetlerine kar ı

bir saldırıyı yönetecek Amerikan kuvvetlerinin Man 'ı geçmek üzere hazırlanmaları için İngiltere adalarındaki sayılarını arttırmak; Akdeniz'de talya'yı etken bir saldırgan olarak saf dışı bırakmak amacıyla bir hareket düzenlemek ve Türkiye'yi savaşa sokmak için gerekli koşulları yaratmak" (Weisband, 2002: 107).

Asıl itibariyle Türkiye'nin savaşa girmesini Müttefikler'in Kuzey Afrika'daki ilk başarılarından sonra düşünmeye başlayan Churchill, Kasım 1942 yılında İngiltere Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği bir notta, Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için her türlü çabanın harcanmasını istemişti. Churchill'e göre bu amaca ulaşabilmek için: "Üç Müttefik'in Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusunda garanti vermesi; Türkiye'yi askerlik bakımından donatmak; Güney kanatlarını güçlendirmesi için Ruslar'ı sıkı tutmak ve böylece Türklerin bir Mihver saldırısından çekinmelerini önlemek gerekiyordu" (Göloğlu, 2012: 194).

Churchill aynı ekilde Amerikalıları, Türk topraklarını bir hareket üssü olarak kullanmak ve Akdeniz'de Türk savunmasını hazırlamak için inandırmaya çalışmıştı. İngiltere, bu konuda Amerikan Generali Marshall'ın güçlü direnişle karşılaşmasına rağmen Amerikalılar "Türkiye'nin etken bir biçimde savaşa katılma ilkesini" kabul etmişti (Weisband, 2002: 109). Ayrıca iki devlet adamı, İngiltere'nin hem diplomatik alanda hem de silahlanma tekniği bakımından Türkiye'de girişimde bulunması konusunda uzlaşmışlardır. Bu bağlamda Churchill, Türkiye ile bizzat temas kurmaya ve Türkiye'yi savaşa sokmaya karar vermişti (Önder, 2010: 223)

Casablanca Konferansı'nda Türkiye'yi ilgilendiren diğer bir karar ise Müttefiklerin, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine kadar savaşla ilgili kararıydı. Zira barış görüşmelerine başlanabilmesi için Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması gerekiyordu. Bu karar ise Türk dış politikasına zıttı. Hem barış ihtimalini ortadan kaldırıyor hem de Almanya'nın kesin yenilgisini öngörüyordu. Oysa Türkiye, Sovyetlerin savaş sonrasında olası askeri yayılmasını önleyecek tek gücün, güçlü bir Almanya olacağına inanıyordu (Koçak, 2003b: 147).

2.5.2. Adana Konferansı (nönü-Churchill Görü meleri)

ngiltere Ba bakanı Churchill, Türkiye'nin A ustos 1943 yılına kadar sava a girmesini sa lamak maksatıyla 30 Ocak 1943 yılında Adana'ya gelmi tir. Türkiye'nin de Churchill ile konu masının asıl sebebi Almanya'nın Stalingard'da yenilmesi ve sava ın Almanya aleyhine dönmesinden dolayı Türk devlet adamlarının Balkanlar hususundaki korkusu ve Balkanlarda de i en bu durumu Churchill ile konu mak istemesiydi (Esmer ve Sander, 1993: 165). Nitekim Adana'nın Yenice istasyonundaki cumhurba kanlı ı treninde nönü'nün kendi özel vagonunda 30 Ocak 1943 yılında ba layan görüşler iki gün sürmü tür (Golo lu, 2012: 197). Bu görüşlere "*Sa ırlar Diyalo u*" denmi tir. Zira nönü ve Churchill zıt dü üncelerle görüşlere katılmalarına ra men, görüş me sonunda her iki tarafta olumlu izlenimlerle görüş meden ayrılmı tır. Fakat daha sonra Churchill amacına ula amadı ını anlayacaktı (Yalçın, 2011: 709, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1659/17722.pdf>).

Weisband'a göre nönü, Churchill'i sava tan sonraki Rus tehlikesine kar ı uyararak ve Türkiye'ye gönderilecek olan sava gereçlerini ve silah yardımlarını artırmaları için Adana'ya gitmi ir. Churchill ise daha önce belirtildi i gibi nönü'yü sava a katılma zamanının geldi i konusunda ikna etmek için Adana'ya gelmi tir (Weisband, 2002: 120-121).

ngiltere Ba bakanı Churchill'e göre talya yenilirse Almanya'nın Balkanlardaki gücü zayıflayacak ve bu a amada Sovyetler kuzeyden, Müttefikler de Türkiye sayesinde güneyden Balkanlara kar ı harekete geçeceklerdi. Bunun için Türkiye'nin yardımı gerekliydi. Fakat Türkiye hem Sovyet Rusya'nın Balkanlardaki komünist eylemlerinden korkmakta hem de di er taraftan Almanya'nın Türkiye'ye saldırıp Bo azlara egemen olmasından endi elenmekteydi (Esmer ve Sander, 1993: 166).

Adana'da Türk heyeti, Sovyetler'in sava tan sonra Avrupa'daki hayallerini Churchill'e defalarca anlatmı tır. Ba bakan Saraço lu'na göre, Sovyetler'in sava tan sonra emperyalist bir devlet haline gelece ini ve bu tehlike kar ısında çok taraflı anla maların Türkiye'ye garanti veremeyece ini Churchill'e ifade etmi tir. Bu durum kar ısında Churchill, Türk tarafının endi elerini yatı tırmaya çalı mı tır. Churchill'e göre, Sovyet Rusya sava tan çok yorgun çıkacak ve sadece yaralarını sarmakla me gul olacaktır. ayet Sovyet Rusya Almanya'yı taklit ederse onlara kar ı koyaca ını belirten Churchill, durumun da bu kadar

kötü sonuçlanmayacağına savunmuştur (Deringil, 2003: 190). Fakat Saraçoğlu fiili garantiler istemekteydi ve Aydemir'in belirttiğine göre, Churchill'in bu konuda ifade ettiği görüşler Türk adamlarınca ciddiye alınmamıştır ve bu düşünceler sadece sözün gelişi olarak söylenmiştir (Aydemir, 1991b: 260)

Türkiye'nin Alman saldırısına karşı koyabilecek askeri gücüne baktığımız zaman, askeri anlamda daha hazırlıklı bir durumda bulunması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu açıdan, savaşta ya Almanya'nın saldırısıyla ya da doğrudan kendi çıkarları açısından girecek olan Türkiye'nin iyi bir şekilde hazırlanması gerekiyordu. Bu bağlamda ilk önce Türk kuvvetlerine askeri malzeme sağlanması gerekiyordu. Neticede savaşta dahil olduğu zaman İngiltere tarafından askeri anlamda güçlendirilmesi için askeri planların hazırlanması hususunda anlaşılması, görüşmelerin sonucu askeri bir anlaşma içine alınması ve Türkiye'ye bunların sağlanması kararına varılmıştır: “Türkiye'nin bir yıllık savaş ihtiyacı olarak savaş malzemesi; saldırıya uğraması mümkün olan yerlerin korunması için bir İngiliz uçak filosu ve Türk komutası altına verilecek olan belli bir miktar uçak-savar ve tank-savar birlikleri” (Esmer ve Sander, 1993: 166-167).

Konferans'ın kaydedilmiş sonucu, “*Adana Listeleri*” adı verilen bu askeri malzeme listeleriydi. Churchill bütün bu malzemeleri Türk demiryollarını tam anlamıyla kullanarak göndereceğine söz vermiştir. İngiliz Başbakanı Türkiye'yi savaşta sokmak için bu malzemeleri veriyordu, oysa tam tersi Türkiye'yi savaşın dışında tutmak için kullanılan bir taktiksel zemin hazırlayacağını tahmin edemezdi (Deringil, 2003: 192). Zira bu kadar savaş malzemesini kısa sürede ve hepsini göndermek hem zor bir iş hem de zaman alıcıydı.

Bütün bunların içinde, bu silahları vermeye söz veren Churchill'in asıl amacı, Türkiye'yi savaşta girmesi için ikna edememesi olmasına karşın, Türkiye'nin savaş dışı durumunun Müttefiklerin lehine olacak şekilde değerlendirilmesi idi. Zira İngiltere, Türkiye'ye yeterli savaş mühimmatı verirse, yakın gelecekte ondan bazı şeyler isteme hakkı olacaktı (Esmer ve Sander, 1993: 167).

2.5.3. Moskova Konferansı

Dışeri Bakanları nezdinde 19-30 Ekim 1943 yılında gerçekleştirilen Moskova Konferansı'na Amerika Dışeri Bakanı Hull, İngiltere Dışeri Bakanı Eden, Sovyet Rusya Dışeri Bakanı Molotov ve Çin Dışeri Bakanı katılmıştır (Tuncer, 2012: 131).

Konferansta Molotov'un belirttiği ilk üç istekten biri, Türkiye'yi derhal savaşa girmeye ikna etmektir. Zira hem Rus ordularının taşıdığı yükü gerçek manada azaltmak (Gözü, 2012: 220) hem de Sovyet Rusya'nın Doğu'dan Avrupa'ya doğru ilerlemesini kolaylaştırmak için Türkiye'nin derhal savaşa girmesi gerekiyordu. Bununla birlikte Molotov, Türkiye'nin savaşa katılmasını istenmesinin bir telkin ekinde de il de bir emir ekinde olması gerektiğini belirtmiştir (Esmer ve Sander, 1993: 172).

Molotov'un diğer iki isteği olan; İkinci Cephe'nin 1944 yılının ilkbahar ayında açılmasının garanti edilmesi ve Sviçre hava üslerinin kullanılması isteklerinden ziyade Molotov'un da Türkiye'nin savaşa girmesini istemesi, Churchill'i çok sevindirmiş ve onun için sürpriz olmuştur. Sovyet Rusya, İngilizler ve Amerikalılar bizim gerçek dostlarımız ise ve Rus ordularının taşıdığı yükü hafifletmek istiyorlarsa, Türkiye'nin savaşa girmesi için ellerinden geleni yapmaları gerekeceğini ifade etmiştir. İngiltere Dışeri Bakanı Eden de Türkiye'nin savaşa girmesi bağlamında Sovyetler Birliği ile aynı düzenceye sahip olduğunu karıştırmış (Weisband, 2002: 156).

Amerikalılar; Türkiye'yi şu anda savaşa girmesi için zorlarsak, bunun maliyetinin talya cephesinden ve hazırlıkları devam eden Mançur'dan önemli miktarda savaş araç-gerecinin Türkiye'ye aktarılması durumunda kalınacağını belirtmişlerdir. Bu yüzden Türkiye'nin savaşa girmesini değil, tarafsız bir ülke olarak hava üslerinin kullanıma açılmasına izin verilmesini istemişlerdir. Amerika, İkinci Cephe açılması için yapılan çabılardan taviz verilmesine katıyen karar çıkmış ve Türkiye'nin savaşa girmesi için ona verilmesi gereken malzeme hususunda ABD'nin yardımcı olamayacağını açıkça dile getirmiştir. Yine de Türkiye savaşa girmeye zorlanacaksa, bu durumda Türkiye'yi savaşa hazır hale getirme vazifesi tamamen İngiltere'ye kalmış oluyordu (Aydın, 2002: 456).

Bu dü ünceye kar ı çıkan Sovyet Rusya; Türkiye sava a girmeyecek ise askeri malzemenin gönderilmesinin durdurulmasını istemi tir. Ayrıca Türkiye'den sadece üs istemenin yeterli olmayaca mını, aynı zamanda Türkiye'nin fiilen sava a katılması gerekti ini belirtmi tir. Bunun yanında Stalin Balkan konusunu münaka a etmek bile istememi tir (Seydi, 2011: 287).

Daha sonra Molotov, Sovyet Rusya'nın iste inin son derece kolay oldu unu söylemekle beraber Türkiye'nin mutlaka sava a girmesi için zorlanması gerekti ini belirtmi tir. Zira Türkiye'nin sava a girmesiyle Müttefikler hangi sorunlarla kar ıla ırsa kar ıla sın, Hitler'in kar ıla aca ı sorunlar daha büyük ve ciddi olacaktır. Yani Türkiye'nin sadece hava üslerinin kullanılmasının yeterli olmadığı vurgulanmı tır (Weisband, 2002: 160).

Öte yandan ngiltere ve Sovyet Rusya Kasım 1943 yılında gizli bir protokol imzalamı tır. Buna göre Türkiye'nin 1943 yılı bitmeden önce sava a girmesi ve hava üslerini müttefiklere hemen açması kararla tırılmı tır. Amerika da iki gün sonra bu protokole katılmı tır (Tuncer, 2012: 133). Alınan kararların Türkiye'ye iletilmesi görevi, ngilizlere verilmi tir. Bu yüzden ngiltere Dı i leri Bakanı, Türkiye Dı i leri Bakanı'nı bu kararları kabul ettirmek için Kahire'ye ça ırmı tır (Seydi, 2011: 287).

2.5.4. Birinci Kahire Görü mesi: Eden-Menemencio lu Bulu ması

Churchill ve önü'nün Adana görüşmelerinden sonra Türkiye'nin sava a girme meselesi bu sefer Kahire'de görüşü lümü tür. Burada ngiltere Dı i leri Bakanı Eden ile Türkiye Dı i leri Bakanı Menemencio lu 5 Kasım 1943 günü biraraya gelmi lerdir. Eden Menemencio lu'nun kar ısına gündemin konusunu olu turacak olan Moskova Konferansı kararları için oturmı tur (İyas ve Turan, 2012: 330, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/viewFile/8235/7029>).

Eden, Türkiye'den, ngiltere adına hava üslerini ve üç Müttefik Hükümet adına Türkiye'nin bir ay içinde (yıl sonuna kadar) sava a girmesini istemi tir. Alman hava kuvvetlerinin Ege'deki üstünlü ünü kırmak için ngiltere'nin Güney-Batı Anadolu'daki hava alanlarına ciddi anlamda ihtiyacı oldu unu ve Türkiye'nin sava a girmesi halinde meydana gelebilecek avantajları ifade etmi tir. Örne in böyle bir durumda Bulgaristan Türk sınırına

asker yı mak zorunda kalacaktır ve bu da Almanya, Yunanistan ve Yugoslayva'daki Bulgar birliklerini azaltması anlamına gelmektedir. kincisi, stratejik bir yer olan Ploe ti'ye taaruz imkanı do acaktır. Ancak Türkiye sava a girmez ise ngiltere Hükümetinin Türkiye'ye gönderece i yardımı kesece i uyarısında bulunmu tur (Esmer ve Sander, 1993: 173).

Türk heyeti, Türk toprakları üzerinde Müttefiklere üs vermekle Almanya'ya sava açmak arasında bir fark olmadığını ve yeteri kadar yardım yapılmadıkça, sava a katıyen katılmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Menemencio lu'na göre Eden, Sovyetler adına Türkiye'yi sava a zorladığını belirtmiştir. Yine Menemencio lu'na göre, Sovyetlerin amacı, Türkiye'nin ve Türk ordusunun sava ta yıpranması ve zayıflamasıydı (Tuncer, 2012: 134-135).

Kahire görüşmelerinde mütalaa edilen konular CHP Meclis Grubu'nda tartışılmıştır. Dışişleri Bakanı Menemencio lu Kahire'deki görüşmeler hakkında CHP Meclis Grubu'na açıklamalarda bulunmu tur. Sava a girmenin imkansızlıklardan dolayı mümkün olmadığını, her ne kadar Türkler *prensipte* Müttefikler'in yanında sava a girmeyi kabullenmiş olsa bile ilk olarak Türk ordusunun antlaşmalarda belirtilen ekliyle donatılması gerektiğini, nerede ve nasıl sava a katılmasının bilinmesine ihtiyaç olduğunu ifade edildiğini; aksi takdirde Türkiye'nin hemen sava a girmesinin, Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya feda etmek olacağını anlatıldığını söylemiştir. Kısacası hükümetin amacının Türkiye'yi mümkün olduğu sürece sava a sokmamak olduğunu belirten Menemencio lu, CHP Meclis Grubu'ndan onay almış ve hükümete gerektiği zaman Müttefiklerin yanında sava a girme yetkisi verilmiştir (Gölo lu, 2012: 226).

2.5.5. Tahran Konferansı

Müttefiklerin, Türkiye'nin sava a girmesi konusunda baskı yaptıkları diğer bir konferans olan Tahran Konferansı 28 Kasım-1 Aralık 1943 yıllarında yapılmıştır. Konferansa Churchill, Roosevelt ve Stalin katılmıştır. Churchill, Türkiye'nin sava a girmesini ısrarla istemiştir (Akandere, 1998: 294). Stalin ise önceleri “*gerekirse enselerinden yakalayarak*” Türkiye'yi sava a sokmak gerektiğinden bahsederken, bu kez pek gönüllü değildir. Zira Sovyetler, Fransa'da açılacak ikinci bir cepheye önem veriyordu. Bu cepheden herhangi bir kuvvetin başka bir tarafa gönderilmesinden dolayı, bu cephe güçsüz kalabilirdi. Ayrıca

Türkiye sava a girerse Balkanlar'da yeni bir cephe açılacak ve İngiliz güçleri de buraya gelmek zorunda kalacaktır. Balkanlar'da gözü olan Sovyet Rusya ise bu durumu istememektedir. Zira Balkanlar'daki askeri ve siyasal durum bu sebeple İngiltere lehine de i ebilirdi. Bütün bunların yanında Sovyetler Birli i, Türkiye'nin sava a girmeyece ine tam olarak inanmı tı (Tuncer, 2012: 137).

Sovyet Rusya bu saatten sonra Türkiye'nin tarafsızlı ı konusunda ısrarcı olamazdı. Sadece Türkiye'ye gönderilecek yardımın miktarını azalttırarak Türkiye'nin fazla güçlenmesini engelleyebilir ve Batılıların büyük kuvvetlerle Balkanlar'a inmesini önleyebilirdi. Batılılar i in içinde olmadıkları takdirde zayıf bir Türkiye önce Bulgaristan ile ve belki daha sonra Almanya ile sava acaktı. Böyle bir sava ta kim ma lup olursa olsun, Sovyet Rusya'nın sava sonrası planlarında ciddi bir de i iklik olmayacaktı. Bu arada Churchill, Stalin'in dü üncelerinden üphe edip ona Türkiye'nin sava a katılmasını isteyip istemedi ini sormu tur. Stalin de *“gerekti i takdirde yakasından tutup sokmalıyız”* cevabını vermi tir (Esmer ve Sander, 1993: 176).

Tahran Konferansı'nda, zafere do ru yakla ıldıkça Müttefikler arasındaki fikir ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmü tür. öyle ki Churchill sürekli ikinci cephenin Balkanlarda açılmasını savunmu tur. Zira Sovyetler Birli i Balkanlara girerse bir daha oradan çıkmayabilirdi. Sovyet Rusya da Churchill'in bu dü üncesinin bilincine vardıkları için bu dü ünceye kar ı çıkmı lardır. Roosevelt de, olabildi ince Stalin'e kur yapmaya çalı mı ve sava tan sonra Sovyetler Birli i ile sıkı bir i birli ine girece i hayalini kurmu tur. İngiltere ve ABD arasındaki bu fikir ayrılı ı, sava sonrası dü ünceleri yönünden Sovyetleri pek sevindirmi tir (Armao lu, 1964: 722-723).

Tahran Konferansı'na Türkiye ile ilgili sonuçlar yönünden baktı ımız zaman, konferans sonunda yine Türk havaalanlarının kullanımı iste i ve Türkiye'nin 15 ubat 1944 yılına kadar sava a girmesi konusunda karar birli ine varılmı tır (Özçelik, 2010: 263, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_29/14.pdf). Ayrıca Türkiye'nin Müttefikler tarafında yer alması için son fırsat olaca ını bildirmek üzere (Seydi, 2011: 289) Türkiye Cumhuriyeti smet nönü ile do rudan görü ülmesi fikri hepsince benimsenmi ve nönü'nün derhal Kahire'de yapılacak olan bir konferansa ça rılması için anla mı lardır (Weisband, 2002: 190).

2.5.6. İkinci Kahire Görüşmesi

Roosevelt ve Churchill görüşme'ye birer telgraf göndererek kendisini Kahire'ye davet etmişlerdir. Türkiye ise konuların konusunun Tahran'da Stalin ile birlikte alınan karar olacaktır, bu davete görüşme'nün gelmeyeceğini bildirmiştir. Ancak kesin hükümler olmadan ortak davaya nasıl daha faydalı olacaktır konuları konuşulacak ise görüşme'nün geleceği ifade edilmiştir. Bu konuda garanti verilmesi üzerine görüşme 4-8 Aralık 1943 yılında Kahire'ye giderek Roosevelt ve Churchill ile görüşme tür (Aydın, 2002: 462).

Churchill Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda artık fazlasıyla ısrarcıydı. Müttefikler açık şekilde galip taraftı ve Türkiye savaşa girmemeye daha da devam ederse, savaş sonrasında tamamiyle tecrit edileceği belirtilmiştir (Zürcher, 2006: 297). Ayrıca konferansta, Churchill ve Roosevelt, görüşme'ye Balkan cephesi projesini anlatmıştır. Buna göre, Yunanistan'a bir çıkartma yapılacak, bu sırada Müttefikler Türkiye'deki havaalanlarında üsleneciler ve ülkede radar tesislerini kuracaklar. Esas itibarıyla görüşme bu isteği uygun görmek ve iliminde olmasına karşın Dışişleri Bakanı Menemencioğlu aynı düşünceye sahip değildi. Bu yüzden hem Başbakan Saraçoğlu'na hem de Mareşal Fevzi Çakmak'a bu konuyla ilgili görüşleri sorulmuştur (Tuncer, 2012: 141).

Konferans sonunda görüşme *prensip* olarak savaşa girmek istediğini ancak hem gerekli savaş malzemeleri yönünden eksikliklerinin tamamlanması gerektiği hem de Balkanlar'ın Müttefiklerce alınabilmesi için kapsamlı bir hareket planı istediği önkoşulunu ortaya koymuştur (Kocabaş, 2009: 158). Erik Jan Zürcher'e göre bu mantıklı bir taktikti, zira Müttefik güçleri arasında Balkanlarda bir hareket arzusu anlamında fikir ayrılıkları vardı. Daha önce belirtildiği gibi Stalin bölgede İngiliz ve Amerikan müdahalesini istemiyordu (Zürcher, 2006: 297).

Bu noktadan sonraki münakaşalar özellikle Türk ve İngiliz heyetleri arasında hazırlık amaçlarının ne şekilde belirleneceği hususunda tıkanmıştır. Türkiye açısından hazırlık, ordunun ve hava kuvvetlerinin donanımının ve eğitiminin tamamlanması olarak anlaşılırken, İngiltere açısından Türkiye'nin hazır olması demek, yalnız havaalanlarının hazır olması ve uçakların gönderilmesi demektir. Türkiye ise uçakların gönderilmesinin savaş ilanı anlamına geleceğinden dolayı bu durumun Almanların saldırısına yol açabileceği düşüncesindeydi.

Hülasa İngiltere, İngiliz uçaklarının kullanılacağı havaalanlarının 15ubat 1944 yılına kadar hazır hale geleceğini ve Türkiye'nin ise bu tarihte savaşa katılmasını isterken, önümüzdeki İngiliz uçaklarının gelmesi demek Türk ordusunun hazırlanmış anlamına gelmediğini ve Türkiye'nin istediği şekilde hazırlıklar sonlandırıldı. Aynı zaman savaşa girmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim önümüzdeki önkoşulların yerine getirilmesi halinde prensip olarak savaşa katılma kararı verilmemiş tir. Böylece Türkiye belli bir tarihe kadar savaşa girmesi yönündeki Tahran kararlarının aksine biraz daha zaman kazanmıştır (Aydın, 2002: 462-463).

Kahire Konferansı Türkiye'yi savaşa biraz daha yaklaştırmakla beraber Türkiye 15ubat 1944 yılına kadar Müttefik hava kuvvetlerini kabul edip etmeme hakkına sahip olmuştur (Tuncer, 2012: 143). Eğer Türkiye savaşa girmeyeceğini beyan ederse herhangi bir sorumluluk sahibi olmayacak ve bu sefer başka planlar yapılacaktır. Aynı zamanda Türkiye'ye gönderilecek olan savaş malzemesi başka yerlere gönderilecektir (Esmer ve Sander, 1993: 177).

İkinci Kahire Konferansı belli bir netice vermemiş olmasına karşın bir başka yönden de önemli bir yere sahiptir. Savaş dönemindeki Türk diplomasisinin birinci döneminin bitip, ikinci döneminin başlaması bu konferans sayesinde olmuştur. Birinci dönem, özellikle Sovyetler Birliği ve Almanya'dan gelebilecek askeri bir tehdide karşı duyulan ümitsizlik dönemidir. İkinci dönem de Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa'daki hayallerini engellemeye yönelik olacaktır. Ayrıca bu konferans, Türk dış politikasının askeri tehlikeleri uzakta tutmayı amaçlayan savaş yılları stratejisinden, hem savaşın son dönemlerinde hem de savaş sonrası dünyada oluşabilecek siyasal kargaşalara karşı yöneltilmiş bir siyasete dönüşmesi için başlangıç olmuştur (Weisband, 2002: 204).

2.6. Türk-Müttefik İlişkilerinin Sosyolojisi

II. Kahire Konferansı'nda alınan kararları gerçekleştirmek üzere Ocak 1944 yılında bir İngiliz askeri heyeti Ankara'ya gelmiştir. İki taraf arasındaki görüşmeler genel itibarıyla Türkiye'nin Müttefik Devletlerden istekleri bakımında geçmiştir. Bu sırada Churchill, İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e gönderdiği talimatta, Türkiye'nin görüşmelerde isteksiz davranması ve İngiltere'nin karşılayamayacağı miktarda yardım istemesi durumunda, Türkiye'ye yapılan yardımın tamamen kesileceğini ve savaş sonunda Türkiye'nin yalnız

kalaca mı Türk yetkililere bildirmesini istemi tir. Bunun yanında hava sava gücünün geli mesinden dolayı, Bo azların artık ngiltere için çok önem te kil etmedi ini ve ngiltere'nin, Türkiye'ye Rus isteklerine kar ı her zaman yardımda bulunamayaca ına ili kin uyarmasını istemi tir. Bütün uyarılara ra men, görü meler bir sonuç vermeme ve ngiliz askeri heyeti Türkiye'den ayrılmı tır (Esmer ve Sander, 1993: 178-179).

ngiltere açısından görü melerden bir sonuç çıkmamasının nedeni, Türkiye'nin gere inden fazla istekte bulunmu olmasıdır. ngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Türkiye'nin istekleriyle ngiltere'nin elinde olan imkanlar arasında büyük fark oldu unu söylemi tir. Ayrıca ngilizlere göre, Türkiye'nin istemi oldu u silahlar ve malzeme gönderilecek bile olsa, bunların Türkiye'deki ula tırma imkanları ve ula ım sistemi sebebiyle Türkiye'ye uzun bir süre zarfında varabilece i ve hatta sava sonuna kadar sürebilece inden dolayı, Türkiye yine bu zaman içinde *sava dı ı* kalmı olacaktı (Tuncer, 2012: 148).

Türkiye açısından ise ngiltere'nin Türkiye'ye vaat etti inden daha az yardımda bulunması ve Türkiye'yi kaderiyle yalnız ba ına bırakmak istemesidir. Polonya'nın Ankara Büyükelçisi Sokolniçki, Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin sava a katılmasını istemedi ini, ngiltere de Türkiye'nin sava a katılmasından ziyade esas olarak Türkiye'nin deniz ve hava üslerinden yararlanmak istedi ini ve bu üsler Müttefikler'in kullanımına açıldı ı zaman Almanya'nın saldırısına maruz kalmayacaklarını Türkleri inandırmaya çalı tıklarını belirtmi tir. Yine Sokolniçki'ye göre, bu sebeplerden ötürü, bu dönemde Türkiye'nin sava a girmesini pek fazla istemeyen Müttefikler gönderilen yardımları giderek azaltmı lardır (Esmer ve Sander, 1993: 179).

ngiliz askeri heyetinin Ankara'dan ayrılması, sava yıllarında ngiliz-Türk ili kilerinin en kötü noktaya vardı ı dönem olmu tur. ngiltere, Türkiye'ye yapmakta oldu u silah yardımını birden kesmi ve Türkiye'ye ile olan ili kilerini o kadar sertle tirmi tir ki, Port Sait'ten ayrılan silah dolu bir Türk gemisini durdurup yükünü bo altmadan gidemeyece ini bildirmi tir. ngiliz askeri heyetinin Ankara'dan ayrılmasından bir gün sonra (4 ubat 1944) ngiltere Hükümetinin talebi üzerine ABD de Türkiye ile olan ili kilerini dondurmu ve Türkiye'ye *Kiralama ve Ödünç Verme Anla ması* yoluyla yaptı ı yardımları kesmi tir. Ancak ngiltere bütün ticari ili kilerini durdurmaktan kaçınmı tır. Zira Türkiye de kromit ihracatını durdurarak buna misilleme yapabilirdi (Weisband, 2002: 212-213).

Müttefikler ile Türkiye arasında 1944 yılında meydana gelen diğer bir önemli anlaşma da Boğazlar'dan geçen Alman gemilerinden dolayı olmuştur. 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 4. maddesine göre, "Savaşta diğer Türkiye savaş taraflardan biri de ilse, bütün ticaret gemileri, hangi bayrağı taşırlarsa taşınsınlar, Boğazlar'dan serbestçe geçebileceklerdir." Ancak savaş ülkelerin askeri gemileri geçemeyecektir. Aynı Sözleşme'nin 3. maddesine göre, "Türkiye, Boğazlar'ın giriş ve çıkışlarında kuracağı sahil denetleme istasyonları ile, Boğazlar'dan geçen gemileri durdurup denetleyebilecektir." Bunun sebebi, *sahil denetimi* adı altında üşheli görülen gemilerin savaş gemisi olup olmadığını belirlemektir (Tuncer, 2012: 149).

Boğazlardan geçen Alman gemilerine ilişkin bu stratejik maddelerle ilgili ilk mesele Türk-Müttefik ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı Ocak ayında gündeme gelmiştir. İngilizler, Boğazlar'dan geçen Alman gemilerinin savaş gemisi olduğunu ve bunun yasak olduğunu söylemelerine rağmen Türk yetkilileri onların savaş gemisi olmadığını gerekli incelemelerin yapıldığını belirtmişlerdir. Benzer İngiliz şikayetleri Haziran ayına kadar artarak devam etmiştir. Ayrıca zaman zaman İngilizlerin şikayetiyle Boğazlar'da Alman gemilerini durdurmak suretiyle arama yapılması Almanya ile de gerginleşmeye sebep olmuştur. Nitekim sorun Mayıs sonunda son noktasına ulaşmıştır (Aydın, 2002: 466-467).

5 Haziran'da Almanya, gemilerinin Boğazlar'dan geçip Romanya'ya gitmeleri için izin istemiştir. Alman Deniz Ataşesi, bunların savaş gemisi olmadığınına dair garanti verince geçmelerine izin verilmiştir ancak Müttefiklerin durumu protesto etmeleri üzerine Menemenciolu henüz Karadeniz'e çıkmamış olan gemilerin Alman Büyükelçisi Von Papen'nin tahsi teminatıyla devam etmelerine izin verileceğini bildirmiştir. Bu süre zarfında gemilerde arama yapan görevliler bir miktar silah, radar teçhizatı ve sivil giyimli gemicilerin üniformalarını bulmuşlardır. Bunun üzerine henüz Boğazlar bölgesinde bulunan gemilerin Karadeniz'e geçmesine izin verilmemiştir (Esmer ve Sander, 1993: 181).

Bu arada İngiltere Elçiliği i Alman tahit gemilerinin ve E.M.S. sınıfından üç geminin daha Boğazlar'a doğrudan ilerlediğini ve durdurulmasını istemiştir. Bunlardan Kassel isimli Alman gemisi arama isteğini kabul etmemesi üzerine Karadeniz'den çıkmasına izin verilmemiştir. Türkiye, Kassel adlı gemiyi arama için direktmesi üzerine gemiden tank tahımak için 31 ton kapasitede vinç, beş makineli tüfek, iki top, denizaltı tespit aracı, 65 sandık

cephane ve 9 mm'lik zırhlı bir gemi olduğu ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin istihbaratını dolandıran bu gelişme neticesinde Saragolu hem Montreux Sözleşmesi'ni ihlal etmek isteyen Almanya'yı protesto etmiştir hem de Boğazlar'dan geçen Alman gemilerini artık daha kontrollü bir biçimde aranması talimatını vermiştir. Bu talimatların Saragolu tarafından verilmesinin sebebi, Türk-İngiliz ilişkilerinin daha fazla kötüye gitmemesi için görevinden istifa eden Menemencio lu'nun yerine başbakanlık görevinin yanında dışişleri bakanlığı görevini de üstlenmiş olmasındandır (Weisband, 2002: 250-252).

2.7. Menemencio lu'nun istifası

Haziran 1944 yılında, özellikle İngiltere tarafından Alman taraftarı olarak bilinen, gerçekte ise Türk Hükümetinin ve Menemencio lu'nun dış politikalarını uygulayan Menemencio lu, siyasi dönüşlerde âdet olduğu üzere istifa ettirilmiştir. İstifasına neden olan Alman gemilerinin Boğazlar'dan geçiş konusu, Menemencio lu'nun görüşüne göre, bu tip gemilerin Montreux Sözleşmesi'ne göre aranması hukuk açısından olanaklı değildir. Bu böyle devam ederken, Müttefikler'in titizliği ve baskısının da artması üzerine Numan Menemencio lu Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır (Göloğlu, 2012: 274).

Aslında Almanların güçlü olduğu savaş dönemlerinde, Türkiye'nin tarafsız kalmasını isteyenler, Menemencio lu'nun politikasından taraf olmuşturlar. Fakat bu politikanın sonu gelmiştir. Zira Almanya yenilmiş, Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa'yı kurtaracağı belli olmuş, İngiltere ve ABD'nin de Doğu Akdeniz'de ciddi bir saldırıya başlayacak bir durumda olmadığı farkına varılmıştır. Bu anlamda Türkiye, kendisine yeni bir yön çizmek için İngiltere ve ABD'ye yanaşması gerekiyordu. Aksi takdirde Doğu Avrupa'daki olaylar karşısında Türkiye yalnız başına kalabilirdi. Bu politika değişikliğinin gerekliliğinden dolayı Menemencio lu'nda istifa etmesini istemiştir (Weisband, 2002: 252-253).

Kısacası savaşın sonu gelmesi ve tarafsızlık politikasını devam ettirmek için herhangi bir neden kalmamıştır. Zira herhangi bir ülkeden savaş tehdidinin gelme ihtimali de yoktur. Bu noktadan sonra yeni bir dünya düzeninde kazananların ve güçlü olan devletlerin yanında olmak gerekiyordu. Bu anlamda Alman gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi konusu

Menemencio lu'nun istifası için sadece bir vesile olmu tur. Asıl olan de i en dünya ve ona ayak uydurmak için gerekli olan yeni yüzlerin ve yeni politikaların belirlenmesidir.

2.8. Almanya ile Ekonomik ve Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi

Haziran 1944 yılında, Sovyet Rusya cephesinin yükünü hafifletecek olan *kinici Cephe*'yi açmak için Müttefikler tarafından Normandiya Çıkarması başlatılmıştır (Gözüoğlu, 2012: 274). Haziran'ın sonunda ise İngiltere Büyükelçisi, Sarajolu'na artık Türkiye'nin Almanya ile ticari ve diplomatik ilişkileri kesme zamanının geldiğini söylemiştir. ABD Büyükelçisi de bu isteği desteklediğini bildirmiştir. Türkiye'nin korkusu savaşın sona SSCB'nin inisiyatifine bırakılmasıydı. Bu arada Sarajolu, ABD ve İngiltere Büyükelçileri'ni bakanlıkça çağırarak Almanya ile ilişkileri kesmek için bazı şartlar öne sürmüştür. Bu şartların yerine getirilmesi halinde Türkiye'nin İngiltere'nin talebine olumlu yanıt vereceğini belirtmiştir. Şartları aşağıdaki gibidir:

- 1) “Savaşın sona erdirilmesi ve barış yapılması sırasında Türkiye'ye bütün uluslararası çözümüne elverişli müttefik olarak katılma hakkı tanınmalıydı.
- 2) Ödünç Verme ve Kiralama mekanizması yeniden harekete geçirilmeliydi.
- 3) Baskın saldırılarına karşı koyma imkanı verecek savaş malzemesi ve özellikle uçak verilmeliydi.
- 4) Türkiye'nin bu karar sonucunda saldırıya uğramaması durumunda kendisini korumasını sağlamak için İngiltere her tür yardımı garanti etmeliydi.
- 5) Türkiye'nin Almanya'yla ticaretini kesmesi dolayısıyla ithal ve ihracat edemeyeceği mallar konusunda kolaylık gösterilmeli ve savaş şartları nedeniyle doğabilecek her türlü mali ihtiyacı karşılanmalıydı” (Aydın, 2002: 469).

Bu sırada Sovyet Rusya ise Almanya ile ilişkilerin kesilmesinin yeterli olmayacağını, Moskova ve Tahran Konferansları'nda alınan kararlar gereği Türkiye'nin savaşa katılması hususunu vurgulamıştır. Buna mukabil Amerika ve İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesinin avantajdan çok, fazladan yük getireceğinden dolayı dezavantaj sağlayacağını belirtmişlerdir. Sonuçta Müttefikler, Sarajolu'nun istediği garantileri kabul etmiş ve Türkiye 2 Ağustos 1944 yılında Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Seydi, 2011: 294).

Kamuoyu Türk Hükümetinin aldığı bu kararı olumlu bulmuştur. F. R. Atay'ın Ulus gazetesindeki yazısına göre, Türkiye 1939 yılından beri İngiltere ile ittifak halinde olduğu için bazı isteklerde bulunmuştur. İngilizler de kendileri kötü durumda olduğu halde bu istekleri ellerinden geldiği kadar yerine getirmişlerdir. Bundan dolayı Türkiye'nin taahhütleri doğrultusunda İngiltere'nin isteklerini yerine getirmek gayet doğaldır ve sonuç itibarıyla bu karar zoraki verilmiş bir karar değildir (Atay'dan aktaran Önder, 2010: 297).

Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi, savaş boyunca izlenmiş olan smet dönümü'ne ait dış politikanın terk edilmesi ve Müttefikler'in istediği doğrultuya gelmesi demek oluyordu. Bu saatten sonraki iç ve dış politika; dış politikai artılara, Müttefiklere ve özellikle Sovyet Rusya'nın savaş sonrası tutumuna bağlılanmıştır (Ekinci, 1997: 247).

İngiltere Başbakanı Churchill'e göre Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi savaş ilanı için bir adımdır. Ekim 1944 yılında Moskova'ya giderken, Türkiye'nin savaş a girmesi için, smet dönümü ile konuyu mayı düşünmüştür. Fakat bu saatten sonra artık İngiltere Dış İleri Bakanlığı Türkiye'nin savaş a girmesini savaşın süresi bağlamında etkisi olmayacağı görülmüştü. İngiltere açısından önemli olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi anlamında Sovyet Rusya'nın ileri süreceği önerilerdi (Esmer ve Sander, 1993: 183).

2.9. Yalta Konferansı

4-11 Şubat 1944 yılında, *Üç Büyükler*, (Roosevelt, Churchill ve Stalin) Kırım veya diğer adıyla Yalta Konferansı denilen zirvede bir araya gelmişlerdir (Göloğlu, 2012: 319). Yalta Konferansı, savaş içindeki Müttefikler arasında yapılan diplomatik konferansların sonuncusu olmuştur. Savaş sonrası dünya düzeni için toplanan Konferans'ta, yenilmiş devletlerle yapılacak barış şartları, uluslararası işbirliği meselesi ve kurtarılan Avrupa devletlerinin durumları üzerinde müzakere edilmiştir. Ayrıca "*Birleşmiş Milletler*" örgütünün kurulması için 25 Nisan'da San Francisco'da uluslararası bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir. Fakat bu konferansa katılmak için 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı etmek gerekiyordu. Bu nedenle Türkiye, 23 Şubat 1945 yılında Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı etmiştir (Tuncer, 2012: 156-157). Ancak bu savaş ilanı sadece Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e alınabilmesi için formaliteden ibaretti. Buna mukabil basın bu gelişmeyi

Türkiye'nin Müttefikler'e karşı duyduğu sıcak duyguların kanıtı eklinde yazmıştır. Ayrıca Türkiye'nin savaşın başından beri Müttefikler'e bağlı kaldığını sürekli belirtmiştir (Derinçil, 2003: 250).

Konferansta, Türkiye ile ilgili olan diğer önemli bir mesele olan Boğazlar meselesinde Stalin, Montreux Sözleşmesi'nin eskimiş olduğunu, İngiliz-Rus ilişkilerinin kötü olduğunu bir zamanda yapılmış olduğunu ve değişimi gerektiğini söylemiştir. Bununla birlikte ABD ve İngiltere Boğazlarda Sovyet Rusya'ya daha geniş bir geçiş serbestisi tanınmasını kabul etmiştir. Ancak ABD, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini ihlal edecek bir duruma razı değildi. Aynı şekilde İngiltere de, bağımsızlığı konusunda Türkiye'ye garanti verilmesini istemiştir. Konferansta, Boğazlar konusunun Dışişleri Bakanları tarafından değerlendirilmesi ve bu önerilerin Türk Hükümetine de haber verilmesine karar verildi (Armaoğlu, 1964: 745-746). Neticede Yalta Konferansı, savaşın sona ermesi Milletler Birliği'nin hazırlanması için 25 Nisan'da San Francisco'da bir konferans toplanması kararıyla sonuçlandı (Weisband, 2002: 288).

2.10. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Talepleri

Sovyet Rusya kazandığı büyük zaferinin meyvelerini çeşitli bölgelerde toplamaya başlamıştır. Bu bölgelerden biri olan Türkiye bölgesinde durum farklıydı. Türkiye hem savaşta Sovyet Rusya'ya yenilmemiştir hem de Türkiye'deki komünistler iktidara gelebilecek güçte değildirler. Sovyet Rusya'nın böyle bir durumda uygulayabileceği planı; Türkiye Hükümetini aşırı istekleri, askeri yığınaklar ve propagandalar ile bunalıta tavis vermeye mecbur kılmaktır. Bu tavizi, Amerika ve İngiltere'ye onaylatarak sağlamlaştıranın en faydalı yol olduğunu düşünmüştür (Bilge, 1992: 265). Bunun yanında Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Müttefikler'e karşı sorumluluklarını yerine getirmedikleri ve bu yüzden Milletler Birliği'ne giremeyeceklerini fikrini savunmuştur. Zira Sovyetlere göre Türkiye 1944 yılında Almanya ile ilişkileri kestiği zaman Mihver güçlerine savaş ilan etmiş olmalıydı. Bununla birlikte Türkiye, Müttefikler'in Boğazlardan Sovyetler Birliği'ne savaş malzemesi göndermelerine izin vermemiştir ve doğu sınırına birlikleri yığmıştır. Bu durum tabii ki Sovyetler Birliği'nin savaş operasyonlarına engel olmuştur. Bütün bu düşünceler neticesinde, Sovyetler Birliği Mart 1945 tarihli bir nota ile 1925 yılında imzalanan *Türk-Rus Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması*'ni feshetmiştir. Gerekçe olarak, İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen derin düşüklükler sonucunda bu antlaşmanın

yeni ko ullara uygun olmadı nı ve ciddi düzeltmeye ihtiyaç duydu unu ifade etmi tir (Önder, 2010: 303).

Bunun üzerine Haziran 1945 yılında Sovyet Dı i leri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper'e, iki ülke arasında yeni bir antla ma yapılması için Türkiye'nin bazı Sovyet isteklerini kabul etmesi gerekti ini belirtmi tir. Bu istekler u ekildedir:

- 1) "Türkiye'nin do u sınırında Kars ve Ardahan Sovyetler'e bırakılacaktı.
- 2) Türkiye Bo azlar'ı tek ba ına savunamayaca nı kanıtlamı tı, burada Sovyetlerle ortak üsler kurulacaktı.
- 3) Montreux Antla ması Sovyetler'i daha fazla söz sahibi kılacak ekilde revizyona tabi tutulacaktı" (Deringil, 2003: 252).

Bunlardan ba ka Türkiye'de daha demokratik ve temsili bir hükümet kurulması, ngiltere ile olan ittifakın sonlandırılması gibi istekler yer almı tır. Türk Hükümeti, sınır de i tirmeyi ve Bo azlarda üs vermeyi kabul etmeyece i, Montreux Sözle mesi'nin sadece Türkiye ve Sovyetler Birli i'ni de il antla mayı imzalayan bütün devletleri ilgilendirdi i gerekçesiyle reddetmi tir (Akandere, 1998: 319).

Türk Hükümetinin Sovyetler Birli i'nin isteklerini kabul etmemesi üzerine, Sovyet Rusya, 1945 yılının ortalarından itibaren Türkiye üzerinde a ır bir siyasal baskı uygulamaya ba lamı tır. Türkiye ise Sovyetler Birli i'nin kar ısında yalnız kalmamak için ngiltere ve ABD'ye daha fazla yakınla mayı ba lamı tır (Tuncer, 2012: 162).

2.11. Postdam Konferansı

Postdam Konferansı, 17 Temmuz-2 A ustos 1945 yıllarında ABD, ngiltere ve Sovyet Rusya arasında yapılmı tır. ABD Ba kanı Roosevelt'in ölümü üzerine konferansta onun yerine geçen Truman ABD'yi temsil etmi tir. Konferansın devam etti i sırada ngiltere'de yapılan seçimler sonunda Churchill ve Eden'nin yerlerini Atlee ve Bevin'e almı tır. Sovyet Rusya da konferansa yine Stalin ve Molotov ile katılmı tır. Konferans, üç müttefik devletin Avrupa'da mutlak zafere kazanmasından, ABD ve ngiltere'nin de Uzakdo u'da ba arılı olmaya ba lamalarından sonra toplanmı tır. Sava için endi e edilecek bir durum yoktur. Ayrıca konferans sırasında, Amerika atom bombasının denendi ini ifade etmi tir. Genel

itibariyle konferansta Almanya'nın nasıl idare edilece i, Avusturya'nın i gali, Polonya'nın do u sınırı, Sovyet Rusya'nın Balkanlar'a inmesi ve Uzakdo u sava ı konuları üzerinde konu ulmu tur (Bilge, 1992: 280).

Türkiye ba lamında ise konferansta, toprak ve Bo azlar meselesi konu ulmu tur. Stalin Türkiye ile bir ittifak anla ması yapılabilmesi anlamında Ermenistan için Kars'ı, Gürcistan için Ardahan'ı istemi tir. Ayrıca Bo azlar'da bir üs olmazsa, Türkiye kıyılarının herhangi bir yerinden üs verilmesini istemi tir. Arazi isteklerinin Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki bir mesele oldu unu belirten Truman, ABD'nin buna karı mayaca ını ve Postdam Konferansı'nda müzakere edilecek konular arasında olmadı ını ifade etmi tir (Golo lu, 2012: 413). Bo azlar meselesinde ise Churchill, ngiltere'nin Türkiye'yi Sovyet Rusya istekleri için zorlamayaca ını belirtmi tir. Görülen o ki, Sovyet Rusya, Yalta Konferansı'nda farklı olarak Bo azlarda üs istiyordu. Bunun anlamı Sovyet Rusya'nın Türk topra ı olan Bo azlara gelip yerle mesi demek oluyordu. Bu durumu da ne ngiltere ne de ABD kabul edebilirdi (Armao lu, 1990: 416).

Churchill, Sovyet Rusya'nın Bo azlar meselesine sadece kendisi ve Türkiye'yi ilgilendiren iki taraflı bir mesele olarak görmesine itiraz etmi tir. Truman da Churchill'e destek vermi tir. Bunun yanında Truman, Bo azlar meselesinin ABD'yi ve bütün dünyayı ilgilendirdi ini belirterek, Bo azlar için yapılacak yeni rejime ABD'nin de katılması gerekti ini söylemi tir. Öte yandan Truman, sava sonrası dünyada bütün uluslararası su yollarından geçi serbestli ini savunmu tur. Ancak Stalin, Truman'ın bu önerisine katılmakla beraber, Türk Bo azlarının özel bir durumu oldu unu ifade ederek, onların farklı bir konu olarak de erlerdirmesini istemi tir. Stalin'in bu iste i kar ısında ABD ve ngiltere Bo azlardan serbest geçi i üç büyük devlete ve di er ilgili devletlerin teminatına bırakmayı önermi lerdir. Fakat Sovyet Rusya bu öneriyi de reddetmi tir. Sonuçta tarafların görü lerini birle tirmek mümkün olmadı ı için her üç devletin Bo azlar üzerindeki görü lerini ayrı ayrı Türkiye'ye belirtmelerine karar verilmi tir (Gönlübol ve Ülman, 1993: 195-196).

2.12. Sava ve Türkiye

Türkiye sava boyunca tek bir tarafa ba lı kalmamı , mümkün oldu unca sava dı ı kalmaya çalı arak denge politikası izlemi tir. Sava an taraflarla i birli i yaparak onları ülke

sınırından uzak tutmaya çalı mı tır. Örne in ngiltere ve Fransa ile ittifak yaparak Müttefik yanlısı olarak görülse de aynı zamanda Almanya ile de ili kilerini mümkün oldu unca dengede tutmaya çalı mı tır.

Türkiye, dı politika ba lamında sava a girmemeyi ba armı olsa da, sava sonrası ekonomisi kötü haldeydi. Sava yıllarında üretim 16 milyar liradan 5.9 milyara dü mü tür. Aynı zamanda ki i ba ina dü en gelir 431 liradan 316 liraya gerilemi tir. Ayrıca sava a girmeyen Türkiye, sava sonunda dı politika alanında kendini yalnız bulmu tur. Zira Batılı müttefikler Türkiye'nin sava a girmemesini 1939 tarihli Üçlü ttifak Antlaşmasına aykırı bulmu tur (Karpas, 2012: 165). Ayrıca Taner Timur'a göre, kinci Dünya Sava ındaki Türk dı politikası, Türkiye'yi sava ın çe itli sıkıntılarında kurtarmı olmasına kar ın, aynı zamanda Türkiye için olumsuz sonuçlar do urmu tur. Bu anlamda Türkiye'nin dı ili kileri Sovyetler Birli i ile bozulmu , ngiltere ve ABD ile so uma noktasına gelmi tir (Timur, 2003: 55).

William Hale'ye göre, sava a katılmayan di er devletler gibi Türkiye'nin ekonomisi de sava sırasında kıtlık çekmi tir. Bu ise Varlık Vergisi'nden çok hükümetin ekonomi yönetimindeki ba arısızlı ından kaynaklanmı tır. Buna ra men sava a katılan ülkelerin sava sonrası durumları ve mali sıkıntıları göz önünde bulunduruldu u takdirde Türkiye'nin bu ekonomik sorunları önemsiz kalmı tır (Hale, 2003: 101).

Sava ın hemen ardında Türkiye'yi bekleyen tehlike sava boyunca kaçınmaya çalı tı ı ey olacaktır. Ortaya çıkan yeni uluslararası düzen ile i tahi açılan Sovyetler Birli i ile ba ba a kalacaktır. Bu durum ise Türkiye'nin sava sonrası dönemdeki iç ve dı politikayı belirleyen en önemli unsurlardan birisi olacaktır. Sovyet Rusya'nın tehdidinden ABD'nin deste ini alarak kar ılama yoluna gidecektir (Aydın, 2002: 475).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVA I SONRASI TÜRK YE'N N Ç-DI POL T KASI VE NÖNÜ ETK S (1945-1950)

1. SOVYET TEHD D KAR ISINDA TÜRK YE'N N AMER KAN NÜFUZUNA G R

1.1. Truman Doktrini ve Türkiye

İkinci Dünya Sava ı'nda sonra, sava sırasında yükselen ihraç malları fiyatlarının sava ın bitmesiyle normal seviyeye dönmesi, Türkiye'nin gelirlerinde azalmaya neden olmu tur. Bununla birlikte sava a katılmadı ı halde her an sava a girecekmi gibi hazır bulundurulmuş Türk ordusu, sava bitti i halde Sovyet tehdidine karşı 600.000 kişilik ordusunu terhis edememi tir. Bu yüzden 1946 bütçesinin neredeyse yarısı, bu kalabalık ordunun teyakkuz halinde tutulmasına harcanmı tır. Savunmaya yönelik bu yüksek askeri harcamadan dolayı hükümet, yatırım yapacak veya ülkeyi sanayile tirecek maddi imkanlardan yoksun kalmı tır. Bu nedenle Türkiye'nin dış yardıma ihtiyacı vardı (Tuncer, 2012: 175-176).

Sava sonrası ellerinde 245 milyon dolarlık altın ve döviz stoku bulundu u halde, Sovyetler Birli i ile sava olasılı mını dü ünerek bu stoku kullanmak istemeyen Türk yöneticileri, karşı karşıya buldukları ekonomik problemleri yenmek için bir yandan uzun vadeli iç borçlanmadan, öte yandan dış kredilerden yararlanmayı kararla tırmı lardır. Dış kredi için ilk olarak Amerika Birle ik Devletleri'nden, 1945'in sonlarına do ru thalat ve hracat Bankası aracılı ıyla 300 milyon dolarlık bir kredi istenmi tir. Ancak ABD, 1946'nın sonlarına kadar bu iste e olumlu cevap vermemi tir. Nitekim Türkiye'ye yapılan ilk Amerikan iktisadi yardımı, Ekim 1946 yılında, thalat ve hracat Bankası'nın 5 yıl vade ve yüzde 4 faizle verdiği 25-50 milyon dolarlık kredidir (Gönlübol ve Ülman, 1993: 212).

Türkiye'nin, Amerika Birle ik Devletleri'nden askeri ve ekonomik yardım istedi i günlerde, Yunanistan da komünizmin tehdidi altındaydı. Yunanistan'da sava sona ermeden önce sağ ve sol e ilimli gruplar arasında çatı ma çıkmı ve sava tan sonra da devam etmi tir. Bulgaristan, Arnavutluk ve Yugoslavya da bu çatı malara destek vermi tir (Yalçın, 2002:

464-465). Neticede Yunanistan iç sava a do ru sürüklenmi tir. Di er yandan Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi daha farklıydı. Sovyet Rusya verdi i notalarla açıkca hem Bo azlara yerle meyi istemi ler hem de Türkiye'den toprak talebinde bulunmu lardır. Bu istekler hem ba ımsızlık ve egemenlik hem de toprak bütünlü ünü açısından Türkiye'yi parçalayıcı ve yıkıcıydı (Armao lu, 1964: 772).

İkinci Dünya Sava ı'nın hemen akabinde bunlar ya anırken, sava sonrasında büyük bir ekonomik sorun ya ayan ngiltere ubat 1947 yılında Amerikan Dı i leri Bakanlığı na biri Yunanistan ile di eri de Türkiye konusunda ilgili iki ayrı nota vererek, bu iki devlete sava ın sona ermesinden bu yana verilen askeri ve ekonomik yardımın sonlandırılaca ını bildirmi tir. ngiltere, Türkiye ile ilgili notada, Türkiye'nin ba ımsızlı ının Batı savunması ba lamında çok önemli oldu unu ve bu sebepten Türkiye'ye kesinlikle askeri ve ekonomik yardım yapılması gerekti ini belirtmi tir. Fakat içinde bulundu u ekonomik sıkıntıdan dolayı ngiltere'nin bu yardımı yapamayaca ını ve bu yüzden bu görevin bundan böyle Amerika Birle ik Devletleri'ne dü tü ünü ifade etmi tir (Gönlübol ve Ülman, 1993: 213). ngiltere'nin notası, Amerikalı yöneticilerin bu müdahale kararını bir an önce almalarında etkili olmu tur.

Ayrıca Amerikalı yetkililer, Sovyet yayılcılı ını ima ederek, e er Yunanistan kaybedilirse, Türkiye'nin de muhafazasının mümkün olmayaca ını ve bu durumun da Orta Do u için tehlike arz etti ini belirtmi tir. 1960'lı yıllarda “*domino teorisi*” adı verilecek olan bu analize göre bir ülkenin komünistlerin eline geçmesi demek kom ularının da aynı kaderi payla ca ı demek oldu u için Amerikalılar çabuk harekete geçmeye mecburdu (Yalçın, 2002: 465).

Nitekim 12 Mart 1947 yılında Ba kan Harry Truman Kongre'de tarihte *Truman Doktrini* olarak anılacak olan me hur konu masını yapmı tır. Konu masında sürekli olarak Sovyet yayılcılı ından ve Do u Avrupa'nın maruz kaldı ı duruma Türkiye, Yunanistan ve ran'ın u ramasının engellenmesi gerekti inden bahsederek, Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolar verilmesini öngeren yardım için kendisine yetki verilmesini istemi tir (Güler,2004:216,http://kefad.ahievran.edu.tr/archieve/pdfler/Cilt5Sayi2/JKEF_5_2_2004_209_224.pdf). Buradan anla ılabaca ı gibi Truman Doktrini'nin bilinen amacı “Türkiye ve Yunanistan'ı korumak” olmasına kar ın, “Sovyet tehdidini ortadan kaldırmak, Ortado u

petrollerini korumak ve Sovyetlerin Bo azlardan güneye inmesini önlemek” ekinde gizli amacı da vardır (Kaçmazo lu, 1988: 17).

Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye’ye yapılacak olan yardım ABD Kongresi’nde mütaala edilirken, Türkiye’nin siyasal rejimi sert tartışmalara neden olmuştur. Aynı ekinde ABD basınında da Türk siyasal rejimi ile ilgili tartışmaları içeren yazılar yazılmıştır. Özellikle Ermeni kuruluşlarınca gönderilen ve ABD gazetelerinin bazı makalelerinde bu yardımın totaliterizme karşı demokrasiyi korumak amacı olduğunu fakat Türkiye’de demokrasinin olmadığını ifade eden yazılar çıkmıştır. Sonuçta Türkiye’ye yardım konusu ABD Kongresi’nde gönülsüzce de olsa kabul edilmiştir (Ekinci, 1997: 340).

Yunanistan’a 300 milyon dolarlık hem askeri hem de ekonomik yardım, Türkiye’ye 100 milyon dolarlık sadece askeri yardım verecek olan yasa gereince, Başkan Truman’ın bilgi ve onayı olmadan yardım, amaçları dışında kullanılmayacaktır. ABD tarafından gönderilen yetkililere Türk ve Yunan Hükümetleri, bu yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için gerekli bilgiyi verecektir (Tuncer, 2012: 178).

Yasa tasarısı görüşülürken “*Vandenberg Değişiklikleri*” adında bir düzenleme yapılmıştır. Hangi şartlarda yardımın sonlandırılacağına ilişkin yapılan bu düzenlemeyle ilgili; “Güvenlik Konseyi ya da Genel Kurul, Türkiye ve Yunanistan’a yapılan yardımın kesilmesini isterse, Türk ya da Yunan hükümetleri artık yardım istemediklerini bildirirlerse, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı bu kanunun amaçlarının gereği gibi gerçekleştirmediğine ya da gerçekleştirme imkanının kalmadığına karar verirse” Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak ABD yardımı sonlandırılacaktır (Güler, 2004: 216-217, http://kefad.ahievran.edu.tr/archieve/pdfler/Cilt5Sayi2/JKEF_5_2_2004_209_224.pdf).

Truman Doktrini’nin, Başkan Truman tarafından onaylanmasından sonra Mayıs 1947 yılında ABD heyeti Türkiye’ye gelmiştir. General Lunsford Oliver başkanlığındaki inceleme heyeti altı hafta boyunca yaptığı incelemeler ve Türk yetkilileri ile yaptığı görüşmeler neticesinde Temmuz 1947 yılında, Truman Doktrini çerçevesinde, Türkiye’ye yapılacak olan Amerikan yardımı konusunda Türkiye ve ABD arasında anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma “*Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma*” başlığını taşııyordu. Osmanlı

mparatorlu u döneminde yabancılara verilen kapitülasyonlardan dolayı Türkiye'nin maruz kaldığı sıkıntıları unutmayan Türk yöneticileri, büyük bir yabancı devletin Türkiye'nin iç i lerine karı masını önlemek ve kamuoyunu da bu konuda rahatlatmak amacıyla, anla maya ABD yardımının kullanılma yer ve biçimlerine ili kin açık hükümler koydurmak istememi ler ve bu do rultudaki isteklerini ABD hükümetine de kabul ettirebilmi lerdir. Ancak 17 yıl sonra yani 1964 Haziran'ında ABD, bu anla manın 4. maddesine dayanarak Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmayı dü ündü ü askeri harekatı engellemek istemi tir (Gönlübol ve Ülman, 1993: 216-218). Zira bu anla maya göre, "Türkiye'ye yardım olarak verilen malzemenin mülkiyeti Türkiye'nin de ildir. Ayrıca bu malzeme, verilme amacı dı ında kullanılmayacaktır" (Ertem, 2009: 390, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c12s21/makale/c12s21m24.pdf>).

Truman Doktrini Türk dı politikasında ciddi manada de i iklikler yaratmı tır. İlk olarak Türkiye, ABD ile olan ili kilerini geli tirerek Sovyet Rusya kar ısında Batı ve özellikle ABD taraftarı bir dı politika yürütmeye ba lamı tır. Öte yandan Türkiye'ye yapılan kar ılıksız askeri yardım çerçevesinde baktı ımız zaman, durum bilinenin aksine ekonomik yönden Türkiye'nin aleyhine olmu tur. öyle ki Türkiye ABD'den 100 milyon dolarlık sava artı ı askeri malzeme almı olmasına kar ın, onların bakımı ve yedek parçaları için bütçeden 143 milyon dolar harcamı tır. Bu durum Türkiye'nin sava tan sonra elinde tutmayı ba ardı ı dolar rezervlerinin kısa sürede tükenmesine neden olmu tur. Bunun yanında Amerikadan yapılan ithalat ileriki yıllarda giderek artmı ve dolar sıkıntısı daha da büyümü tür. Neticede dı ticaret dengesi düzeltilemeyecek ekilde bozulmu tur (Erhan, 2002: 535-536).

ABD'ye askeri ve ekonomik ba lılık, Türkiye'nin bazı dı politikalarının Amerikan istekleri yönünde de i tirilmesine sebep olmu tur. Örne in Türkiye, ABD'den yardım almadan önce Filistin'de ba ımsız bir Arap devletinin kurulmasına destek verirken, ABD yardımından sonra Filistin sorunlarının görü üldü ü BM Konferansları'nda Filistin'e destek vermeme tir. Bu politikası fazla uzun sürmemi ve Filistin sorununda tarafsız olmayı tercih etmi olmasına ra men, srail'in kurulu undan 10 ay sonra onu tanıyan ilk müslüman ülke olmu tur. Ayrıca Türkiye ülkedeki Musevilerin srail'e göç etmelerine izin vererek, Filistin'de Musevi nüfusunun artmasına yardımcı olmu tur. Bu politika neticesinde Türkiye'nin Arap Devletleriyle ili kileri bozulmu tur. Bunun yanında 1949 yılındaki Asya Devletleri Kongresi'ne, Türkiye'nin Avrupalı bir devlet oldu unu öne sürerek katılmaması

Asya Devletleriyle arasını açmı tır (Altun, 2007: 83). Burada unu da belirtmeliyiz ki, anti-komünist nedenlerle olu turulan Truman Doktrini'ne dahil olmayı hem CHP hem de DP istemi tir (Tören, 2007: 141).

Seyfettin Erol'a göre bu yardım ko ulları Türkiye için, Atatürk'ün tam ba ımsızlık ilkesi açısından kabul edilemez nitelikteydi (Erol, 2011: 352). Hüner Tuncer'e göre ise, ABD Hükümetinin Türkiye'ye yapmı oldu u askeri yardımlar, Türk Hükümetini büyük oranda ABD'ye yakınla tırmı ve ABD'nin uygun gördü ü dı politikayı izlemeye itmi tir. Ayrıca Tuncer, "Acaba Atatürk'ümüz hâlâ hayatta olsaydı, O da böyle bir politikayı izlemeyi ye ler miydi?.." sorusunu sormakla beraber, Türk Hükümetinin tam ba ımsız dı politika ilkesinden ayrılarak Batı yanlısı bir dı politika izlemeye ba ladı ını belirtmi tir (Tuncer, 2012: 180-181).

Uluslararası ili kiler ba lamında baktı ımız zaman ise, Truman Doktrini her ne kadar görünü te iki ülkeyle ilgili olsa bile uluslararası arenada ciddi bir öneme sahiptir. Zira hem NATO'nun ilk adımını atmı hem de so uk sava ın gündeme gelmesinde etkili olmu tur. Bunun yanında kinci Dünya Sava ı sonrasında dünyaya *Birle mi Milletler* ruhu ya da di er bir deyi le kollektif bir tutum hakim olmu tu. Buna kar ın Truman Doktrini uluslararası problemlerde Birle mi Milletler'in aracılı ını kabul etmeyerek ABD'nin bireysel olarak problemleri çözmesini ifade etmi tir. ABD'nin bu bireysel tutumunun nedenini Ba kan Truman'ın Baylor Üniversitesi'nde yaptı ı u konu masından çıkartabiliriz: "Biz iktisadi dünyanın deviyiz. stesek de istemesek de gelece in iktisadi ili kiler modeli bize ba lıdır. Bütün dünya ne yapaca ımızı merakla bekliyor. Karar bizimdir. Ulusları iktisadi barı a da sürükleyebiliriz" (Timur, 2003: 88-89-90).

1.2. Marshall Planı ve Türkiye

Truman Doktrini, Sovyet tehdidi kar ısında kalan Türkiye ve Yunanistan'ın askeri gücünü arttırmaya yönelikti. Öte yandan Avrupa ülkelerinin ekonomileri altı yıllık sava neticesinde felce u ramı tı. Sava ın üstünden iki yıl geçmesine ra men, Avrupa ekonomisi bir kalkınma hareketinde bulunamamı tır. Bu ko ullar Moskova'dan yönetilen komünizm propagandalarının etkilerini daha da kolayla tırıyordu. Sovyetler Birli i, Avrupanın iki büyük sanayi ülkesi olan Fransa ve talya'yı hedef seçerek komünist partileri aracılı ıyla çıkarttıkları

genel grevlerle bu ülkelerin ekonomisini tamamen tahrip ederek, komünist partilerin iktidara geçmesini istiyorlardı. ABD, Sovyetler Birliği'nin bu planını bildiği için, Haziran 1945 yılından 1946 yılı sonuna kadar elliden fazla ülkeye 15 milyar dolar yardım yapmıştır. Bu paranın yarısı Fransa, İngiltere, kuzey ve batı Avrupa ülkelerine verilmiş olmasına karşın ekonomileri düzelmemiştir. Zira bu paralar verimli ve yapıcı alanlara harcanmamıştır. Tabii ki bu yardımlar bakımında ABD'nin de gücü bir yere kadardı. Sürekli mali yardım yapamazdı. Bu yüzden Avrupa'nın ekonomik kalkınması için daha akılcı bir formüle ihtiyaç vardı (Armaolu, 1964: 774-775).

Bu formül ABD Dış İleri Bakanı George Marshall tarafından Haziran 1947 yılında Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında açıklanmıştır. Bu konumada Marshall, bütün Avrupa ülkeleri kendi aralarında bir ekonomik işbirliğine gitmeli ve birbirlerinin eksikliklerini tamamlamaları gerektiğini ifade etmiştir. Bunun sonucunda yine bir açık ortaya çıkarsa, ABD bu açığın kapatılması için yardımda bulunacaktır. Bunun gerçekleştirilmesi için bu devletlerin işbirliği programı yapmaları gerekmektedir (Güler, 2004: 220, http://kefad.ahievran.edu.tr/archieve/pdfler/Cilt5Sayi2/JKEF_5_2_2004_209_224.pdf). *Marshall Planı* olarak ifade edilen bu konumada Nisan 1948 yılında "Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı"nın kurulmasını sağlamıştır (Yeşil, 2001: 137).

İngiltere ve Fransa'nın liderliğinde Temmuz 1947 yılında Paris'te 16 Avrupa Devleti'nin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Burada hem Avrupa İktisadi İşbirliğinin temelleri atılmış hem de Avrupa ülkelerinin ihtiyaçlarını gösteren ortak bir rapor hazırlanmıştır (Altun, 2007: 52). Bu toplantıya Türkiye de katılmış ve iktisadi kalkınma programını yapabilmek için 615 milyon dolarlık yardım istemiştir. Amerikalı uzmanlar başlangıçta Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmasını istememiştir. Zira Amerikalılar, Marshall Planının ulusal bir iktisadi kalkınma programının finansmanı için değil, savaşta bertaraf olarak çıkmış Avrupa'nın kalkınması için hazırlanmış bir plan olduğunu belirtmişlerdir (Ekinci, 1997: 342). Oysa Türkiye savaşta yıkılmadan çıkmıştı ve ayrıca toprak altı ve toprak üstü zenginlikleriyle Avrupa'nın kalkınmasına yardımda bulunabilecek bir durumdaydı. Bununla birlikte altın ve döviz stoklarıyla dış ticaret sanayisinin onbeş aylık bir dönem için yeterli görülüyordu. Bu sebeplerden dolayı Amerikalı uzmanlar, Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmasını gerektirmiyorlardı. Bu duruma Türkiye'den geniş tepkiler gelmiştir. Bugün Türkiye'yi ekonomik yönden yalnız bırakan yarın siyasi bakımdan da yalnız bırakır endişesi hakim iken diğer

tarafından muhalefet partileri de hükümetin Amerikalılara yanlı ve eksik bilgi verdi inden dolayı böyle bir sonucun ortaya çıktığını belirtmişlerdir (Gönlübol ve Ülman, 1993: 221). Özellikle Demokrat Parti, hükümetin bugüne kadar uyguladığı siyasetin yanlı olmasından dolayı Marshall Planı'ndan kaynak alınmadığını ifade etmiş ve DP yanlısı basın organları da hükümete olan eleştirilerini arttırmışlardır (Tören, 2007: 154).

Diğer taraftan 1947 yılında ABD Büyükelçisi ile bizzat görüşerek tahsis otoritesini kullanmış ve ABD'nin Türkiye'ye Marshall Planı çerçevesinde yardım göndermesini istemiştir (Tören, 2007: 154). Bu sırada Türk Hükümeti, ABD Hükümetine doğrudan başvurarak, Türkiye'nin durumunu yeniden gözden geçirmesini talep etmiştir. Yapılan incelemeden sonra, Türkiye'ye yapılan askeri yardımın beklenen iktisadi neticelere ulaşmadığını gören Amerikan Hükümeti, "Avrupa Ekonomik Birliği Anlaşması" imzalanmadan, Türkiye'yi Marshall Planı kapsamına almıştır. Bu plan çerçevesinde Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın amacı, ilk olarak Türk savunmasının güçlendirilmesiydi. ABD Kongresi Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı'nı finanse etmek için Nisan 1948 yılında "Ekonomik Birliği Kanunu" çıkartmıştır ve Türkiye de Temmuz 1948 yılında ABD ile "Ekonomik Birliği Anlaşması"ni imzalamıştır. Bu bağlamda 1948-1952 yıllarında *hibe, borç, dolaylı yardım ve teknik yardım* olarak Türkiye, ABD'den toplam ortalama 350 milyon dolar civarında kaynak sağlamıştır (Tuncer, 2012: 182-183).

Truman Doktrini ve Marshall Planı, düşünce ve amaç bağlamında Sovyet Rusya'nın yayılmasını önlemeye yöneliktir. Truman Doktrini komünist saldırısına karşı olan ve daha çok Sovyetlerin yörüngesine girmeyen ülkeleri korumak için bir set çekme siyaseti olmasına karşın, Marshall Planı'nın amacı Avrupa ülkelerinin ekonomik ilerlemesini gerçekleştirerek Avrupa'nın komünistle mesinin bu şekilde önüne geçilmesini istiyordu. Ayrıca Marshall Planı'nın Sovyetlere de uygulanacağı ifade edilmesine karşın, Soğuk Savaş başlatılan nedenlerden biri olmuştur (Sarıay, 1988: 69).

1.3. NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye'nin Girmek için İlk Müracaatı

İkinci Dünya Savaşı, farklı dünya görüşlerine karşın Batılı demokratik ülkelerle Sovyetler Birliği'ni beraber savaşmaya mecbur kılmıştır. Ancak savaşın sonuna doğru, Batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasında var olan ideolojik farklılık neticesinde ekonomik,

hukuki ve sosyal prensip ayrılıkları kendisini göstermiş ve Sovyetler Birliği, tecavüz ve yayılma politikası gütmeye başlamıştır. Savaşın sonradan yapılan barış konferansları Batılılar ile Sovyetler Birliği arasındaki uyumsuzlukları çözmemiş ve savaş dönemindeki birliği artık yerini karışıklı ve tedirginliğe bırakmıştır (Sarıncı, 1988: 70-71).

Özellikle Avrupalı Devletler için bu tedirginlik dikkate değerdi. Zira Doğu Avrupa ülkeleri komünist yönetim altına girmeye başlamıştı. 1947 yılı içinde Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'daki komünist partiler, bir süre diğer partilerle birliği yaptıktan sonra ve büyük oranda Sovyet desteğiyle, iktidarı ele geçirerek demokratik yönetime son vermişlerdir. Çekoslovakya da Sovyet egali altında olduğu halde demokratik sistemini bir süre daha korumaya çalışmış ancakubat 1948 yılında o da aynı akibete uğramıştır. Haziran 1948 yılına geldiğimiz zaman Sovyet Rusya ile ilgili başka bir uluslararası olay cereyan etmiştir. Sovyetler Birliği, Batılı Devletlerin Berlin'deki varlığını ortadan kaldırmak amacıyla, Batı Berlin'i abluka altına almış ve buna karşın Batılı Devletler de buradaki yayılmayı durdurmamak ve halkı yaşatabilmek için uzun süre havadan beslemişlerdir (Gönlübol ve Ülman, 1993: 223).

Komünistlerin Çekoslovakya'da iktidara geçmeleri, Sovyetlerin maksatları açısından, Batılılar için bir alarm olmuştu. Zira Çekoslovakya şimdiye kadar Orta Avrupa'da Batılı anlamında demokrasinin en ileri öncüsü olmuştu. Öte yandan bu darbe ile Sovyet Rusya, Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanlardaki egemenliğini de tamamlamıştı. Sonuç itibarıyla sıra Batı Avrupa'da idi. Bu yüzden Çekoslovakya olayı, hem Avrupa'da hem de tüm dünyada ciddi anlamda heyecan ve tepki uyandırmıştı. Bütün bunlar İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında Mart 1948 yılında Batı Avrupa Birliği'ni kuran bir antlaşma imzalanmasına sebep olmuştu. Başlangıçta skandinav ülkeleri de dahil edilmek istenmişse de bu ülkeler Sovyet Rusya'ya komşu oldukları için Sovyet Rusya'yı kısıtlamamak adına bu ittifaka girmek istememişlerdir (Armaoğlu, 1990: 445). Bu antlaşmaya (Brüksel Antlaşması) göre, her ülke ortak bir savunma sistemi kuracak, ekonomik ve kültürel bağlarını kuvvetlendirecektir. Bu sayede Batı Avrupa Birliği Batı dünyasının ortak savunma anlamında ilk adımıydı. Ancak Batı Avrupa Birliği Sovyet tehdit ve yayılmasına karşı kurulan bir askeri ittifak olmasına karşın ABD'nin ittifaka dahil olmaması nedeniyle, Sovyet Rusya karşısında bir denge unsuru olmaktan yoksundu (Sarıncı, 1988: 74). Diğer bir deyişle her ABD, Batılı Devletlerin yanında olursa ancak Sovyet Rusya'ya karşı koyabilirlerdi. Aksi

takdirde be Avrupa devletinin herhangi bir Sovyet Rusya saldırısına kar ı koyacak gücü yoktur.

ABD Monroe doktriniden⁴ bu yana Avrupa ile ittifaklara girmemi tir. Fakat Avrupa'daki vaziyet ciddi ve tehlikeliydi. Batı, Avrupa Birli i'nin kurulu unun hemen akabinde Sovyetlerin yukarıda bahsedildi i (Batı) Berlin krizi, Batı'ya kar ı açıkca meydan okumaydı. Bunun üzerine Monroe doktrini çıkmazını, Amerikan senato üyelerinden Senatör Arthur Vandenberg bir yasa tasarısı hazırlayarak ortadan kaldırmı tir. Bu tasarıya göre, Amerika Ba kanı'na ABD'nin güvenli i ile ilgili ve kar ılıklı yardıma dayanan anla malara katılma yetkisi verilmesini istemi tir. Tasarı Haziran 1948 yılında kabul edilmi ve bu tasarıya da “*Vandenberg Kararı*” denmi tir. ABD dı siyasetinde bu köklü de i ikli i yaptıktan sonra, Batı Avrupa Birli i'ni daha etkili ve geni bir ittifak düzeni haline getirmek için Kanada ve Batı Avrupa Ülkeleri ile temasa geçmi tir (Erdo du, 2004: 49-50). ABD önderli inde, Kanada ve Batı Avrupa Birli i ülkeleri ba ta olmak üzere Danimarka, zlanda, talya, Norveç ve Portekiz de davet edilmi ve neticede NATO'yu kuran Kuzey Atlantik Antla ması 12 ülke tarafından Nisan 1949 yılında imzalanmı tir. Genel itibariyle NATO'nun birincil görevi, üye ülkelerin özgürlük ve güvenliklerini korumaktır (<http://www.mfa.gov.tr/nato-tarihce.tr.mfa>).

Türkiye açısından NATO ittifakına baktı ımız zaman, Türkiye'nin de Sovyet Rusya yayılcılı ına kar ın NATO'ya girmek için giri inde bulundu unu biliyoruz. 1945-1946 yıllarında Sovyet Rusya'nın hem Türkiye'den Kars ve Arda an illerini istedi ini hem de Bo azlara yerle me anlamında istekleri olmu tur. Egemenlik ve toprak bütünlü üne yönelik bu tehdit kar ısında Türkiye, Sovyet Rusya'ya kar ı bir denge unsuru olacak bir güce

⁴ ABD Ba kanı Monroe tarafından ortaya atılan ve Amerikan Kongresi tarafından 2 Aralık 1823 yılında imzalanan bu doktrine göre;

1) “Ba kan Monroe'ye göre, Birle ik Amerika Avrupa'nın i lerine kar ı mamaktadır. Amerika'nın Avrupa ile hiç bir politikası yoktur ve Avrupa i lerine kar ı mayacaktır. Buna kar ılık; Avrupa devletleri de Amerika kıtalarının iç i lerine kar ı mamalıdır ve Amerika kıtalarından uzak durmalıdırlar.

2) Amerika'nın bu iste ine ra men, e er herhangi bir Avrupa devleti Amerika kıtalarına ayak basar ve bu kıtalarda bir sömürgecilik te ebbüsünde bulunursa, Amerika Birle ik Devletleri bu hareketi dü manca bir hareket sayacak ve Avrupa devletleri Birle ik Amerika'yı kar ısında bulacaktır” (Armao lu, 1990: 70-71).

dayanmak ve böyle bir gücün ittifakını elde etmek zorundaydı. Bu anlamda NATO'nun kurulması, ABD'nin desteğini ve ittifakını arayan Türkiye için ferahlatıcı oldu. Bunun için Türkiye NATO'nun kuruluşundan itibaren bu ittifak sistemine katılıp, ABD'nin ittifakına sahip olmak için çaba sarf etmiştir. Bu çabaların iyi bir netice vermesi, Türkiye açısından sıkıntılı geçen birkaç yıl almıştır (Armao lu, 1964: 809-810).

Türkiye, Aralık 1949 yılında NATO'ya katılma konusunda ABD'nin nihai kararını sormuş ancak durumda bir farklılık olmamıştır (Yalçın, 2002: 469). Buna karşın Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne girmesi NATO'da kaldığından dolayı oluşan üzüntüyü biraz azaltmış olsa da, Türk yöneticilerinin ve kamuoyunun Sovyet Rusya tehlikesi karşısındaki kaygıyı ortadan kaldırmıştır. Bu sırada ABD Akdeniz filosuna ait bazı gemilerin İstanbul ve İzmir limanlarını ziyaret etmeleri Türkiye'nin ABD'ye duyduğu güveni daha da arttırmıştır (Gönlübol ve Ülman, 1993: 227).

Türkiye'nin NATO'ya ilk resmi başvuru yaptığı yıl olan Mayıs 1950 yılında sadece Türkiye bu başvuruya destek vermiştir. ABD, kamuoyunun endişesinden dolayı Türkiye'nin üyeliğinden konusundan fazla ısrarcı olmamıştır (Yalçın, 2002: 469). Öte yandan asıl itiraz edenler, NATO'nun küçük üyeleri ile İngiltere oldu. Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika gibi küçük ülkeler Türkiye'nin NATO'ya girmesi halinde Sovyet Rusya'nın buna sert tepki göstereceğini ve hatta derhal savaşa gideceğini düşünmüştür. İngiltere de Orta Doğu'daki sömürgecilik hevesinden dolayı Süvey Kanalı'ndan çekilmek istememi fakat Mısır da tam bağımsızlığına kavuşmak için İngiltere'nin Süvey'den çekilmesini istemiştir. Bu bağlamda İngiltere Orta Doğu'da Mısır'ın da katılacağı bir *savunma sistemi*⁵ kurmak istemiştir. Zira İngiltere bu sayede Süvey'de kalabilecektir. Nitekim Türkiye'nin bu savunma sistemine katılmasıyla Türkiye'nin üyeliğini destekleyeceğini ifade etmiştir (Armao lu, 1964: 811).

⁵ “13 Ekim 1951'de, Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye, bir *Orta Doğu Müttefik Komutanlığı* kurulması hususunda Mısır'a teklifte bulundular. Teklife göre, bu komutanlığa Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği de katılacak ve Süvey Kanalı'nda bulunacak askeri kuvvetler bu komutanlık emrinde olacaktı. Bu teklifi, İngiltere'nin Süvey'den çekilmemek için bulduğu yeni bir kombinezon olarak gören Mısır, 17 Ekim'de teklifi reddetti” (Armao lu, 1964: 812).

Neticede NATO, Batı ile ABD'yi daha geni bir ittifak sisteminde birle tirerek Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı tamamlayan bir geli me olmu tur. Türk-Amerikan ili kileri, 1945-1950 yılları arasında bu hazırlık evresini geçtikten sonra Türkiye, 1950'li yıllarda Amerika'ya daha da yakınla arak askeri, siyasal ve ekonomik alanlarda onun etkisi altında kalmı ve Türkiye ile Yunanistan 1952 yılında NATO'ya üye olmu tur. Sonuç itibariyle, "Türkiye Amerika'nın hem *ucuz asker deposu*, hem de Orta Do u'daki *tampon bölgesi*" (Kaçmazo lu, 1988: 20-21) haline gelmi tir.

2. CHP'DE PART Ç MUHALEFET

2.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Osmanlı mparatorlu u'nda Tımar ve Zeamet toprak sisteminin bozulmasından sonra Itizam sistemi uygulanmaya ba lanmı tır. Buna göre devlete ait topraklar kira kar ılı nda ahıslara verilmı tir. Ancak bu kiralar zamanla tapuya dönü erek devlete ait topraklar üzerinde birçok toprak a ası ve e raf ortaya çıkmı tır. Geçimini sa layacak toprak bulamayan köylüleri de bu çiftliklerde i çi olarak sanki bir köle gibi çalı mı lardır. Halk arasındaki bu e itsizli i ve dolayısıyla ortaya çıkan huzursuzlu u gidermek için Atatürk döneminde çiftçinin topraklandırılması gündeme gelmi ve ciddi kanun tasarıları dü ünülmü olmasına kar ın esaslı bir de i iklik yapılamamı tır (Kocaba , 2009: 381-382). Bunun en önemli sebeplerinde birisi, Atatürk'ün Türk Devrim'lerini gerçekte tirirken kar ısına gücü ve nüfuzları azımsanmayacak kadar önemli olan e rafı ve toprak a alarını almak istemeyi indendir (Albayrak, 2004: 21). Ayrıca tasarı henüz hazırlık a amasındayken ya çiftlik sahibi bazı vekiller tarafından engellenmi ya tasarı, konuyla ilgisi olmayan bakanlık tarafından hazırlandı ı için geri dönmü ya da 1924 Anayasası'na ters dü mü tür (Ye il, 2001: 43-44).

Öte yandan topraksız çiftçiyi topraklandırmak için 1923 ile 1934 yılları arasında kırsalda ya ayan ortalama 22 bin yerli aileye 73 bin hektar devlet arazisi verilmı tir ve 1925 yılında köylü için büyük bir yük olan A ar Vergisi kaldırılmı tır. Daha sonra Atatürk'ün vefatı ve II. Dünya Sava ı'nın patlak vermesiyle gündemden dü en çiftçiyi topraklandırma meselesi (A çı, 2012: 99-100), Ocak 1945 yılında tekrardan gündeme gelerek Meclis'e bu konuyla ilgili bir tasarı sunulmu tur (Ye il, 2001: 44). Bu tasarının amacı; "topra ı olmayan

veya toprağı kendisine yeterli gelmeyen çiftçilere toprak ve araç tahsis etmek, ülke topraklarının devamlı biçimde işlenmesini sağlamak. Ayrıca bu gibi köylülere faizsiz, yirmi yıl vadeyle kalkınma kredisi ve benzeri maddi destekler vermektir” (Lewis, 2010 :641).

“Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması” adıyla Meclis’e gönderilmiş olan bu tasarı için özel bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun başkanı zmir Milletvekili Rahmi Köken, sözcüsü ise Aydın Milletvekili Adnan Menderes’tir. Komisyon çalışmaları sırasında adı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” olarak değiştirilen tasarıda, Bakan İsmet İnönü tarafından çalışmanın biteceği gün bazı değişikliklerin yapılması istenmiştir. 17. maddede yapılan değişiklik, Menderes’in itirazına ve büyük tartışmalara karşın kabul edilmiştir (Çufalı, 2004: 40-41).

Nitekim Mayıs 1945 yılında Meclis’te görüşülmeye başlanan yasa tasarısı, CHP Meclis Grubu’nu ikiye bölmüştür. Tasarıyı destekleyenler soruna toplumsal açıdan bakan sivil, askeri, bürokrat kökenli milletvekilleri idi. Tasarının kamulaştırma ile ilgili 17. maddesi⁶ dışında toprak reformuna karşı olmayanlar, büyük toprak sahibi ve bazı sivil bürokratlardan oluşmuştur (Ekinci, 1997: 292).

Kanun tasarısına ilk tepkiler büyük toprak sahiplerinden gelmiştir. Bunlardan başlıcaları Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Seyhan Milletvekili Cavit Oral ve Damar Arıko lu, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Çel Milletvekili Refik Koraltan ve Ordu Milletvekili Hamdi Arslan’dır (Albayrak, 2004: 22). Bu milletvekillerinden en sert eleştirisi ise Aydın Milletvekili Adnan Menderes’den gelmiştir. Menderes, bu sayede kendisini Türkiye’ye tanıttı ve kamuoyunun ilgisini üzerine çekmiştir (Akandere, 1998: 361).

Adnan Menderes için bu kanun faşist ve Nazist bir kanun olmakla beraber genel olarak şöyle konulmuştur:

⁶ Kanunla anılan 17. Madde; “Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi ve bölgede 39. md. gereğince, dağıtılmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak suretiyle yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi elli dönümden fazla olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri işlenmez, geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanamaz. Geçicinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belirler” (Yeşil, 2001: 46).

“Toprak mülkiyetinde artık, en küçük emniyet kalmayacaktır. Zirai reform adı altında siz daha birçok yıllar zati istihsal ekline mahkum bir düzeni, bir nizamı müdafaa ediyorsunuz. Halbuki küçük i letmeye gitmek de il, küçük i letmeleri birle tirerek, büyük kolektif i letmelere geçmek, hatta farzdır” (Aydemir, 1998: 117).

Adnan Menderes’in ele tirilerini özetliyecek olursak;

- 1) Hükümet tasarısı yeterince olgunla amamı tır.
- 2) Hükümetin tasarısı ile ilgili öne sürdü ü gerekçeler yeterli de ildir.
- 3) Geçici Komisyon’un hazırladı ı metinle, hükümet tasarısı arasında ciddi farklar vardır.
- 4) Kanunun bazı maddelerinin üçüncü defa görü ülmesi hem iç tüzü e aykırı hem de yapılan de i iklik iyi bir netice sa lamamı tır.
- 5) Toprak Kanunu’na ili kin Tarım Bakanlı ı’nın on yıl önceki görü leriyle, bugün hükümetin Meclis’e getirdi i tasarısı arasında büyük farklılıklar vardır (Golo lu, 2012: 368).

Muhafif milletvekilleri tasarısının 17. maddesini ele tirirken, topra ın bölünmesi yerine ziraat usullerinin geli tirilmesini savunmu lardır. Onların dü ünncesine göre, mülkiyet hakkı anayasa ve Medeni Kanun tarafından garanti altına alındı ı için ahsi mülkler yerine devlet kendi topraklarından da ıtmalıydı (Buran, 1987: 57).

Bu sırada ele tirileri hafifletmek adına 17. maddeyle ilgili Alaaddin Tiritolu ve 325 milletvekilinin imzalamı oldu u bir de i iklik önergesi verilmi tir. Ancak yine de 17. madde üzerine yapılan tartışmalar devam etmi tir (Çufalı, 2004: 44). Neticede Meclis’i ikiye bölen 17. madde, nönü’nün direktifiyle, Meclis’ten geçmi , verilen di er öneriler iptal edilmi ve Haziran 1945 günü tasarısı kanunla mı tır (Ye il, 2001: 49). Metin Toker’e göre, “Toprak Kanunu, kanun olarak Türkiye’ye bir ey getirmede ama, Toprak Kanununun görü meleri Adnan Menderes adında bir politikacıyı sahne ı ıklarının önüne çıkardı” (Toker, 1990: 59).

Sonuç itibariyle smet nönü 17. maddeyi açıkca Meclis’e empoze etmekten çekindi inden dolayı kendi direktifiyle Kütahya Milletvekili Tiritolu tarafından Meclis’e getirilmeden milletvekillerinin büyük ço unlu una imzalatırılması neticesinde 17. madde Meclis’ten geçmi ancak hiçbir zaman uygulanmamı tır. Akabinde dönemin Ziraat Vekili evket Ra it Hatibolu A ustos 1945 yılında görevinden ayrılmı ve yerine bu kanunun ba

muhalfi ve büyük toprak sahibi olan Cavit Oral getirilmi tir. Mart 1950 yılına geldi imiz zaman çiftçiyi topraklandırmayla ilgili kanunun bazı maddelerinde de i iklik yapılmasına ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine ili kin yeni bir kanun çıkarılmı tir. Bu kanunun çıkarılmasına destek veren bazı CHP ileri gelenleri Mayıs 1950 yılındaki genel seçimlerde toprak a alarının ve onların nüfuzundaki isimlerin CHP'ye oy verece ini dü ünmi olmalarına kar ın seçimi CHP kaybetmi tir (Aydemir, 1991b: 350-351).

Toprak reformu görü meleri sırasında, hükümet 1945 yılı Bütçe Yasa Tasarısı'nı da TBMM'ye sunmu tur (Ekinci, 1997: 295). Toprak reformuna kar ı olan Adnan Menderes, Emin Sazak ve Hikmet Bayur gibi milletvekilleri aynı ekilde Bütçe Yasa Tasarısı anlamında hükümeti sert bir dille ele tirmi lerdir. Ele tiriler genel olarak; “bütçe aç ı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılı ı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların acı durumu, vurgunculuk, karaborsa, vergi sisteminin verimsizlik ve adaletsizili i” üzerinde toplanmı tir (Ero ul, 2003: 25).

Ba bakan Saraço lu, ele tirileri sert bir dille yanıtladıktan sonra Bütçe Yasa Tasarısı 77 milletvekilinin katılmadı ı toplantıda oylanmı tir. Neticede 368 kabul oyuna kar ılık 5 red oyu çıkmı tir. Red oyu verenler; Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Celal Bayar ve Emin Sazaktı. Daha sonra hükümet için güven oylaması yapılmı ve 84 milletvekilinin bulunmadı ı toplantıda 359 güvenoyuna kar ı 7 güvensizlik oyu verilmi tir. Bütçe Yasası'nda red oyu verenlere Hikmet Bayur ve ilginç bir ekilde Recep Peker de katılmı tir (Ekinci, 1997: 295-296). Ancak Recep Peker, hükümete muhalefet etti i için ret oyu kullanmadı ını belirtmi tir. Ret oyu vermesinin sebebi ilk olarak, “hükümetin zeytinya ı politikası, ki toplam zeytinya ı üretiminin 1/3'ünden fazlası özel sektöre verilmi , özel sektör de topluma zarar veren bir kar anlayı ı içine girmi ti. kincisi ise hububat mübadelesi nedeniyle bütçe açık vermi ti” (Çufalı, 2004: 43).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu için yapılan tartı malar, CHP içindeki gizli muhalefete hem bir kimlik kazandırmı hem de parti içinde meydana gelecek büyük fırtınaların habercisi olmu tur (Albayrak, 2004: 23). Bunun yanında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ba layan muhalefet, bütçe görü meleri ile hızlanmı ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Mecliste oylanması sırasında kendini iyice göstermi tir (Akandere, 1998: 371).

2.2. Dört'lü Takrir (Önerge)

Yakın gelecekte CHP'ye karşı en güçlü muhalefet partisinin kurulması; Haziran 1945 yılında İzmir Milletvekili Celal Bayar, Çel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes imzasıyla CHP Meclis Grup Başkanlığı'na verilen bir takrir ile başlanmıştır. Hem toprak reformunda hem de bütçe görüşmelerinde red oyu vermesine karşın sessiz kalan Celal Bayar, takrirci dört milletvekilinin önderliğini yapmıştır (Ekinci, 1997: 296-297). Takrir verme düşüncesi ilk defa Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'den gelmiş, Celal Bayar'dan onay görmüş ve Bayar da Refik Koraltan'ı ikna etmiştir (Buran, 1987: 59-60).

Takrir sahiplerine göre savaş sona ermiş, köylüler ve aydınlar demokrasiye hazır duruma gelmiştir. Bu nedenle; "Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesini, ki iye anayasada yazılı olan hak ve hürriyetlerin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasi faaliyetlerin gelişmesine izin verilmesini teklif ediyorlardı." Bununla birlikte halkın desteğini sağlamak amacıyla, takririn Meclis açık oturumunda tartışılmasını istemiştir (Karpaz, 2010: 233). Takrir daha çok parti içinde serbest ve özgür tartışma ortamı yaratmayı istemiştir ve siyasi alanda genel bir liberalleşme gereğini de açıklamıştır (Koçak, 2003b: 558). Kısacası Dörtlü Takrir, CHP içinde ıslahat yapılmasını isteyen bir nevi siyasi ültimatodur. Yeni bir parti kurmak amacını gütmemiştir. Ayrıca önergeyi verenler, bunun parti içinde kabul edileceğine pek inanmamışlardır (Albayrak, 2004: 44-45).

Dörtlü Takrir, CHP'nin üst yöneticileriyle görüşüldüğü zaman önetim yönü birkaç ayrı görüş sezmiştir. Takrirçiler böyle bir reformu istemekten çok, partiden ayrılmayı kararlaştırmakla suçlanmışlardır. İstekler de düşüncelerinin bahanesi olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir görüş ise parti içinde hizip yarattıkları için onların susturulmaları gerektiğiydi (Yeşil, 2001: 52). Toker'e göre önetim farklı bir düşünceye sahiptir. Önetim onlara, "bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karımıza geçsinler, tekliflerini kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişinler..." demiştir (Toker, 1990: 69).

Ancak Dörtlü Takrirçiler, mücadelelerine CHP içinde devam etmek istemiştir ve ayrı bir parti kurma düşünceleri de yoktu. Zaten başta Bayar olmak üzere Takrirçiler önetim'e

kararı açık muhalefet yapmayı tehlikeli bulmuşlardır. Hülâsa Dörtlülük Takrir Çankaya'da Milli Meclis'in başkanlığı altında CHP üst yöneticileri ile görüşüldükten bir gün sonra, 12 Haziran 1945 yılında CHP Meclis Grubunun gizli oturumunda, tavrircilerin oyu hariç CHP'lilerce reddedilmiştir (Akandere, 1998: 378-380).

Dörtlülük Takririn reddedilmesiyle ilgili iki farklı görüş vardır. Birincisi, CHP'deki çoğunluk siyasi özgürlükleri birden vermeyi fazla ağır bir eylem olarak görmektedir ve CHP içinde tek parti sisteminin başka bir ifadeyle otoriter sistemin devamını isteyenler yönetime hakimdiler. İkinci görüş ise, takririn bilerek reddedildiğini öne sürmüştür. Onlara göre takririn verenler, takririn reddedilmesi üzerine CHP'den ayrılacaklar ve ayrı bir parti kuracaklardır. Yani CHP ileri gelenleri gerçek bir muhalefet partisinin kurulması için takririn bilerek reddetmişlerdir (Karpat, 2010: 233-234).

2.3. Birleştirmeli Milletler Anayasası'nın Mecliste Onayı

Haziran 1945 yılında, San Francisco Konferansı'nda imzalanmış olan Birleştirmeli Milletler Anayasası, hem savaşta galip çıkmış devletler hem de Türkiye gibi tarafsızlığını koruyarak son anda savaşa girmiş demokratik veya demokratik olmaya çalışan ülkeler tarafından onaylanmıştır (Yeşil, 2001: 55).

Birleştirmeli Milletler Anayasası'nın TBMM'de onaylanması için yapılan görüşmeler Ağustos 1945 yılında başlamış ve görüşmeler sırasında ciddi tartışmalar ve eleştiriler yaşanmıştır. CHP içinde Çiftçi Topraklandırma Kanunu ile başlayan muhalefet, Bütçe Görüşmeleri ve özellikle Dörtlülük Takrir ile gelişerek Birleştirmeli Milletler Anayasası'nın görüşülmesi esnasında bir yenisi daha eklenmiştir. Bu görüşmeler muhalefet milletvekilleri için muhalefeti yaymak anlamında bir fırsat olarak görülmüştür. CHP yönetimi ve hükümet de gelişen muhalefetin bu görüşmeler sırasında yıpratılması kararını vermişlerdir (Akandere, 1998: 381).

Çiftçi Topraklandırma Kanunu ile Bütçe Yasa Tasarısı'nda ret oyu kullanan ve Dörtlülük Takrir düncesini ortaya atan iki kişiden birisi olan Adnan Menderes'e göre, Birleştirmeli Milletler Anayasası'nın öne sürdüğü konular Türk Anayasası'nda da mevcuttur. Fakat CHP'nin aldığı özgürlük kararı önlemler iki anayasa arasındaki ahenki pratikte

bozmu tur. Bu yüzden Türk hükümeti, Birle mi Milletler Anayasası'nı kabul etmekle, verdi i taahhütlerin yerine getirilmesi do rultusunda özgürlü ü kısıtlayan önlemleri ortadan kaldırması gerekiyordu (Karpas, 2010: 230).

Mümtaz Ökmen de Adnan Menderes'e yönelik, "Bir arkada ımız, neden bilmiyorum, uluslararası bir durumun söz konusu oldu u bir zamanda bizim fiili durumumuzun buna uygun olmadı ını ileri sürdü" ekinde cevap vererek milli anayasanın dünyanın en ileri anayasası oldu unu ve fiili anlamda da en ileride olundu unu belirtmi tir (Golo lu, 2012: 421). Bu durum kar ısında Fuat Köprülü Menderes'i savunmu tur. Köprülü konu masında "Efendiler, kemali teessüfle söyleyebilirim ki, i te gösterdi iniz bu hal imdi tasdik etti imiz ve lehinde nutuklar söyledi imiz fikir hürriyetinin tam tersidir" diyerek, CHP'li milletvekillerin demokratik bir anlayı a sahip olmadıklarını ifade etmeye çalı mı tır. Neticede bu tartışmalar içinde Birle mi Milletler Anayasası oybirli i ile kabul edilmi tir. Ancak görüşmelerde yapılan tartışmalar ve sert cevaplar CHP içindeki muhalefetin devam etti ini göstermi tir (Akandere, 1998: 383).

3. ÇOK PART L DEMOKRAT K HAYATA GEÇ

3.1. Çok Partili Hayata Geç i te Dı Baskı ve nönü Faktörü

İkinci Dünya Sava ı'nı genel manada demokrasi cephesinin (ngiltere, Fransa, ABD) kazanması, dünyadaki tek partili diktatörlük yönetimlerinin ve siyasal sistemlerin gözden dü mesi ve bütün ülkelerde serbest seçimlere dayanan demokrasilerin hayata geçmesiyle tamamlanıyordu. Bu yüzden Batılı devletlerin yanında yer almak isteyen ülkeler kendi siyasal sistemlerini gözden geçirmek zorundaydı (Koçak, 2003b: 560). Hem böyle bir uluslararası ortam hem de kapitalist bir demokrasi olan ABD'nin sava tan üstün güç olarak çıkması bütün dünya ülkeleri gibi Türkiye'yi de etkilemi tir. 1945 Nisan ayında Türkiye, San Francisco Konferansı'na kurucu üye sıfatıyla katılıp ve akabinde Birle mi Milletler Antlaşmasını imzalamakla demokrasiye geçmeye kesin söz vermi oldu. Ayrıca Türkiye, Amerikan siyasal ve askeri deste inden ve Marshall Planı'ndan tam olarak faydalanabilmek için, ABD'nin çok önem verdi i demokrasi ve serbest girişim ideallerine daha dikkatli ekilde uymanın faydalı olacağını anlamı tır (Zürcher, 2006: 302-304).

İkinci Dünya Savaşı sonrası demokrasiye geçmede *kararlı* veya *mecebur* görünen *smet* dönü'nün, Türk heyetinin San Francisco'ya gitmeden önce heyetteki Feridun Cemal Erkin'e söylediği sözler bu anlamda önemlidir. Amerikalılar çok partili hayata ne zaman geçece imizi sordukları zaman, bu soruya cevap olarak onu söylersiniz: “ dönü'nün rolü, reformları raylarında perçinle tirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. dönü imdiye kadar bu çığıra gitmek istiyordu. Harbin çetli tehlike sorunları buna imkan vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekle tirmek cumhurbaşkanının en aziz arzusudur” (Yeşil, 2001: 54).

Öte yandan Sovyet Rusya'nın Türkiye'den talep ettiği istekler Türkiye'nin Batı ittifakında yer almasına zorunluluk teşkil etmiştir. Hem ekonomik hem de askeri bakımdan Sovyet Rusya karşısında güçsüz bir durumda kalan Türkiye'nin, Batının desteğini alabilmesi için siyasal yapısını demokratikleştirmesi, çok partili hayata geçiş sürecinde bir zorunluluk olmuştur (Kirman, 2006: 56).

Sovyetler Birliği Mart 1945 tarihli bir nota ile 1925 yılında imzalanan *Türk-Rus Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması*'nı bozacağını (Önder, 2010: 303) ve bunun yerine hem Kars ve Ardahan'ın Sovyetler'e bırakılmasını hem de Türkiye'nin Boğazlar'ı tek başına savunamayacağını belirterek burada Sovyetlerle ortak üsler kurulmasını içeren yeni bir anlaşmanın yapılmasını istemiştir (Deringil, 2003: 252). Tabii ki böyle bir istek Türkiye tarafından kabul edilmemi ve Sovyet Rusya, 1945 yılının ortalarından itibaren Türkiye üzerinde ağır bir siyasal baskı uygulamaya başlamıştır. Türkiye, Sovyet Rusya ile olan bu görüşmeler sonucu ortaya çıkan baskıları iki ülkenin ilişkilerini daha fazla bozmamak adına susmayı tercih etmiştir. Buna karşın Sovyet Rusya'nın baskısı daha da artmıştır. Türkiye'yi, İngiltere ve ABD gibi demokratik Batı ülkelerine karşı küçük düşürmek için Moskova radyosu devamlı Türk Hükümetinin demokrasiden uzak Faşist prensiplerle yönetildiğini dile getirmiş ve bu rejimin kesinlikle değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Ekinci, 1997: 265). Türkiye de bu amaçla yalnız kalmamak için İngiltere ve ABD'ye daha fazla yakınlaşma ve onların desteğini alma gayretine girişmiştir (Tuncer, 2012: 162).

Milli *ef* *smet* dönü de Batılı devlet adamlarıyla görüşmelerinde çok partili hayata verdiği önemi belirtmiştir. dönü'nün Ekim 1945 yılında ABD Senatörü Claude Pepper ile yaptığı görüşmede söylediği sözler onun Türkiye'deki değişime önem verdiğini

göstermi tir: “Kendimi, Millet Meclisi’imizde bir muhalefet partisi ba kanı olarak gördü üm gün, hayatımın vazifesini yerine getirmi sayaca ım” (Çufalı, 2004: 20).

Aslında sanılanın aksine ABD ve ngiltere, Türkiye’yi demokratikle tirmek için de il kendi çıkarlarını korumak için ba ka bir deyi le, Türkiye’nin stratejik konumundan dolayı desteklemi lerdir. Bu deste in nedenleri öyle özetlenebilir;

- 1) Sovyet Rusya yayılmasının dünyadaki demokratik ülkeler için neden olaca ı sakıncalar. Zira Stalin, sadece toprakları ele geçirmekle kalmıyor aynı zamanda di er toplumlara komünizm ideolojisini de a ılamak istiyordu.
- 2) Sovyetlerin yayılmasının önüne geçilebilmesi için demokrasi ile yönetilen veya komünizme yakınlık duymayan ülkelere arkalarında demokratik güçlü devletlerin oldu unu hissettirmek gerekiydi.
- 3) Bo azların büyük askeri ve ticari öneminden dolayı, bu bölgedeki yabancı bir devletin varlı ı Türkiye’nin güvenli ini tehlikeye dü ürebilirdi.
- 4) Türkiye, Batılı demokrasilerin yanında oldu unu göstermek amacıyla, bu devletlerce uygun görülmeyen bazı uygulamaları düzeltmi tir. Örne in Varlık Vergisi’ni kaldırmı , çok partili hayata geçi i engelleyen Dernekler Kanunu’nda iyile tirmelere gitmi tir.
- 5) Türkiye, komünizm ideolojisinin en önemli kayna ı olan Sovyet Rusya’nın co rafi olarak yanında yer alıyordu. Hem komünizme kar ı güçlü kale hem de Orta Do u’da, Amerikan ve ngiliz çıkarlarının korunmasında çok mühim i ler yapabilirdi (Albayrak, 2004: 40-41).

Bu sözlere dayanarak ABD’nin Türkiye’ye yönelik esas fikrinin demokrasiden ziyade strateji oldu unu kanıtlamakla beraber, bu tespitin Türkiye’nin Batı blo unun deste ini almak ve Batı dünyasının bir üyesi olmak için lüzumlu olan artlardan birisinin de demokrasiye geçi oldu unu kabul etmemek yersizdir. Zaten ABD Dı i leri Bakan Yardımcısı demokrasiye geçi i verilen önemi öyle belirtmi tir: “Amerikan yardımının hedefi, bu memleketlerde demokrasiyi inki af ettirmektir” (Çufalı, 2004: 21).

Durumu özetlemek gerekirse, fa ist yönetimlerin kinci Dünya Sava ı’ndan yenik çıkması aynı zamanda demokrasinin zaferi olarak yorumlanmı tır. Bütün dünyada demokrasi

yükselen değer halini almı , demokratik olmayan ülkeler gözden dü mü , sava sonrasında meydana gelen böyle bir ortamda tek parti ve tek ef sistemi ile idare edilen Türkiye'ye yönelik dünya kamoyunun baskısı artmı tır. Sonuçta Türkiye böyle bir baskıya daha fazla dayanamamı ve çok partili sisteme geçilmesine izin vermek durumunda kalmı tır (Kirman, 2006: 60)

3.2. Çok Partili Hayata Geçişte Sosyo-Ekonomik Baskı ve önü Faktörü

Türkiye, II. Dünya Sava ı'na fiilen girmemi olmasına rağmen onun kolayca ba edemeyece i bir sürü sorun çıkarmı ve tek parti rejimi ile birlikte Milli ef'in de otoritesini, bir daha onarılamıyacak ekilde sarsmı tır. Türk milleti sava yıllarını yokluk, pahalılık, vurgunculuk ve çe itli suistimallerden dolayı büyük sıkıntı ve ıstırab içinde geçirmi tır. Hayat artlarının, sava a fiilen katılımı olan ülkelerde bile görülmeyen derecede a ırla arak hayatın giderek pahalıla ması halk arasında CHP Hükümetine kar ı artan bir memnuniyetsizli e neden olmu tur. Ayrıca köylü; jandarma ve tahsildardan, yol ve tarım ürünleri vergilerinden yakınmı tır. Altı liralık yol vergisini ödeyemedi i için kendisini günlerce yollarda veya madenlerde çalı tıran ve yeti tirdi i ürünü vergi adıyla keyfi miktarlarla elinden alan bir rejime kendi devleti gözüyle bakamaz olmu tur (Burçak, 1979: 25-26).

Milli Korunma Kanunu hükümete hemen her alanda müdahale yetkisi vermi tır. Dü ük bedel kar ılı ında malına el konulan mal sahibi sava süresince yüksek enflasyondan dolayı zor durumda kalmı tır. Ayrıca sıranın kendisine gelece ini dü ünen vatandaş , malını devletten gizleme yoluna gitmi tır. Sıranın kendilerine de gelece i endi esini duymaya ba lamı lardır. Ho nutsuzluk duyan kesim geni tır. Hükümet bazı mallarda fiyat sınırlandırmasına gitti i için piyasada çifte standartlı fiyatlar ortaya çıkmaya ba lamı tır. Hülasa hükümet dolaylı olarak karaborsacılı ı ve istifçili i te vik etmi tır (Buran, 1987: 37).

Asıl itibariyle gayrimüslim i çevresine uygulanan ve ortaya çıkmasına Milli ef önü tarafından zemin hazırlanan (Çetino lu, 2009: 78) 1942 tarihli Varlık Vergisi aynı zamanda Türk burjuvazisinin genelinde de huzursuzluk ve ku kuya sebep olmu tur. Bunun yanında hükümetin sava sırasında enflasyonla mücadele etmek için toprak ürünlerini suni ekilde dü ük fiyat koyması, Toprak Mahsulleri Vergisi ve özellikle 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu büyük toprak sahiplerini so utmu tur. önü tarafından kuvvetle

desteklenen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, sava sonrası Türkiye'sinde muhalefetin do u unda önemli bir rol oynamı tır (Zürcher, 2006: 301-302).

Ülkenin sava dönemindeki hali Yakup Kadri Karaosmano lu'na göre ciddi manada kötüydü. Örne in zeytinya ı piyasasını tekeline alan bakan, karaborsacıları koruyan vali vesaire gibi ki ileri her kö e ba ında fark ederdiniz. Bu sebeple ülke öylesine ekonomik bunalım içine girmi ti ki bir lokma ekmekten, bir avuç ekerden tutun bir kilo çiviye kadar bütün zaruri ihtiyaçlar lüks maddeler sırasına girmi tir. Her meslekten ve her sınıftan herkes hükümet ve dolayısıyla smet Pa a aleyhine ate püskürür hale gelmi tir (Karaosmano lu, 1968: 169-170).

Golo lu'na göre ise aynı tek partinin uzun süre iktidarda kalmasından dolayı olu an bıkınlı ın yanında Milli ef döneminin sebep oldu u özgürlük özlemi, hayat pahalılı ı, geçim sıkıntısı, idaresizlik ve yolsuzluk, adam ba ına günde 125 gram ekme in aile sofrasında payla ılamamasının ve ölüye kefen bezi bulunamamasının üzüntüleri eklenmi tir. Hülasa aleyhteki artlar öylesine biraraya gelmi ti ki, tüm millet ne olursa olsun CHP'yi iktidardan uzakla tırmak istemi tir (Golo lu, 2012: 441).

Öte yandan smet nönü'nün çok partili hayata geçme kararını ne zaman verdi i tartı malıdır. Hamza Ero lu, Sabahattin Selek, Metin Toker ve Haldun Derin'e göre, nönü 1938 yılında iktidara geldi i zaman çok partili hayatı istiyordu. nönü'nün kendisi de bunu savunmu tur. Onlara göre II. Dünya Sava ı'nın ba laması bu kararı geciktirmi tir. Hatta bu ki iler, nönü'nün Mart 1939 yılında stanbul Üniversitesi'nin açılı töreninde yaptı ı konu maya dayanarak, daha sonraki yıllarda, nönü'nün çok partili hayata geçi fikrini daha o yıllarda açıkladı tı ekinde iddiada bulunmu lardır (Çufalı, 2004: 32-33). Fakat bu konu maya bakıldı ı zaman tek parti idaresinin de i tirilece ine ili kin ne bir niyet veya karar ne de otoriter sistemin yumu atılarak demokratik yönetime geçilece ine ili kin bir kanıt vardır (Akandere, 1998: 441). Ayrıca Rıfkı Salim Burçak'a göre nönü, konu masının hiçbir yerinde çok partili rejimin temelini olu turan halk egemenli i ibaresini kullanmamı ve çok partili ya ama geçilece i hakkında en küçük bir i aret vermemesinin yanında TBMM üyelerinin milletin serbest iradesine dayalı yeni bir yöntemle seçilece ini gösteren hiçbir ifade de bulunmamı tır (Burçak, 1979: 9).

Bütün bunlara rağmen Milli ef nönü, muhalefet bo lu u yüzünden duydu u ho nutsuzlu u gizlememi ve tek partili sistemden yakındı ını zaman zaman dile getirmi tir. Buna ili kin ifadelerinden bir tanesi u ekildedir: “Tek parti, kö e ba ını tutan ve sırtını iktidara dayayan her vatanda ı, kendinden küçü e kar ı zalim, kendinden büyü e kar ı da haysiyetsiz bir u ak haline getiriyordu”(Baban’dan aktaran Albayrak, 2004: 31).

CHP’ye yakın olan kesimler, nönü’nün çok partili hayata geçi te oynadı ı rolü dile getirirken 1 Kasım 1945 yılında TBMM’de yaptı ı konu mayı öne sürmü lerdir. Bu konu mada nönü, “Türkiye’de Cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kuruldu unu ve demokratik bir karakteri esas tuttu unu” söylemi ve “Bizim tek eksi imiz, hükümet partisi kar ısında bir parti bulunmamasıdır” diyerek CHP’nin güçlü bir muhalefet partisini görmek istedi i intibasında bulunmu tur. Osman Akandere’ye göre, bu konu ma 1945’te de ilde, 1944’te yapılmı olsaydı nönü’nün ciddi manada çok partili hayata geçi i istedi i söylenebilirdi. Zira bu süre zarfında CHP içinde ciddi bir muhalefet belirginle erek *Dörtlü Takrir* denilen belgeyi vermi tir. Parti içinde ve ülkede anayasal hakların ve çok partili hayata geçi in yerle mesini belirten bu takrir reddedilerek takriri verenler partiden ihraç edilmi tir. Akabinde basında tek parti idaresine kar ı giderek büyüyen ele tiriler ba lamı tur. Ayrıca kamuoyu sava yıllarında çekilen sıkıntılardan ve maruz kalınan keyfi uygulamalardan dolayı tek parti yönetimine kar ı o zamana kadar sakladıkları tepkiyi dı a vurmaya ba lamı larıdır. te nönü böyle bir ortamda bu konu masını yapmı tir (Akandere, 1998: 445).

Ayrıca sava tan sonra tek partili totaliter sistemlerden bazılarının çökü ü nönü’yü dü ündüren önemli bir sebep olmu tur. nönü 1945 yılı ba larından itibaren yanında görülmeye ba lanan Hukuk Profesörü Nihat Erim’e tek partili sistemle ilgili dü üncelerini öyle belirtmi tir: “Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama, sonunu dü ünüyorum. Benden sonrasını dü ünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin i e giri meliyiz” (Toker, 1990: 57).

Özetlemek gerekirse Türkiye’nin çok partili hayata geçi i sanki bir dı siyaset veya diplomasi sorunu gibi kamuoyundan önce San Francisco Konferansı’ndaki yabancıların haberi olmu tur. Buradan anla ılaca ı üzere çok partili hayata geçi kararı dı faktörlerin zorlamasıyla ve halkın daha çok devlete yabancıla masının tehlikeli olabilece i dü üncesiyle nönü ve yakınları tarafından verilmi tir (Çufalı, 2004: 37). Zaten çok partili demokratik rejim

yukarıda da bahsedildi i gibi iç ve dış partilerin zorlaması neticesinde kurulmuş olmasının yanında Milli Ef' nönü de bu süreçte önemli bir rol oynamış ve aksine herhangi bir direniye bulunmamıştır. Ancak nönü çok partili hayata geçişin bir zaruret haline geldiğini uzun süre dile getirmemiştir. nönü'ye göre çok partili hayata CHP iktidarının en güçlü olduğu bir zamanda geçilmiştir. Buradaki amaç, nönü'nün herhangi bir iç ve dış baskı altında kalmadan tamamen kendi isteğiyle çok partili hayata geçtiğini göstermek istemesidir (Ünal, 1994: 184-185).

Son olarak belirtmek gerekir ki, smet nönü Türkiye'de çok partili hayata geçişin 1945 yılında kaçınılmaz hale geldiğini 1969 yılında Meclis'teki bir konuşmasında ifade etmiştir: "1945 ve 1946'da demokratik rejimi getirmeseydik, asıl kanlı ihtilal o zaman olacaktı ve o zaman bugünkü pek kıymetli Atatürkçüler ağızlarına geleni söyleyip, memleketi, bir büyük harp badiresinden selamete çıkmış olan memleketi ayaklarıyla isyana itiyorlardı." Burada ifade edilmek istenilen, 1945 yılı seçimlerinde milletin iktidar ve huzursuzluğunun doruğuna ulaştığını ve bu yüzden isyan ve kanlı bir ihtilal olasılığından bahsedilmiştir (Burçak, 1979: 55-56). Kısacası iç ve dış partilerin birbirini etkilemesi neticesinde demokrasiye geçiş kaçınılmaz hale gelmiştir.

3.3. "De i mez Genel Başkanlık" ve "Milli Ef"li in Kaldırılması

CHP II. Olağanüstü Kurultayı, CHP Genel Başkanı smet nönü'nün çağrısı üzerine Mayıs 1946 yılında Ankara'da toplanmıştır. Kurultayın toplanmasındaki amaç, CHP'nin yapısında çok partili hayata uyum sağlayabilecek şekilde bazı değişikliklerin yapılmasıydı (Açı, 2012: 51).

Atatürk'ün vefatından sonra smet nönü'nün, seçimle CHP'nin Genel Başkanı ve Milli Ef'i olmadığını, partinin olağanüstü kurultayında bir tüzük değişikliğiyle De i mez Genel Başkanlık ve Milli Ef'lik unvanlarını aldığı daha önce bahsetmiştir. Bu nedenle Milli Ef'lik normal bir demokratik sistemin kabul edeceği bir yapı değildir. Bununla birlikte smet nönü'nün CHP Genel Başkanı'na bile farklı adaylar arasında yapılan bir seçimle gelmemiş olması ve özellikle *De i mez*'li inin kabul edilmesiyle ileride bir seçim imkanını ortadan kaldırması sebepleriyle, anti-demokratik bir durum olmaktadır (Ekinci, 1997: 312).

smet nönü, kurultaydaki konu masında devlet ve parti ba kanlıklarının ayrılmasına imdilik gerek duymamı tır. Buna kar ın De i mez Genel Ba kanlık ifadesi sadece Genel Ba kanlık olarak belirlenmi ve dört yılda bir parti milletvekilleri arasında Genel Ba kanlık seçimi yapılmasının do ru olaca ını belirterek, Milli ef'lik unvanından da vazgeçece ini ifade etmi tir. smet nönü'nün istedi i bütün de i iklikler kabul edilmi ve aynı ekilde Müstakil Grup da, çok partili hayata geçi le birlikte ihtiyaç duyulmayaca ı için tüzükten çıkartılmı tır (Golo lu, 1982: 47-48).

3.4. Tek Dereceli Seçim Sistemine Geçi

Cumhuriyet döneminde yapılan milletvekilleri seçimleri, 1908 yılında kabul edilmi Me rutiyet döneminin seçim yasasına göre yapılmı tır. Bu konuda ilk de i iklik 1942 yılında yapılmı tır. Bu de i iklikle Türkiye, Cumhuriyet tarihinin *ilk toplu seçim* yasasına kavu mu tur (Koçak, 2003b: 285). kinci Dünya Sava ı sonrasında ise Türkiye, çok partili demokratik hayata konjonktürel anlamda zorlanmı tır. Neticede 1946 yılının hemen ba ında, çok partili hayat geçi anlamında ilk etkili muhalefet partisi olan Demokrat Parti kurulmu tur. Bu yeni dönemde, hem iktidarı hem de muhalefetteki siyasi partileri do rudan ilgilendiren seçim yasasının de i tirilmesi gündeme gelmi tir. Bu arada çok partili hayata geçi a amasında, milletvekili seçim kanununda Haziran 1946, Temmuz 1948 ve ubat 1950 yıllarında üç farklı de i iklik yapılmı tır (nan, 2003: 1-2, <http://sinan.pau.edu.tr/Se%C3%A7im%20yasalari.pdf.pdf>).

Çok partili hayata geçi sürecinde seçim yasasında yapılan ilk de i iklik, CHP'nin Ola anüstü Kurultayı'nda konu ulan konulardan birisi olmu tur. Burada iki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim sistemi gündeme gelmi ve CHP'nin demokratikle me ba lamındaki en önemli tavizlerinden biri olan *Seçim Kanunu Tasarısı*, Ola anüstü Kurultay'da de erlendirildikten sonra Haziran 1946 yılında Meclis'ten geçirilmi tir (Ekinci, 1997: 314). Bu demek oluyor ki, 26 Mayıs'ta yapılan Belediye seçimleri eskisi gibi iki dereceli seçim usulüne göre yapılmı tır. Bu yüzden Demokrat Parti Mayıs 1946 yılında yapılan Belediye seçimlerine katılmamı ve 1950 yılına kadar yapılmı olan milletvekili ara seçimlerini de boykot etmi tir (Tuncer, 2008: 35).

Yeni Seçim Kanunu'na göre, iki dereceli seçim sisteminden vazgeçilerek tek dereceli seçim sistemine geçilecek, seçmenler adaylarını aracasız seçecek, adaylar da istedikleri partiden veya bağımsız olarak aday olabileceklerdi. Ancak de erlendirme yine *açık oy gizli sayım* yöntemiyle yapılacaktı. Tek dereceli seçim, muhalefetin de uygun buldu u bir de i iklik olmasına ra men de erlendirme yöntemi demokratik de ildi. Zira böyle bir seçimde seçmen, türlü baskılar altında oyunu kullanmak zorunda kalacaktı. Ayrıca oyların seçim sonunda yakılması da itiraz hakkını ortadan kaldırıyordu. Nitekim muhalefet, seçim emniyeti ve oy gizlili i ilkesini getirmede i için yasayı yeterli bulmamı tır. Zira bu sayede, seçimler iktidar partisinin egemenli i altında gerçekleşecektir (Ye il, 2001: 81-82).

4. MUHAL F PART LER N KURULU U

4.1. Milli Kalkınma Partisi'nin Kurulu u

19 Mayıs 1945 yılında smet nönü'nün Gençlik Bayramı sebebiyle yapımı oldu u konu masında yeni siyasal partilerin açılabilce ini duyurduktan sonraki dönem “*çok partili hayat*” olarak ifade edilmi tir (Güne , 1996: 83). Çok partili hayata geçi kararının alınmasından sonra kurulan ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi (MKP) Temmuz 1945 yılında, stanbul'un zengin i adamlarından Mehmet Nuri Demira tarafından stanbul'da kurulmu tur. Ancak *milli* kelimesinin parti isminde olması konusu Bakanlar Kurulu tarafından incelendikten sonra smet nönü'nün talimatı ile kullanılmasına izin verilmi tir. Partinin di er öne çıkan isimleri, parti yöneticileri sıfatı ile Hüseyin Avni Ula ve Cevat Rifat Atilhan'dı (Av ar ve Kaya, 2012: 118, <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/okpartilihayatageisonrasndalkmuhalefetpartisimillikalknmapartisi.pdf>).

Bu dönemdeki ilk muhalefet partisinin programında; Sovyet Rusya'dan yana olarak dü ündü ü CHP'ye ciddi biçimde muhalefet ederek devletçili i reddetmek, dı politikada Do u Federasyonu- slam Birli i taraftarlı ını yapmak yer alıyordu. ç politikada ise, sava yıllarının vurgunculuklarıyla, haksız kazançlarla, memur suistimalleriyle, ahlaksızlıkla mücadele edilece i, e itimde milli geleneklerin esas olaca ı, devletçilikten vazgeçilece i ve özel tebbüsün ivedilikle geli tirilece i, adalet, sa lık ve zenginlik sa layacak olan durumların en geni a amada uygulanaca ını vadediliyordu (Golo lu, 2012: 441-442). Ayrıca

MKP, müslüman ülkelerin öğrencileri için merkezi İstanbul'da olan Teknik ve Ahlak Üniversitesi açmayı düşünmekte, seçimlerin tek dereceli yapılmasını ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini istemektedir. Hülâsa ekonomik liberalizm altında gelenekçi, islamcı ve ulusçu karakterli bir programı savunmaktaydı (Ekinci, 1997: 299-300).

Ne var ki, parti içinde hiç tecrübeli siyasetçi yoktu ve Meclis'ten de temsilcisi bulunmuyordu. Bu yüzden parti çok etkin değildi ve az desteğe sahipti (Zürcher, 2006: 307). Aynı şekilde toplum, hem programı hem de parti elemanlarının davranışlarını inandırıcı bulmamı ve ciddiye almamı tır. Bununla birlikte Genel Başkan Nuri Demirağ'ın, bazı parti toplantılarını korularla yaparak kuzu ziyafeti vermesinden dolayı partiye “*Kuzu Partisi*” diyenler de olmuştur (Göloğlu, 2012: 442).

1945 Kasım 1 tarihinde hâlâ “Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karısında bir parti bulunmamasıdır.” diyerek (Toker, 1990: 72), Milli Kalkınma Partisi'ni önemsemediğini belirtmiştir. MKP'nin 1945 tarafından önemsenmemesinde iki sebepleri sürülebilir: Birincisi, MKP'nin savunduğu görüşlerin Batı karakterli islamcı öğeler içermesi, hem CHP'nin hem de savaş sonrası dünya düzeni'nin ruhuna aykırı düşünmesi. İkincisi, 1930 yılında olduğu gibi CHP'nin içinden çıkmış olan bir kontrol partisi kurmak istemesidir (Ekinci, 1997: 304-305).

MKP, 1946 seçimlerinden itibaren belediye ve milletvekili seçimlerine girmesine rağmen hiçbirinde başarılı olamamıştır. Başlangıçta MKP, Nuri Demirağ'ın ekonomik gücü sayesinde dikkat çekmesine karşın DP'nin kuruluşunda sonra etkinliğini kaybetmiştir. Demirağ ancak 1954 yılında DP'den bağımsız aday olarak TBMM'ye girebilmiştir. Demirağ'ın 1957 yılında vefatından sonra 1958 yılında parti de kapanmıştır (Uyar, 1998: 196).

4.2. Dörtlülük Takrircilerin istifası ve istifası

CHP içerisinde Dörtlülük Takrircilere taraftar çıkmıştı. Bunlardan, takririn reddedilmesinden iki ay sonra CHP'ye tepki için ilk istifa eden Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu olmuştur. Karaosmanoğlu istifa gerekçesi olarak şunu söylemiştir: “CHP iktidarı, aydınların diktatörlüğüdür” (Kocabaşı, 2009: 395).

Kamuoyu, CHP'ye karşı yapılan bütün eleştirileri doğu bularak Dörtlü Takrir sahiplerini desteklediğini gösteriyordu. Kamuoyunun bu tutumundan cesaret alan Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, önerenin görüşülmesinden sonra, hükümete karşı cephe almı olan Vatan gazetesinde hükümeti, başbakanı ve bazı demokratik olmayan kanunları eleştiren yazılar yazmışlardır. Bunun üzerine CHP her ikisinden de bu tavırlarından dolayı bir açıklama yapmalarını istese de tatmin edici bir cevap alamayınca bu davranışlarını partinin hareket ve faaliyetlerine aykırı bularak Köprülü'yü ve Menderes'i partiden ihraç etme kararı almışlardır (Karpat, 2010: 234).

Köprülü ve Menderes'in partiden ihraç edilme sürecini dikkatle izleyen Celal Bayar, TBMM'ye sunulmak üzere Basın Kanunu'nun haberleşme özgürlüğünü sınırlayan 17. ve 50. maddelerinin değiştirilmesi ile hazırladığı yasa tasarısının, daha Parti Meclis Grubu'ndayken reddedilmesi üzerine ilk olarak İzmir milletvekilinden, daha sonra da CHP'den istifası üzerine farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, İsmail Kaya ve Peyami Safa'nın da aralarında bulunan bazı kişilerin Bayar'ın CHP'den istifasının kendisi adına siyasi sonuca tahmin etmişler ve yeni bir parti kurmasına ihtimal vermemişlerdir. Diğer bir düşünce ise önünde, Bayar'ın yeni bir parti kurmasını ve bunun da ülke için faydalı olacağını dile getirmiştir. Öte yandan Refik Koraltan da Vatan gazetesinde parti içindeki ihraçları eleştirmesi sonucunda ilk olarak Parti Genel Kurulunda, ardından da Parti Meclis Grubu'nda alınan kararla partiden ihraç edilmiştir (Çufalı, 2004: 59-60).

4.3. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında ortaya çıkan muhalefet Demokrat Parti'nin kurulmasına sebep olan belirgin bir durumdur. Ancak Demokrat Parti'nin programında büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına uygun iktisat politikaları, tarım sektörüne öncelik tanınması, özel girişime önem verilmesi gibi maddelerden anlaşılabilir asıl sebebin, “sermaye birikiminin yönlendirilmesinde daha aktif rol oynamak isteyen ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin siyasal temsil ihtiyaçları” olduğunu görürüz (Tören, 2007: 128).

Hem bu sebepler içinde hem de daha önce bahsedilen çeşitli konulardaki muhalif

görü ve dü ünceler neticesinde, Celal Bayar Aralık ayında CHP'den istifa etmi tir. Böylece Dörtlü Takrir sahiplerinin yeni bir parti kuracakları iyice anlaşılmı tır. Zira Celal Bayar, 1 Aralık'ta basına verdiği demeçte, yeni bir parti kuracaklarını söylemi tir (Ero ul, 2003: 29). Neticede Celal Bayar 4 Aralık'ta Çankaya'ya yeme e davet edilmi tir. smet nönü'ye kurulacak partinin ilkeleri konusunda bilgi vermi ve son izni almı tır (Ekinci, 1997: 305). Böylece parti programı hükümete sunulmadan önce smet nönü'nün onayından geçmi tir.

Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçek manada demokrasiye geçi dönemi Demokrat Parti'nin Ocak 1946 yılında Ankara'da kurulmasıyla başlamı tır. Partinin kurucuları, Dörtlü Takririn sahipleri olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'ydü. Genel Ba kanı Celal Bayar'dı. Parti programına göre temel amaç demokrasiydi. Bunun yanında ekonomik alanda karma ekonomi yani devlet ve özel te ebbüsün birbirlerini tamamlaması ekinde liberal devletçilik uygulanacaktı (Golo lu, 1982: 41). Bayar, anayasanın tam olarak uygulanmadı ını, gizli oy ve tek dereceli seçim istediklerini ifade etmi tir. Bunlar, CHP'nin de istedi i veya istemek zorunda kaldı ı konulardı. Sonuçta nönü Meclis açı konu masında, gizli oy ve tek dereceli seçim istediklerini belirtmi tir (Bila, 1987: 153).

Asıl itibariyle DP'nin programı CHP'nin programından pek farklı de ildi. Onlar da CHP'nin temel olarak aldığı ve anayasa gere ince cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık ilkelerini benimsemi lerdir ancak bu ilkeleri zamanın ihtiyaçlarına göre yorumlayacaklarını ifade etmi lerdir (Ahmad, 1999: 128). DP'yi kuranlar CHP programını mecburi olarak örnek almı tır. Zira aksi bir davranı , “Anayasanın teknik ihlali olur ve CHP'li a ırlara yeni partiyi kapatmak bahanesi verirdi.” (Ekinci, 1997: 307).

DP'nin kurulu günlerinde gazeteciler Genel Ba kan Celal Bayar'a partinin Serbest Fırka gibi muvazaa partisi (iktidarla anlaşılmalı parti) olup olmadığını sormu lardır. Bayar u ekilde cevap vermi tir: “Serbest Fırka dahi muvazaa partisi de ildir. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler bulunmadı ı gibi memleketin de muvazaalı i lere tahammülü yoktur” (Toker, 1990: 85). O halde CHP niçin böyle bir muhalif partisine izin vermi tir? Birincisi, CHP, muhalif partinin kurulmasıyla totaliter bir parti oldu u ele tirisinden kurtulmu olacaktır. kincisi, CHP'liler partiyi içerden zayıflatan bazı aksi unsurlardan kurtulmu olacaktırlar (Ye il, 2001: 63).

Demokrat Parti için bir sınıf de il, sınıflar koalisyonu vardır. Halk, “patronla-i çiyi” ve “a ayla-çobanı” kapsamak demektir (Timur, 2003: 39). Bunun yanında DP’nin dört kurucu üyesi farklı grupları simgeleyen ki ilerden olu maktadır. öyle ki Adnan Menderes orta sınıfın toprak sahibi grubunu, Celal Bayar Milli Mücadele’ye katılmı orta sınıfın cumhuriyetçi ve serbest te ebbüsü destekleyen finansal kesimini, Refik Koraltan bürokrat geçmi e sahip ta ra ileri gelenlerini ve Fuat Köprülü de Osmanlı mirasını temsil etmi tir (Karpaz, 2010: 52).

En önemli konulardan birisi olan laiklik Demokrat Parti programında u ekilde yorumlanmı tır (madde 14):

“Partimiz, layikli i, devletin din ile hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din dü üncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müesssir olmaması manasında anlar; din hürriyetini di er hürriyetler gibi, insanlı ın mukaddes haklarından tanır.

Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet i lerine karı tırılmasına, ba ka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurtta lar arasındaki sevgi ve tesanüdü bozmasına, serbest tefekküre karı taassup duygularını harekete getirmesine asla müsamaha olunmamalıdır” (Demokrat Parti Programı 1946: 4, <http://www.tbmm.gov.tr/>).

Anla ılaca ı üzere dinin devlet i lerine karı tırılmaması gerekti i ve aynı zamanda, dini özgürlü ün insanlı ın en kutsal haklarından biri oldu u belirtilmi tir. Ayrıca dinin, vatanda lar arasında sevgi ve dayanı mayı bozacak propaganda aleti yapılmasına ve serbest dü ünçeye karı taassup (ba nazlık) duygularını harekete geçirmesine izin verilmeyece i ifade edilmi tir.

Demokrat Parti’nin kurulu u toplumda çok olumlu bir etki yaratmı tır. Tek parti yönetimini baskısından bunalmı ve demokrasi özlemi duymu olanlar DP’yi bir kurtarıcı olarak görmü tür (Golo lu, 1982: 42). Demokrat Parti’yi destekleyen kesim ise en ba ta köylü kesimiydi. Yüzlerce yıldır en dü ük hayat seviyesinde bulunan ve CHP’nin u veya bu sebepten dolayı hayat artlarını yükseltmedi i köylü için Demokrat Parti, iktidar partisinin yapmadı ı eyleri yapacak ve köylü için çalı aca ını vadeden bir parti olarak yer alıyordu. Bununla birlikte di er bir önemli güç ise büyük ehirlerin dı ndaki Anadolu ehirlerinde

cumhuriyet inkılablarıyla gelmi olan yenilikleri be enmeyen insan grubunun CHP'ye nazaran DP'nin esnekli ine güveniyorlardı (Ye il, 2001: 64).

4.4. Demokrat Parti'nin Yükseli i ve CHP'nin Sertle mesi

Demokrat Parti kuruldu u ilk aylarda CHP'liler ile dostça ili kilere sahip olmasına kar ın Demokrat Parti büyüdüğü Halkçuların dostça tavırları de i mi tir. Demokrat Parti ilk üç aydan sonra birden bire ülkeye yayılmaya ba lamı tır. Zira halk, yeni partinin gerçek bir muhalefet partisi oldu una inanmaya ba lamı (Karpat, 2010: 240) ve bütün ülkede co kuyula kar ılanmı tır.

Asıl itibariyle CHP idarecileri ülkede olu an ho nutsuzlu u bilmekteydiler ancak DP'nin kurulu undan sonra ortaya çıkan, CHP'ye kar ı olu mu ho nutsuzluk derecesi kar ısında a ırmı lardır (Zürcher, 2006: 308). Ayrıca milletin yeni parti kurucularının kim olduklarından çok haberleri yoktur. Celal Bayar bile çok fazla tanınmıyordu. Ancak onların eski partiye kar ı olmaları vatanda için yeterliydi (Toker, 1990: 98).

DP'yi destekleyenlerin hızla artması ve CHP'nin kar ısında bir dü man cephesi gibi yer almasından dolayı, bir kısım CHP'liler ve memurlar korkmu lar ve DP'lileri “*Hasolar, Memolar, baldırı çıplaklar*” diye adlandırmı lardır. Bu durum ise yoksul sınıflarda, CHP dü manlı ını daha da arttırmı tır. DP'liler de bu durumu sonuna kadar kullanarak “*ey kasketli, kasketli*” diyerek iirler yazmı lar ve böylece DP'nin kitlesel özelli i daha da belirginle mi tir (Güne , 1996: 86).

CHP, DP'nin yükseli ini durdurmak için emrindeki bütün idare amirlerini (muhtar, kaymakam, vali, polis...) kullanmı lardır. Hem baskı ile DP'nin te kilatlanması önlenmi veya yava latılmı hem de DP'ye üye olanlar baskıyla istifa ettirilmı tir. CHP, emrindeki basını etkili bir ekilde kullanarak DP'nin haberleri hiç verilmemi veya verilse bile küçük haber olarak verilmı tir. nönü'nün karizması ve tarihi ki ili i vurgulanarak halkın onu terk etmemesi hususu i lenmi tir. Ayrıca DP komünistlik, irtica ve dini siyasete alet etme konularıyla suçlanarak halkın gözünden dü ürülmek istenmi tir (Kocaba , 2009: 420).

5. 1946 SEÇİMLERİ VE SONRASI

5.1. 1946 Erken Genel Seçimleri: Seçimlerin Hileli Olmasının Tartılması

CHP iktidarı, DP'nin hızlı gelişmesi ve tekilatlanması karşısında endişelenerek, onlara fazla zaman tanımamak için genel seçimleri bir yıl önceye alması ve CHP'nin Mayıs 1946 yılındaki 2. Olağanüstü Kurultayı'nda kabul ettiği ilkeler veya reformlar (Devlet Genel Başkanlığı ve Milli Şef unvanlarından vazgeçilmesi, Seçim Kanunu'nda değişiklik, Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik, Matbuat Kanunu'nda değişiklik, Üniversitelerin Özerkleştirilmesi ve Sıkıyönetimin kaldırılması ile Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nda değişiklik) doğrultusunda seçimin 21 Temmuz 1946 yılında yapılmasına karar vermiştir (Çaylak ve Nişancı, 2011: 312).

Kemal Karpat'a göre, seçimlerin bir yıl öncesine alınması CHP tarafından birtakım pratik hesaplara dayanmaktaydı. Erken seçim hem CHP'nin iktidarda kalmasını sağlamak hem de muhalefetin iktidara çabuk geçme hevesini tam olarak yok etmese bile bir derece azaltabilirdi. Ayrıca DP'nin henüz program ve prensiplerini belirlemeden iktidara geçmesi, dinci gericilerden, topraksız köylülere kadar her çeşit hutsuz durumu içine alır ve bu da cumhuriyet rejiminin temellerini tehlikeye düşürebilirdi (Karpat, 2010: 242-241).

Demokrat Parti merkezi, seçime girme kararı vermekte oldukça zorluk çekmiştir. Zira DP, bütün yurttan tam olarak henüz örgütlenememiştir. Özellikle uzak illerde halk DP'ye üye olmaktan ve hatta binasını DP'ye kiralamaktan korkuyordu. Büyük bir idari ve siyasi baskı vardır. Bunun yanında halkın çoğunluğu seçime gitmek ve tek parti idaresine son vermek istiyordu ve bunun için de DP'yi seçime girmesi için zorluyorlardı (Göloğlu, 1982: 60).

Demokrat Parti'nin üst katmanlarındakiler Belediye Seçimlerinde olduğu gibi erkene alınan Genel Seçimleri de boykot etmek niyetindeydiler. Fakat parti merkezinde yapılan danışman toplantısında mahalli parti örgütlerinin isteklerine uyularak, seçim sisteminin eksikliklerine rağmen seçimlere girme kararı alındı. Demokrat Parti'yi seçime girmeye zorlayan sebepler arasında; hükümetin seçimlerin tarafsız yapılacağı konusunda güvence vermesi, TBMM'de temsil edilmemek korkusu ve bu yüzden partiyi halka tanıtmaya olanaklından ve hükümetle doğrudan temas kurma imkanından mahrum kalma gibi sebepler

yer almı tır. Gerçekten de Türkiye’de Meclis’te temsil edilmeyen partilerin programı ve görüşleri ne kadar mükemmel ve önemli olursa olsun halk arasına tutulmaları çok nadir olmuştur ve basın dikkatini çekmekte güçlüklerle karşılaşmırlardır (Karpuz, 2010: 247). Bununla birlikte DP’nin seçime girmesindeki diğer bir etken de, seçime girmeyi takdirde CHP’nin muhalefet partisini kapatma tehdidinde bulunmasıydı (Ahmad, 1999: 130).

DP’nin seçime katılma kararı aldıktan sonra bütün yurtda seçim kampanyaları başlamı tır. CHP her yerde seçime girerken, tekilatlanmasını tamamlayamamı olan DP sadece 49 ilde seçime girmi tır. Bu arada 1944 yılında emekliye sevk edilen Fevzi Çakmak’ın, emeklili i kabul etmesi zor olması nedeniyle, daha sonra defalarca CHP milletvekilli i teklif edilmesine rağmen kabul etmemi tır. Buna karşın bağımsız aday olarak DP listesinden seçime girmi tır ve bu sayede Fevzi Çakmak, onu seven pek çok kimseyi DP’ye kazandırmı tır (Yeşil, 2001: 84).

Seçim kampanyası o zamana kadar görülmemi boyutlarda cereyan etmi tır. DP mitingleri her yerde CHP’nin tek parti yönetimini sevmeyen kişiler tarafından dolupta maktaydı. DP’nin bu kalabalık mitingleri CHP çevrelerinde büyük koku ve tedirginlik yaratmı tır. Bunun sonucunda muhalefete uygulanan baskı artmı tır. CHP sözcüleri, bu çöküş miting ve gösterileri anar i hareketi oldu u ve DP’nin vatandaşları iktidara karşı isyana teşvik etti i yolundaki iddiaları basında yayımlamı tır (Ekinci, 1997: 326).

Hükümetin yayımladı ı bir tebli e göre, köylere giden politikacıların parti kartlarının kontrolünü idari amirlere bırakınca, pek çok DP’li propagandacılar köylere girememi tır. Hükümet bu kararı komünistlerin faaliyetlerini önlemek amacıyla aldı ını iddia etse de karar, muhalefet tarafından, iktidarın kendilerini köylerde faaliyet yapmasını engellemek amacıyla yapılmı bir karar olarak belirtilmi tır. Ayrıca CHP’li memurların DP’nin seçim kampanyasını yer yer engelledi ini ve bazı idare amirlerin CHP’li adaylara destek verdi ine dair yazılar belgeleriyle basında yer almaya başlamı tır (Yeşil, 2001: 84)

CHP kendi üyelerine bir genelge göndererek muhalefeti dışardan paralamakla suçlamaktan ve muhalif partinin kapatılacağı tehdidinden vazgeçilmesini tekilatlarından istemi tır. Çiğdemli Bakanlı ı da yurtda ilk defa yapılacak olan tek dereceli seçimde vatandaşların hiçbir engelle maruz kalmadan oylarını kullanabileceklerini bildirmi tır. Bütün

bu önlemlere rağmen seçimlerin tarafsız olarak yapılmayacağı kaygısı sürmekteydi. Ayrıca seçim propagandası yapan CHP'li bir adaya yardım edilmesi konusunda bir ilçe kaymakamına yazılmış gizli bir resmi mektubun kaymakam tarafından ifşa edilmesi, hükümetin seçimlerde baskı yapacağı endişesini daha da arttırmıştır (Karpuz, 2010: 248).

Nitekim ünlü *Kırkaltı* seçimi yapılmıştır. İlk hesaplamalara göre 395 CHP, 66 DP ve 4 bağımsız milletvekili kazanmıştır. Daha sonra bu rakamlarda küçük değişiklikler olmuştur. Fakat Demokrat Partililer bu rakamları kabul etmemiştir. Bütün illerdeki Demokrat Parti örgütleri şikâyet ve itirazlara başlamışlardır. Kamuoyu da seçimlerin doğru yapıldığı düştüncesinde değildir. Demokrat Partililer kendi kazandıkları yerler de bile bütün seçimlerin tekrar yapılmasını istemiştir (Gözoğlu, 1982: 65).

Seçim sonuçlarına yapılan itirazları incelemeyen hükümete karşı vatandaşın duyduğu güvensizlikle beraber, vatandaşların zihinlerinde seçim sonuçlarına ilişkin üphe yaratacak yayımların İstanbul sıkıyönetim makamlarınca yasaklanması ve iktidarın seçimleri yenilemek yerine örtbas etmek yoluna gittiği şeklinde yorumlanmıştır. Aynı gün Celal Bayar'ın seçimler sebebiyle hükümeti suçlayan sözleri Yeni Sabah ve Gerçek gazetelerinde yayımlanmıştır. Yasaklama gereği her iki gazete kapatılmış ancak aynı haberi yayımlayan iktidar yanlısı Tanin gazetesi kapatılmamıştır (Yeşil, 2001: 88-89).

Seçimlere CHP Genel Merkezi ve Smet dönü'nün doğrudan müdahalesi olup olmadığına dair kesin bir delil yoktur (Yeşil, 2001: 89). Ancak genel kanı seçimlerim hileli olduğudur. Nihat Erim'in ifade ettiği gibi, "Çankaya seçim sonuçlarını dürüstçe kabule hazırdır, ama yılların verdiği alı kanlıklarla dolu tekilat, marifetini hemen o gece yapmaya başlamıştır bile..." (Erim'den aktaran Toker, 1990: 126).

Metin Toker'e göre, "Gerçek üydu: DP'nin çok hakkı yenmişti ve kurulacak Mecliste kaç kişilik bir grup ile temsil edileceği bile meçhuldü" (Toker, 1990: 127). Seçim hilelerine ilişkin olarak Celal Bayar bir örnek vermiştir. Kendi ili olan Aydın'dan adaylığını koyan Adnan Menderes'in, seçimi kazanmasına kesin gözüyle bakılmasına karşın, kazandığı halde kazanmadığı gösterilmesi ve aday olduğu diğer bir il olan Kütahya'dan seçimi kazanmıştır. Zira Menderes, daha önce bu ilin CHP parti müfettişi olduğu zamanlarda kendisini Kütahyalılara sevdirmişti. Ancak Kütahya Valisi dürüst bir kişi olmasaydı buradan da seçimi kaybedecekti

(Kocaba , 2009: 440). Samet A o lu'nun belirtti ine göre, CHP valinin evine göndermi oldu u çok nüfuzlu bir ki iye ondan mazbataları de i tirmesini istetmi tir. Bu teklifi duyan vali misafirine bakarak, “Evimde olmasaydınız sizi hakaretle kovardım!” ekinde ona nefretle ba ırmı tır (A o lu, 1998: 200).

evket Süreyya Aydemir'e göre, oy vermenin açık ancak oy tasnifinin gizli ve idare amirlerinin denetimi altında olu u, tabii ki bazı suistimallere neden olabilirdi. Ayrıca o zamanki pek çok idare amirleri, bir süre önce CHP'nin ilçe ve il parti ba kanları oldu unu da unutmamak gerekirdi. nönü'ye kar ı muhalefet de henüz alı ılmı bir durum de ildi. Bu yüzden bazı yolsuzlukların olmu olması mümkündü (Aydemir, 1991b: 449).

Erik Jan Zürcher'e göre, seçim sırasında tarafsız bir ekilde gözlemcilik yapılmamı tır. Zira bütün yerel ve bölgesel idareciler CHP'nin üyesiydiler. Ayrıca sonuçların ilanının hemen akabinde oy pusulaları imha ediliyordu. Bu yüzden herhangi bir durum kar ısında denetim olana ı imkansızla ıyordu (Zürcher, 2006: 308).

Burhan Felek stanbul'da yapılan seçimleri açıkca öyle ifade etmi tir: “ stanbul'da seçimi Demokratlar, mazbataları Halkçılar kazanıyordu. Çünkü oylar sandıktan kurula gelirken yolda de i tiriliyordu. Ben bunu utanarak gördüm” (Felek'ten aktaran Burçak, 1979: 97).

Nadir Nadi'nin, seçimlerin adaletili yapılmadı ına ili kin birtakım gözlemleri vardır. Örne in sıkıyönetim altında bütün hükümet kadroları CHP'yi desteklemi tir. Birçok kanunsuz i lemler sonucu DP adaylarının önemli bir kısmı kazandıkları oylardan mahrum bırakılmı , onların yerine CHP adayları kazanmı gibi gösterilmi tir. Bunlar demokrasinin ülkemizde geli mesi açısından ho olmayan durumlardı. Bunların yanında seçim günü Cumhuriyet gazetesi muhabirinin sandık ba larını dola ırken bir CHP görevlisinin cebinden çıkardı ı bir sürü zarflanmı oy pusulasını herkesin gözü önünde sandı a attı ını görmü tür. Bunun gibi birçok yolsuzluk olayları cereyan etmi tir. Hülasa seçim müessesesi ilk adımda tökezlemi tir (Nadi, 1964: 223-229).

Ahmet Emin Yalman 1946 seçimlerinin geni ölçüde baskı, fesat ve hileyle yürütülmü oldu unu o günleri canlı bir ahidi olarak ifade etmi tir. Ayrıca Yalman'a göre, CHP ciddi manada dürüst bir seçim yapmı olsaydı, böyle bir dürüstlük Türk siyasi hayatında

yer alacak birçok sıkıntıları önleyecek, belki de 1950 seçimlerinde CHP'nin yüzünün akıyla iktidarda kalmasını sağlayacaktı. Bu sonuçları görebilen Yalman, seçimden iki gün önce 19 Temmuz 1946 yılında çift sütun üzerinden “*Halk Partisini idare edenlere açık mektup*” başlıklı bir yazıyla son bir ikazda bulunmuş olmasına rağmen artık iktidarı geçmişti (Yalman, 1970b: 79).

Örneğin, 1965 yılındaki bir konuşmasında, 1946 genel seçimlerinde hile yapıldığını bu sözleriyle ilk defa açıkça ifade etmiştir: “Bir talihsizliktir. Demokratik rejime girmek kararını verdiğimiz zaman bazı zekalar ehemmiyetli ölçüde bu seçim mekanizmasına ne ölçüde hile karışabilir, bunu keşfetmeye gayret sarfetmişlerdir” (Burçak, 1979: 94). Neticede açık oy, gizli sayım ve yargı denetiminde yapılmamış olan 1946 genel seçimlerini, CHP büyük çoğunlukla kazanmasına karşın seçimlerin üzerindeki kara leke hiçbir zaman silinememiştir (Poyraz, 2008: 243).

5.1.1. Recep Peker Hükümeti

1946 seçimlerinden sonra Özalp, hükümeti kurma görevini Recep Peker'e vermiştir. Recep Peker çok partili hayata nasıl bakıyordu? DP'nin muhalefeti karşısında tavrı nasıl olacaktı? Bütün bunları anlayabilmek için onun hakkında fikir sahibi olmamız gerekiyor. Peker, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başından beri Atatürk'ün yanında yer almış ve CHP Genel Sekreterliği'nden Atatürk tarafından uzaklaştırılincaya kadar önemli görevlerde bulunmuştur. Peker'in giderek İtalyan faşizmine ve Alman nasyonal sosyalizmine fazla yaklaşması, buna karşın Atatürk'ün de bu rejimleri ve özellikle İtalyan faşizmini hiç sevmemesi onun Parti Genel Sekreterliği'nden uzaklaştırılmasına neden olmuştur. İnkılap dersini üniversitelere koydurmuş olan Peker, otoriter, sert karakterli, eleştiriyi hoş görüyle pek karşılamayan, disiplinli ve sert bir mizaçlı birisiydi (Sarıçoban, 2005: 65).

Öte yandan Recep Peker çok partili hayata sıcak bakmayan birisidir. Bunu onun bu sözlerinden anlıyoruz:

“Liberal devlet tipinin, dağınık partileri yerine, ulusun bütün isteklerine omuz vermiş, bütün tehlikeleri göğüslemiş, yapanı ile, satanı ile, alanı ile, toprakta, fabrikada, laboratuvarında çalışanı ile, köyde ve kentte yaşayanı ile, bütün halkın ihtiyaçlarını duyup anlayarak, çalıştığı sinesinde bunlara yer vermiş de er

vermi , ulusal partili bir idarenin muvaffak olaca ı devirdeyiz” demi tir (Peker, 1984: 68).

Hülasa Peker, tek partili sistem ve güçlü bir ef idaresi taraftarıydı. Bunun yanında uzla maya yana mayan bir siyasal ki ili e sahipti. Bunun için muhalefetin gittikçe artan saldırgan propagandası Peker gibi kudretli bir insanla çözülece i dü ünölüyordu. nönü'nün dü ündü ü, gerilen iktidar-muhalefet ili kisinde Peker'in tatlı-sert politikasında, tatlı tarafın kendisi tarafında kalmasıydı. Fakat Peker'in güttü ü siyaset hem CHP hem de DP içinde gittikçe artan bir ayrı mayı beraberinde getirmi tir (Çaylak ve Ni ancı, 2011: 312).

Öte yandan muhalefetin gittikçe artan saldırgan propagandası ve halktaki huzursuzluk CHP çevrelerini endi elendiriyordu. Recep Peker gibi kudretli bir ki inin hükümetin ba na getirilmesi bu durum için en iyi çözüm yoluydu. Ayrıca Peker'in siyaseti, CHP'de hürriyet ve siyasi partiler hakkında birbirinden farklı iki grubun var oldu unu ortaya çıkarmı tir. Recep Peker'in lideri sayıldı ı birinci grup ço unluk olarak eski partililerden olu uyordu. Otoriter usullere ba lıydı ve hükümete kar ı yapılacak olan ele tirileri rejime kar ı yapılmı gerici bir tepki sayıyordu. kinci grup ise daha genç ve liberal dü üncülere sahip ki ilerden olu maktaydı. Çok partili sistemi, tartı ma hürriyetini ve genellikle demokratik hürriyeti savunuyorlardı (Karpas, 2010: 258-259).

Peker Hükümetinin programı Mecliste görü ülmesi esnasında yeni Meclisin ilk ciddi tartı ması meydana gelmi tir. CHP'liler programın hemen görü ülüp kabul edilmesini isterken DP'liler programı inceleyip ve görü lerini beyan etmek için süre istemi tir. Bu teklife ra men, program CHP'lilerin oyu ile kabul edilmi tir. Zaten yeni program eskisinden çok farklı de ildi. Demokratik özgürlük savunulurken, yasalara dayalı otoritenin korunaca ı (Ye il, 2001: 93) ve demokratik açılımlara devam edilece i söylenmi tir. Örne in sürgün yasalarının uygulanmayaca ı, sürgündeki durumu iyi olan ki ilerin iste e ba lı olarak memleketlerine geri gönderilece i, jandarma ile polisin birle tirilece i ve zorla ba ı toplanmayaca ı sözü verilmı tir. Ekonomi alanında da liberal açılımlara gidilecek, çay, kahve ve eker satı ı serbest bırakılacaktır. Bir yandan özgürlük ifade edilirken bir yanda da özgürlüklerin suistimal edilmesine izin verilmeyece i vurgulanırken, kullanılan üsluptan Peker'in otoriter tavrını hissetmemek mümkün de ildir (Çufalı, 2004: 86). Sonuçta 1946 A ustos ayında yapılan güven oylamasında Peker Hükümeti 58 ret oyuna kar ın 378 kabul oyu ile Meclisten güvenoyu almı tir (Yılmaz, 2008: 237).

5.1.2. 7 Eylül Kararları

Katı bir tek parti taraftarı olarak bildiğimiz Recep Peker'in başbakan olması, CHP'lilerin devlet denetiminde radikal bir reform siyaseti izleyeceğini göstermiştir. Zaten savaş sonrası dönemde ekonomik krizi çözmek adına radikal bir siyasetle mücadele gerekiyordu. Fakat bu radikal siyaset, birkaç karar ve önlem almakla değil, devletin koordine ettiği uzun ve devamlı bir planı içermeliydi (Ahmad, 1996: 33).

Ülkedeki büyük ekonomik krizi gören Peker, hükümet programında halkın pahalılıktan ve geçim sıkıntısından çektiği zorlukları dile getirmiş, halka hayat kolaylığı ve rahatlığı sağlayacak ekonomik tedbirlerin alınacağını açıklamıştır. Hemen akabinde, bozulan ekonomik dengeyi tekrardan kurmak için birtakım köklü önlemlerin alınması kararı verilmiştir. CHP Grubu'nun da tasdik ettiği bu köklü ekonomik önlemler arasında; döviz primleri sisteminin kaldırılarak paranın iç ve dış gerçekleri arasında değerinin ayarlanması, maliyette indirim sağlayarak fiyatların indirilmesi, lüks olmayan ve halkın zorunlu gereksinimi olan malların ithalatının artırılması gibi konular içermektedir. Nitekim Bakanlar Kurulu bu önlemleri 7 Eylül 1946 yılında karara bağlamış ve kamuoyunda da "7Eylül Kararları" adında ifade edilmiştir (Gözoğlu, 1982: 95).

7 Eylül Kararları sonucunda devalüasyon olmuş, TL değer kaybetmiştir. Dolar 129 kuruştan 280 kuruşa çıkarılmıştır. İthalatta kolaylıklar sağlanmış, bankaların altın satmasına izin verilmiştir. Bu kararın hemen akabinde spekülasyoncular⁷ altın almak için Ziraat Bankası'na hücum etmiştir. Bunun sonucunda da enflasyon yükselmiştir. Fasulye, nohut, mercimek, susam, beyaz ve kara peynirin fiyatları anormal şekilde artmış ve bu yüzden hayat pahalılığına neden olmuştur. Devalüasyon özellikle ihracatı arttırmak amacıyla yapılsa da, ithalat daha fazla artmıştır (Çufalı, 2004: 87). Bütün bunların yanında bunun daha kötü tarafı, karar yayımlanmadan önce piyasa tarafından duyulmasıydı. Ticaret Bakanı Atıfhan'ın bazı dostlarına bu kararın çıkacağını önceden söylediği ileri sürülmüştür. Ayrıca ithal mallar bir anda piyasadan çekilince, halk sıkıntıya düşmüştür (Bayar, 1969: 63). Zira paranın değerini

⁷ Menkul kıymetleri ucuz bir fiyata alıp daha ileri bir tarihte, alım fiyatından daha yüksek fiyatla satmayı hedefleyen kişidir. Bkz: <http://www.borsamiz.com/2009/04/spekulator-ve-manipulator-nedir/>

dü ünce ithal malların fiyatları yükselmiş tir. Bunu fırsat bilenler de ithal malları stoklayarak daha sonra büyük kâr elde etmiş lerdir.

Bu önlemler, ülkenin içinde bulundu u asıl toplumsal ve ekonomik artları göz önünde bulundurmadan alınmış tır. Paranın birkaç elde toplandı ı ve ekonomik olmayan amaçlarla harcandı na dikkat edilmemi , halkın satın alma gücünün çok düşük oldu u unutulmuş tu. Bu önlemler sadece küçük bir grup i adamlarının ihtiyacını kar ılamak üzere oluşturulmuş gibiydi. Zaten yukarıda da bahsedildi i gibi, i adamlarından bazıları bu kararların alınacağını önceden ö renerek bunlardan yararlanmak üzere gerekli önlemleri almış lardı. Bu sayede birkaç ay zarfında yeni zenginler türemiş , eskiler daha fazla zenginleşmiş tir. Buna kar ın memur ve i ç i ücretleri aynı kalmış tır. Ticarete serbestlik veren bu kararlar, özellikler üretim ve yatırıma hiç dokunmamış tır. Neticede farklı toplumsal grupların hayat düzeyleri arasındaki farkların artması hükümete kar ı olan hoşnutsuzlu u daha da arttırmış tır (Karpat, 2010: 260-261).

Sonuç itibari ile hükümet ya am ko ullarının iyileşmesini ve hayatın ucuzlaşmasını tabii ki istemiş tir. Neden istemesin! Ancak iki mühim ko ulu yerine getirememiş tir. Birincisi mal bollu u, di eri halkın hükümete olan güveniydi. Ayrıca tek el ürünlerinin ucuzlatılması dü ünülürken, ihracatına müsaade edilen yiyecek maddelerinin fiyatlarının yükseltilmesi, bazı maddelerde fiyat dü ürmelerine gidilmesine rağmen ehir hattı vapur ücretlerinin artırılması gibi durumlar da tezatlık oluşturmuş tur. Bunun yanında Maliye Bakanı Kazanç Vergisi'nin meydana getirdi i haksızlıkların önüne geçilece ini söylemiş ancak hemen akabinde Gümrük Vergisi'ne zam yapılmış tır. Böyle tezatlıklardan dolayı, hayatı ucuzlatmak için alındı ı söylenen bu ekonomik önlemlerin, ya amı pahalandırdı ı belirtilmiş tir (Golo lu, 1982: 97). Bu sebeplerden dolayı, bu önlemler muhalefetin ekme ine ya sürmüş tür ve ilk defa muhalefet hükümete kar ı gerçek bir koz elde etmiş tir (Ahmad, 1996: 34).

5.2. 12 Temmuz Beyannamesi

DP, 7 Eylül Kararları'nı Meclis'te ele tirmiş ve özellikle Adnan Menderes'in ele tirileri ön plana çıkmış tır. Bu ele tirisinde, CHP'nin bütün iktidar dönemini itham ederek sert bir dil kullanmış tır. Bunun hemen ardından, ele tirilere yanıt vermek için Ba bakan Recep Peker kürsüye çıkmış ve Adnan Menderes'i "*hasta ruhlu bir ki i, bir psikopat*" olarak

itham etmi tir. Bunun üzerine Bayar'ın direktifiyle bütün DP milletvekilleri salonu terk etmi tir. Bu durum kamuoyunda ve basında tepkilere neden olmu , farklı de erlerdirmeler yapılmı tır. Olayın büyümesi üzerine Cumhurba kanı smet nönü arabulucu olarak, ayrı ayrı Bayar, Köprülü ve Ba bakan Peker ile konu tuktan sonra DP boykottan vazgeçip, Meclis görüşmelerine katılmaya başlamı tır (Turan, 2003: 295-296).

ktidar ile muhalefet arasındaki ili ki gitgide bozulurken Ocak 1947 yılında Demokrat Parti Birinci Büyük Kurultayı toplanmı tır. Bu Kurultayda kabul edilen *Hürriyet Misakı* raporuna göre; “Anayasaya aykırı anti demokratik yasaların kaldırılması, yargı ba ımsızlı ı, seçim sisteminin yeniden düzenlenmesi, hükümetin ve idarenin tarafsızlı ının sa lanması, parti ba kanlı ı ile cumhurba kanlı ının birbirinden ayrılması” üzerinde durulmu tur. Bu isteklerin yerine getirilmemesi halinde *sine-i millete* dönülece i açıklanmı tır (Aymalı, 2013, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=266949>).

Bu arada Hürriyet Misakı terimi 1920 Misak-ı Milli'sinin kasıtlı bir taklidiydi. Demokrat Parti kendini Atatürk'ün ba latmı oldu u yenilikleri tamamlayacak yeni siyasal bir akım olarak görüyordu. Atatürk ulusal ba ımsızlı ı sa lamı ve Türk toplumunda reform yapmı tı. İmdi de Demokrat Parti demokrasiyi getirerek Atatürk'ün reformlarını tamamlayacaktı (Zürcher, 2006: 310).

Ayrıca nönü de Hürriyet Misakı kararından memnun olmamı tı. Ona göre, Demokrat Parti Meclisi bir nevi baskı altında tutmak, ondan kendi istedi i kanunları ve de i iklikleri çıkartmak istiyordu. nönü çok sert bir dille Hürriyet Misakı'nı kınamı tır. “Meclisi ipotek altında göstermeye kalkı mak i leri zerrece kolayla tırmayacak, aksine son derece güçle tirecekti” diyen nönü, Misakta tehdit havası sezinlemi ve “tehdit kabul etmeyiz” demi tir (Toker, 1990: 169-170).

Demokrat Parti Kurultayı'ndan sonra ülkede demokratikle me hareketi durmu ve CHP ile DP arasındaki ili kiler daha da gerginle mi tir. Bu arada stanbul ara seçimlerine DP, girip girmeyece i konusunda 1947 Nisan'ın ilk haftasında zmir'de bir toplantı yapmayı kararla tırmı tır. Ba bakan Peker de 1 Nisan'da zmir Halkevi'nde yapmı oldu u bir konu mada DP'ye, “ stiklal Mahkemeleri Kanununun hâlen mer'i (yürürlükte) oldu unu”

hatırlatmı tır. Bu durum iktidar ve muhalefet arasındaki ili kilerin kopmasına sebep olmu tur (Ekinci, 1997: 332).

Hükümet ve CHP grubu ile DP arasındaki münaka aların tehdide dönü mesi ve bu olayın halk arasında da görülmeye ba lanması kar ısında nönü bir kez daha olaya el koymu tur. Sert tavırlı olarak bilinen Peker'in beklenenden daha ileriye giderek muhalefeti susturmaya çalı ması, onu bu göreve atayan smet nönü'yü de rahatsız etmi tir. Aynı zamanda CHP Grubu'nda da Peker'in davranı mını tasvip etmeyen bir grup olu mu tur. "35'ler" olarak ifade edilen bu grubun lideri Nihat Erim idi (Turan, 2003: 297).

Öte yandan Türk Hükümeti siyasi dengeyi garanti altına almadan Amerikan i dünyasının Türkiye'ye itimat etmeyece i gerekçesiyle, Ankara Ticaret Odası Ba kan Yardımcısı ve DP Ankara te kilatı Ba kanı Üzeyir Avunduk ile ünlü sanayici ve Ankara Ticaret Odası Ba kanı Vehbi Koç da, Celal Bayar ve Recep Peker arasında aracılık yapmı tır (Ahmad, 1996: 38).

Bütün bu görü melere ra men iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik tüm sertli iyle devam etmi tir. Haziran ba ında DP Grubu, Meclise Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, skan Kanunu gibi demokratik olmayan yasaların de i tirilmesi ve radyodan siyasal partilerin yararlanması için yasa teklifleri getirmi tir. Bu kararlara göre, e er tasarılar kabul edilmezse Genel dare Kuruluna, Grubu Meclisten çekme yetkisi verilmi tir. Böylelikle bunalım doru a çıkmı tır. Bunun ardından nönü ile Bayar arasında bir ayı a an bir süre görü me yapılmı tır. Bunların bazısında Recep Peker ve yardımcısı Mümtaz Ökmen de bulunmu tur. Neticede nönü uzla ı için u ra mı ve ikayetleri halledece i hususunda söz vermi tir (Ero ul, 2003: 56).

Siyasi huzursuzlu un artması üzerine, bir ayı a an süreden beri iktidar ile muhalefetin uzla ması için u ra an nönü, her iki tarafın uzla masına yönelik bir bildiri metni hazırlamı ve iki tarafın da onayını istemi tir. Bu metin üzerinde DP Genel Kurulu'nda uzun tartı malar ya anmı ve neticede kabul edilmi tir. Cumhurba kanı nönü tarafından hazırlanılan bu bildiri 12 Temmuz günü gazetelerde yayımlandı ı için adına *12 Temmuz Beyannamesi* denmi tir (Albayrak, 2004: 120).

Ancak her iki tarafın a ırı partizanları tarafından kabul edilmek istenmeyen bu Beyannane, DP'yi görü meler esnasında ikiye bölmü tür. Her iki grubun da kendine göre haklı oldu u görü leri vardı. Beyannameyi savunan taraf CHP'nin DP'ye birbuçuk yıldır göz açtırmadı ını ve her türlü kanun dı ılı a maruz kalarak te kilatın zayıfladı ını ifade etmi tir. Beyanname sayesinde baskının hafifleyece ini, rahat bir nefes alacaklarını ve böylece partiye yeni ki ilerini girece ini belirtmi lerdir. Aksi takdirde bugünkü artlarda kimsenin partiye girmeye cesaret edemedi ini söylemi lerdir. Aykırı fikri savunanlar ise smet nönü'nün imdiye kadar baskı uyguladı ını ve yıldırırmaya çalı tı ını ancak ba arılı olamadı ını belirtmi ler. imdi de güler yüzle bizi nüfuzu altına almaya çalı t ını ifade etmi lerdir. Ayrıca nönü'nün Milli ef sıfatıyla demokrasi getirebilece ine inanmamı lar ve bu durumun akla ve mantı a ters oldu unu söylemi lerdir (Bayar, 1969: 85).

Neticede ilan edilmi olan 12 Temmuz Beyanname, demokratik düzeni tahsis etmek ve geli tirmek anlamında önemli bir dönüm noktası olmu tur (Kili, 1976: 98). Bununla birlikte CHP ve DP arasındaki ili kilerde önemli bir a ama kaydedilmi tir. Zira bu bildiri ile nönü, CHP ve DP'ye kar ı tarafsız ve e it mesafede oldu unu vurgulamasının yanında partiler üstü seviyeye geçme adına mühim bir adım atmı tir. Aynı zamanda her iki parti bu beyanname ile antidemokratik yollara ba vurmamayı taahhüt etmi tir. Öte yandan beyanname Peker'in aleyhine sonuçlanarak, nönü'nün Peker'e daha mesafeli durmaya ba lamasına ve aralarının açılmasına neden olmu tur. Zira nönü bir nevi bu beyanname ile DP'nin hükümete kar ı, baskı yapıyor ve taraf tutuyor, ekindeki ithamlarını dolaylı olarak haklı bulmu oluyordu. Bunun yanında beyanname dolaylı olarak DP'nin aleyhine de sonuçlanmı olarak görülebilir. Zira DP uzun süredir hükümeti antidemokratik ve baskıcı olarak itham ederek, bundan kazançlı çıkıyordu. Ancak nönü artık DP'nin bu en etkili silahını ortadan kaldırı na göre hükümete kar ı yapaca ı bir propagandası kalmamı tir (Karpata, 2010: 282-283). Buna kar ın beyanname DP adına bir ba arı da sayılabilirdi. Zira DP'nin uzun zamandan beri savundu u dü üncelerinin haklılı ı bir anlamda ortaya koyulmu oluyordu (Buran, 1987: 108). Sonuç itibariyle muhalefetin varlı ı me rula mı oluyordu.

smet nönü, Recep Peker'den yana olsaydı muhalefetin tek seçene i Meclisten çekilmek olurdu. Bunun sonucunda ise ya baskı tekrardan kurulmak istenilerek tek parti dönemine dönülecek ve bu takdirde muhalefet yöneticileri bilinmeyen bir sona sürüklenecek ya da halk direnecek ve yine akıbeti belli olmayan bir kar ıklıklar devri ba layacaktır. Her

ikisi de ciddi tehlikeler içermekteydi. Bu yüzden DP, beyannamenin yayımlanmasından önceki görüşleri sırasında daha önce bahsetti imiz haklı sebeplerinden ötürü bazı yöneticileri tarafından kabul edilmek istenmese de sonuçta 12 Temmuz Beyannamesi'ne sahip çıkmışlardır (Eroğlu, 2003: 59). Beyanname aslında onların iktidare yaraması gibi görünse de CHP gibi, DP de kendi içinde bölünmüştür.

12 Temmuz Beyannamesi, çok partili hayata geçme kararını vermiş olan smet dönü'nün yeni düzeni canlandırmak için uğraşmasının, kendi partisinden olan bir hükümete karşı muhalefeti desteklemesinin ve Recep Peker'i devre dışı bırakmaktan kaçınmamasının çok bariz bir kanıtı olmuştur. Peker de ilk etapta malum tepkisini göstererek beyannameyi cumhurbaşkanının anayasal yetkilerini aşan bir tutum olarak ifade etmiştir (Turan, 2003: 298).

12 Temmuz Beyannamesi sonrası, muhalefet, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması hususunda saldırıya geçmiştir. Hatta beyannameyi hoş karşılamayan bazı CHP'liler bile bunun gerekli olduğunu inanmaya başlamışlardır. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay ve Nihat Erim, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması konusunu yazmışlardır. Özellikle, Nihat Erim, DP'ye biraz daha yaklaşıklık döneminin geride kaldığından bahsetmiştir. Ayrıca kurultayda parti tüzüğüne tamamen değişmesi Nihat Erim'in tekliflerinden birisiydi. Hülasa Değişmez Genel Başkanlık dahil birçok şey 1947 CHP'sinde değişmeye başlamıştır (Bila, 1987:168).

5.3. 12 Temmuz Beyannamesi'nin İktidar Partisinde Yarattığı Sonuçlar

5.3.1. smet dönü-Peker Anlaşmazlığı

smet dönü ile Recep Peker arasındaki anlaşmazlık CHP'nin kuruluş dönemlerine kadar uzanır. Peker, Atatürk döneminde CHP içerisindeki ileri ve çalıcı başkanlığı ile kısa sürede sivrilmştir. Ancak Atatürk'ün vefatından sonra partide ikinci plana bırakılanlar arasında yer almıştır. Peker önceki hükümetleri ve onların icraatlarını özellikle muhalefete karşı sert davranılmadığı için tenkit etmekteydi. Demokratik yaşamı birisi olmasına karşın Türkiye'de siyasi ortamın daha demokrasiye geçilmesine hazır olmadığını kanıtlamıştı. Bununla birlikte muhalefeti tam olarak susturamamış ve hatta siyasi gerilimi yükseltmiştir.

Peker, hükümet i lerine nönü'nün karı masını bile kabul etmezdi. Bu yüzden Peker'in, 12 Temmuz Beyannamesi gibi giri imlere tepki göstermesi do aldı (Ye il, 2001: 114).

Bundan sonra Peker, nönü ile de kar ı kar ıya gelmi oluyordu. Zaten hükümeti tenkit eder biçimde yazılmı olan 12 Temmuz Beyannamesi ile nönü'nün, Peker'i gözden çıkardı ı neredeyse a ikârdı. Bu süreç, CHP'de ikili meye yol açmı tır. Bunların biri nönücü Grubu, Nihat Erim liderli inde ve daha genç bir yapıya sahip olan "35'ler." Di eri Pekerciler Grubu idi (Albayrak, 2004: 122). Daha uzla macı olan 35'ler, nönü'nün fikirlerine uygun olarak siyasi münasebetleri daha liberal bir açıdan ele almı tır. Ayrıca CHP'nin ekonomi, toplum ve politikal alanlarında birbirinden farklı dü üncelere sahip olan insanları biraraya getirdi ine fakat tarihi ve politikal mecburiyetler ile oportünist (fırsatçı) amaçların bu farklı insanları yirmibe sene birarada tutmu olabildi i dü üncesindeydiler. Peker'in önderli indeki eski ku ak partililerden gelen "müfritler," uzla ıda bulunmak istememi lerdir. Bununla birlikte iktidarın kar ısında muhalefete sadece ikinci derecede bir mevki vermeye yana mı lardır. Hatta muhalefet tarafında do rudan rejime kar ı olan gericilerin oldu unu ve onların iktidarı yeniden ele geçirmek istediklerini ileri sürmü lerdir (Karpaz, 2010: 285-286). CHP içerisindeki bu hiziple meye bir örnek verecek olursak; stanbul Gazeteciler Cemiyeti tarafından Cumhurba kanı nönü'ye, sıkıyönetim komutanlı nca kapatılan gazetelerin açılması için verilen dilekçe, "sıkıyönetim komutanlı ı ile görüşü lüsun" diye ba bakanlı a gönderilmi oldu u halde, Ba bakan Peker, daha önce bunu yapmak istedi inde nönü'nün mâni oldu unu söyleyerek isteneni yapamayaca nı dile getirmi tir (Golo lu, 1982: 175).

5.3.2. Peker Hükümeti'nin Sonu

Ba bakan Recep Peker, A ustos 1947 yılında prestijini yeniden kazanmak ve nönü'nün dü manlı nı etkisiz hale getirmek için ba vurdu u CHP Meclis Grup toplantısında politikasını açıkladıktan sonra güven oylaması istemi tir. Sadece kabineye 35'ler tarafından, di er bir deyi le 35 ki i tarafından, güvensizlik oyu verilmi tir. Buna kar ın ezici bir üstünlük elde etmi tir. Ancak oybirli ine alı ık bir parti olan CHP için bu bir güvensizlik oyuydu (Ahmad, 1996: 38).

Peker'i istifaya sürükleyen en ciddi çatı malarından birisi nönü ile tayin kriziydi. Peker yeni tayinleri Meclis'e sunmayıp bunu tatilden sonra yapmayı istemi tir. Fakat nönü,

böyle bir durumda, tatile giren Meclis'i bunun için tekrar toplantıya ça ıraca nını söylemi tir. Bunun üzerine Meclis yeni tayinleri onaylamı tır (Karpat, 2010: 287-288). stifa sürecindeki son nokta ise 9 Eylül'de CHP Parti Divanı toplantısında ya anmı tır. Bu toplantıda Büyük Kurultaya sunulacak tüzük tasarısının incelenmesi esnasında, Parti Genel Ba kan Vekilli i ile Hükümet Ba kanlı ı'nın bir araya getirilmesi dü üncesini savunan Peker, bunu Parti Divanı'na kabul ettirememesi üzerine, sa lık sorunlarını öne sürerek istifa etmi tir (Albayrak, 2004: 122). Öne sürdü ü sa lık sebebinin yanında, partiler arası ili kiler konusunda nönü'nün dü üncelerine destek veren uzla macı ç i leri Bakanı Hüsrev Göle ile anla amaması ve güvenoyu alındıktan sonra bile kabinenin aleyhine olan akım ve görü lerin hiç azalmaması sonucunda, bu durumun ülkenin toplumsal yapısına zarar verecek bir anar iye yol açmasından uzak tutmak için de istifa etti i belirtilmi tir (Karpat, 2010: 288).

Atatürk'ün yakını olmu ve cumhuriyetin yerle mesinde mühim hizmetleri olan Peker, zamana uymayan dü üncelerinden dolayı, siyasal ya amını genel bir nefret havası içinde kapatmı tır. Bu istifadan sonra muhalefet ve tüm demokrasi yanlıları derin bir nefes almı tır. Peker'in istifasından üç gün sonra nönü, ılımlı olarak bilinen Nihat Erim'i de alarak do u illerine seyahate çıkmı tır. Ayrıca kendi iste i üzerine bir Demokrat Partili milletvekili Nuri Özsan da ona e lik etmi tir. nönü, Erzurum'da DP merkezini ziyaret etmi ve her yerde idare amirlerinden, partilere e it ve tarafsız ekilde davranmalarını istemi tir. Bu kadar zaman sınırları geren bunalımdan, ortada eser kalmamı gibiydi (Ero ul, 2003: 60-61).

Hülasa Recep Peker, de i en iç ve dı artlara ayak uyduramamı tır. Peker'in tek partili sistemi desteklemesine ra men 12 Temmuz Beyannamesi artık bunu mümkün kılmamı tır. smet nönü'yü ise böyle davranmaya mecbur kılan en önemli etkenlerden birisi, tabii ki SSCB kar ısında ABD'nin yardımına gittikçe daha çok ihtiyaç duymasıydı (Ekinci, 1997: 335).

5.4. 12 Temmuz Beyannamesi'nin Muhalefet Partisi'nde Yaratt ı Sonuçlar

5.4.1. Demokrat Parti çinde Anla mazlık

DP içinde iç çeki meler, 1947 yılı Ocak ayında DP Kurultayı toplantıları esnasında, Dört Kurucu'ya kar ı, Mare al Fevzi Çakmak ve Kenan Öner tarafından olu turulan bir

muhafif grup oldu u söylentileri çıkmı olmasına kar ın, bu muhafefet 12 Temmuz Beyannamesi yayımlanıncaya kadar ortaya çıkmamı ve beyanname ile kendini göstermi tir (Karpat, 2010: 298-299). Bu ba lamda DP'nin parçalanma süreci de, smet nönü'nn yapmı oldu u Do u seyahatinin ardından hızla geli meye ba lamı tır. Daha sonra Demokrat Parti'den atılan muhafiflere göre nönü, bu yolculuk sırasında yanında bulunan DP'li Nuri zsan'a, muhafif partiden bazı ki ilerın tasfiye edilmesi durumunda ili kilerin daha da yumu ayaca ını hissettirmi tir. Bunların ba ında Sadık Aldo an, Kenan ner, Ahmet Tahtakılıç ve Yusuf Kemal Tengir enk gibi güçlü ki iler gelmekteydi. Bu iddiamın do rulu u bilinmemekle beraber yolculuktan kısa bir süre sonra Aldo an ile DP kurucularının arasının açıldı ını bilinmekteydi (Ero lu, 2003: 63).

Kenan ner grubu olarak da bilinen yukarıdaki kimseler parti disiplinine uzun süre ba lı kalacak bir yapıya sahip de ildiler. 12 Temmuz Beyannamesi parti tarafından resmi anlamda kabul edilmesine ra men bu grup muhafif kalmı tı. CHP'ye kar ı ciddi bir muhafefet olan bu grup, tek parti yönetimi (CHP) tamamen tasfiye edilmedikçe, DP'nin partiler arası bir uzla ıya girmesine razı de ildiler. Zira iktidara kar ı yapılan mücadelede herhangi bir duraksama, hem DP'nin mücadele gücünü zayıflatır hem de asıl amacı unutturabilirdi (Ye il, 2001: 124-125).

Parti içindeki anla mazlık sebeplerinden birisi de, Kenan ner Grubu'nun destekledi i genç milletvekillerin, Dört Kurucu'nun her söyledi ine uymamasından kaynaklanmı tır. Bunun yanında huzursuzlu un asıl yerlerinden biri stanbul il Ba kanlı ı'ydı. 1 Ba kanı Kenan ner'in Bayar, Menderes ve Köprülü'ye ra men seçilmi olması, ner'in a ırı hareketli tutumları, stanbul yönetiminde rahatsızlı a sebep olmu tur. Öte yandan sözlerini kimseden esirgemeyen Kenan ner, Bayar'ın iktidardan destek alarak partisini kurdu unu ileri sürmü tr. Bununla birlikte DP kurucularını, Hürriyet Misakı kararlarına uymamakla ve sine-i millete dnmemekle itham etmi tir (Albayrak, 2004: 127).

Bunlar ya anırken, 1947 yılı Aralık ayında Meclis'e, milletvekilleri maa ları için bir zam teklifinde bulunulmu tur. DP Grubu teklifi reddetmeye karar vermesine ra men, Meclis o unlu unun CHP'de olması nedeniyle teklifin kabul edilece ine göre, DP milletvekilleri ne yapacaklardı? DP içerisindeki muhafiflerin söylediklerine göre bu soruya Bayar, "Paraları geri vermek lüzumsuz bir cmerliktir." cevabını vermi tir. Köprülü, "Kırmızı oy da veririz,

paraları da alırız.” demi tir. Bu sözler do ruysa bile, DP’liler kısa sürede kararsızlıklarından kurtularak, nihai karar olarak, mecliste aleyhte oy verilmesine ve zamlar verilirse farkların partiye ba ı lanmasına karar verilmi tir. Buna kar ın DP milletvekili Kemal Silivrili lehte oy vermi tir. Silivrili, Köprülü’yü kastederek, “Aleyhte oy verip parayı almak yerine lehte oy verip almak daha namuslu bir tutum oldu unu.” ifade etmi tir (Ero ul, 2003: 64-65).

5.4.2. Demokrat Parti’nin Parçalanması ve hraçlar

Bütün bu sorunlar ya anırken, Fevzi Çakmak’ın ba kanlı ı konu ulmaya ba lanmı tir. Fevzi Çakmak’ın DP’nin ba kanı yapma hareketi, parti içinde Bayar grubu ile çatı maya sebep olmu tur. Ancak bu hareketin ba arısız olmasından dolayı Mustafa Kentli zmir l dare Heyeti’nden istifa etmi tir. Bunun yanında stanbul’da da Kenan Öner, DP’nin içinde bir muhalefet cephesi olu turmu tur (Ahmad, 1976: 30).

Bu geli meler gösteriyor ki, DP göründü ü kadar homojen bir yapıya sahip de ildi. Merkezdeki önderler CHP’nin içinden çıkan ki ilerdi ancak vilayetlerden alınan destek, ilk kez siyasete girmi ki ilerden olu uyordu. Bu insanlar CHP idaresi altında büyük acılar çekti i için CHP’ye kar ı ciddi bir nefret duyuyorlardı. Merkezden ba ımsız yerel DP örgütlerini kurdular ve iktidarı ele geçirmenin zalimden öc almak gibi görüyorlardı. Ancak bu kimseler kendi önderlerini 1947 yılından sonra, iktidarla uzla makla itham ediyorlardı. Bunları duyan Menderes, partinin içindeki muhalefetin CHP’den daha zorlu bir muhalefet oldu unu görmü tür (Ahmad, 1999: 135-136). Parti içi gerginlik giderek artmı ve özellikle Kenan Öner ile Fuat Köprülü mücadelesini iddetlendirmi tir. Bu mücadele 1948 yılı ba ında, Kenan Öner’in ilk olarak stanbul l Ba kanlı ından ve akabinde DP’den istifa etmesi sonucu birden alevlenmi tir (Golo lu, 1982: 232). Sebep olarak, parti liderli ini partiye hükmetmekle ve özellikle önü’ye dü man grupları bastırmakla itham etmi tir. Aynı zamanda Bayar ile önü’nün gizlice anla ması nedeniyle CHP’lilerin DP’lilere iyi davrandı ını söylemi tir (Ahmad, 1996: 40-41).

Bu arada DP Meclis Grup Yönetim Kurulu’nda Öner taraftarları ço unlukta olması sayesinde bunlardan dört milletvekili⁸ Fuat Köprülü’yü Grup Ba kan Vekilli inden

⁸ Hakkı Gedik, Hazım Bozca, Fikri Apaydın, Osman Nuri Köni (Golo lu, 1982: 232).

düürülmesi için istifa etmi tir. Verilen önerge neticesinde Yönetim Kurulu'nun ba tan yenilenmesi için seçime gidilmi tir. Seçim sonucunda Celal Bayar yine Grup Ba kanı olmu , ancak Fuat Köprülü Grup Ba kan Vekilli i'nden düürülmü tür. Bunun üzerine Bayarcıların Genel Yönetim Kurulu'nda ço unlukta olması sayesinde seçimlerin tekrardan yapılmasına kararın Fuat Köprülü yine seçilememi tir. Neticede Meclis Grup Ba kanlı ı'na Celal Bayar, Vekilli e ise Fuat Hulusi Demirelli seçilmi tir. Böylece Kenan Öner-Fuat Köprülü anla mazlı ı, Parti Meclis Grubu-Genel Yönetim Kurulu anla mazlı ına dönmü tür (Golo lu, 1982: 232).

Öte yandan Bayar ve arkada ları ço unlukta oldu u Genel Yönetim Kurulu'nda parti disiplinine aykırı tutum sergiledi i gerekçesiyle be milletvekilinin partiden çıkarılmasını Yüksek Haysiyet Divanı'ndan istemi tir. Divan Ba kanı Fuat Hulusi Demirelli bu karara katılmamak için görevden çekilmi ve yerine Avukat Hamit evket nce getirilmi tir (Yılmaz, 2008: 297). Yüksek Haysiyet Divanı'nda yapılan toplantıda, parti disiplinine aykırı davrandıkları için; Afyon milletvekili Sadık Aldo an, stanbul milletvekili Kemal Silivrili ve Osman Nuri Koni, Mu la milletvekili Necati Erdem ve Mithat Sakaro lu'nun DP'den ihraç edilmelerine karar verilmi tir (Burçak, 1979: 153-154). Bu karar üzerine Genel dare Kurulu üyelerinden, Yusuf Kemal Tengir enk (Sinop), Enis Akaygen (stanbul), Emin Sazak (Eski ehir), Ahmet Tahtakılıç (Kütahya), Hasan Dinçer (Afyon) ve Ahmet O uz (Eski ehir) kuruldan istifa etmi (Albayrak, 2004: 131) ve bu istifa üzerine Genel dare Kurulu 6 milletvekilini ihraç istemiyle Haysiyet Divanı'na göndermi tir. Bunun akabinde Demokrat Parti Meclis Grubu'ndan 10 milletvekili bu ihraçların parti tüzü üne aykırı oldu unu gerekçesiyle ve parti kurucularının baskısına itiat etmeyi do ru bulmayarak Genel Kongre toplanıncaya kadar gruba katılmayacaklarını beyan etmi lerdir. Bütün bu ihraç ve istifalardan sonra DP'nin milletvekili sayısı 31'e dü mü tür. Bundan sonra DP'den ihraç edilen ve ayrılan 16 milletvekili *Müstakil Demokratlar Grubu*'nu kurmu lardır (Çufalı, 2004: 122).

DP'den ayrılanlar, Mayıs 1948 yılından itibaren yeniden örgütlenme gayretine girmi lerdir. Bir kısmı, büyük kongrenin kararını beklemek üzere Müstakil Demokratlar Grubu'nu kurmu lardır. Bunların dı ında kalanların bir kısmı da yeni parti kurmak için u ra mı lar ve 1948 Temmuz ayında kurdukları partiye *Millet Partisi* adı verilmi tir. DP listesinden ba ımsız olarak Meclise girmi , 12 Temmuz Beyannamesi sonrası parti içinde *müfrit* tarafı desteklemi ve bu yüzden DP kurucularıyla arası açılmı (Ero ul, 2003: 67) olan

Mare al Fevzi Çakmak'ın fahri liderliğinde kurulan Millet Partisi (MP)'nin kurucuları arasında; Hikmet Bayur, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni, Enis Akaygen ve Sadık Aldoğan vardır. MP'ye, 1949'un yaz aylarında, TBMM'deki Müstakil Demokratlar Grubu ve Afyon'da kurulmuş olan *Öz Demokratlar Partisi* de katılmıştır. Parti, devletçiliğe ve sermayenin avarı kâr salama hırsına karşı çıkmıştır. Laikliğe karşı olanların desteğini almak için önce MP, bunu geniş bir toplumsal desteğe çevirememiştir. Buna sebep olarak, fakir köylülerin ve Anadolu tüccarının ekonomik problemlerine çare bulacak bir siyaset geliştirememesi gösterilebilir (Uyar, 1998: 208).

5.5. Hasan Saka Hükümetleri

Cumhurbaşkanlığı seçimleri dönü, Recep Peker'den sonra hükümeti kurma görevini, Eylül 1947'de, Peker Hükümetinde Dış İleri Bakanı olan Hasan Saka'ya vermiştir. seçimleri dönü, Hasan Saka'yı başbakanlığa getirmeden önce Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar ile görüşmüştür. seçimleri dönü bu sayede iki parti arasında dengeyi kurmak ve gerilimi azaltmak istemiştir (Göloğlu, 1982: 180). İlmli bir yapıya sahip olan Hasan Saka'nın başbakanlığa getirilmesi ile iktidar-muhalefet münasebetleri biraz daha yumuşamıştır. Başbakan Saka muhalefeti tatmin edebilmek için azami tolerans göstermeye ve tarafsız olmaya çalışmıştır. Bu yüzden de kendi parti grubunda eleştirilere maruz kalmıştır (Sarıçoban, 2005 : 129). Feroz Ahmad'a göre, CHP içindeki avarılar Saka'yı çok yumuşak bulmuş, ilimliler de yeterince ilimli ve ölçülü olmadığını öne sürmüştür. DP'ye göre de Saka, Saraçoğlu veya Peker'den çok fazla farklı değildir (Ahmad, 1976: 50).

Yeni kurulan Hasan Saka kabinesinde görev alan kişiler Recep Peker Hükümetinden farklı değildir. Yalnız Recep Peker ile beraber Mümtaz Öktem, Cevdet Kerim İncedayı ve Atıf İnan gibi *müfritler* grubu kabinede kalmışlardır Buradan anlıyoruz ki hükümet değişikliğinin amacı Recep Peker ve kendisi gibi görüşlere sahip olan statükocuları iktidardan uzaklaştırmaktır (Tuna, 2006 :73). *35'lerin* de yer aldığı Hasan Saka Hükümetinde (Bila, 1987: 171) aynı zamanda *tek parti yanlısı olarak bilinen hiç kimse* yoktur (Yalman, 1970b: 119).

Yeni hükümet ülkede artan demokrasinin gelişmesi için çalışacak, yönetim ve emniyet tekilatının halka iyi davranacak sözünü vermiştir. Çiftçiyi topraklandırma

çalı malarına devam edeceklerini ve öncelikli olarak devlet arazilerinin da ıtılacağını söyleyerek, yabancı sermayeyi te vik edeceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca hükümetin ekonomi kararlarında bazı düzeltmelere gitmekle beraber 7 Eylül kararlarından vazgeçmesi beklenmiyordu. Yeni i leri Bakanı Münir Hüsrev Göle de hangi partiden olursa olsun bütün vatandaşlara e ıt davranılacağını dile getirmiştir (Çufalı, 2004: 109).

Hasan Saka'nın yaptığı ı ilk i , muhalefet ile uzlaşma fikri do rultusunda, muhalefetin ikayet ettiği konuları incelemeye almaktır. Bunun için i leri Bakanı Göle, bucaklara kadar bildirilmesi amacıyla, CHP Genel Müfetti li i ve Valilere bir genelge göndererek, ikayetlerin incelenmesi ve sorumlular hakkında gerekli kanuni i lemlerin yapılmasını istemiştir. Bu dönemde muhalefetin ele tiri leri durmamakla beraber yalnızca daha yumuşak bir duruma gelmiştir. ktidar da muhalefetin isteklerine karşı ılımlı olmuştur. İlk olarak, Milli E itim Bakanı Re at emsettin Sırer kanunda de i iklik yapılarak, gerek köylünün okul yapma yükümlülü ünün kaldırıldığını, gerekse de uygulama alanı olarak köylüden alınan tarla, bahçe ve benzeri araziler ile ilgili uygulamaya son verildiğini bildirmiştir (Albayrak, 2004: 123-124).

Celal Bayar bu yumuşamanın görünümüne oldu unu ileri sürerek baskı hareketlerinin hâlâ devam ettiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine i leri Bakanı bir genelge yayımlayarak bütün memurların halk ile münasebetlerinde büyük efkat ve yumuşaklıkla i lerini yapmalarını istemiştir. Bunun akabinde baskıya adı karı an yönetici uyarılmaya veya görevden alınmaya başlanmıştır. 1947 Ekim ayında Osmaniye'de basın ilk demokratik seçim olarak ifade ettiği belediye seçimi sonucunda sandıklar ilk defa halkın gözü önünde açılarak sayılmıştır (Çufalı, 2004: 111).

Bütün bu yeniliklerin yanında, Peker hükümetinden daha demokratik bir nitelik gösteren Saka hükümetleri aynı zamanda II. Dünya Sava ı nedeniyle ilan edilen sıkıyönetimi kaldırmıştır. CHP Meclis Grubu, DP'nin istekleri do rultusunda ba ta Seçim Kanunu olmak üzere tüm demokratik olmayan yasaların de i tirilmesine karar vermiş, Milli Korunma Kanunu kaldırmış ve din dersinin okullara konması konusu tartışmaya açılmıştır. Polis Selahiyat Kanunu'nda de i iklik yapılarak polis, mahkeme kararı olmadan tutuklama ve evlerde arama yapamayacak duruma getirilmiştir. Atatürk zamanında kapatılan Mason locaları ve Türk Oca ı açılmıştır (Kocaba , 2009: 520-521).

Hasan Saka Kabinesi döneminde, Kasım 1947 günü, CHP'nin VII. Kurultayı yapılmı tır. Kurultayda gündeme gelen en önemli konu smet nönü'nün aynı zamanda hem devlet ba kanı hem de parti ba kanı olması konusuydu. nönü'nün kurultayın açılı konu masında bu konu hakkında net bir ey söylememesi muhalefet tarafından sert bir dille ele tirilmi tir. Neticede tüzükte yapılan bir de i iklikle "Parti Genel Ba kanı Cumhurba kanı seçildi i takdirde, üzerinde bu görev bulundu u sürece Genel Ba kanlı ın bütün yetkileri ve mesuliyetleri Genel Ba kan vekiline ait olur" ekinde bir karara varılmı tır (Burçak, 1979: 142-143).

CHP'nin VII. Kurultayı'nda sonra, Allah'ın adını katiyen sebepsiz yere a zına almayan ve kararlı bir laik olan nönü, okullara din dersi konulmasında kararlıdır (Yılmaz, 2008: 358). Bu ba lamda nönü, 1948 ubat'ında ilkokullarda ders saatleri haricinde seçmeli din dersleri konulması, Milli E itim Bakanlığı'na ba lı mam Hatip okullarının açılması ve bir lahiyat Fakültesi'nin kurulmasının zamanının geldi ini ifade etmi tir. Bu konular Bakanlar Kurulu'nda büyük tepkiye neden olmu ancak nönü'nün giri imiyle teklife kar ı olanlar yumu amı tır. Neticede bu konuyu incelemek için CHP Meclis Grubu içinde bir komisyon kurulmu tur (Çufalı, 2004: 131). Hasan Saka Kabinesinin son gününde ilk stanbul ve Ankara ba ta olmak üzere, akabinde de sekiz farklı ehird e mam-Hatip kursları açılmı tır (Kara, 2012: 156).

Buradaki önemli nokta, smet nönü'nün, Türk çocuklarına din derslerinin verilmesi gerekti ini dile getirmesi ve bunu savunmu olmasıdır. Bu durum gösteriyor ki, çok partili hayata geçi ten sonra çocuklarının din e itimini almasını isteyen aileler haklı görülmü tür. Zira Demokrat Parti'nin güç kazanmasını dine verdi i önemden geldi i dü ünülmü ve bu gücü kırmak istemi lerdir. Anla ılan o ki, CHP oy kaybederim endi esiyle laiklikten tavizler vermeye ba lamı tır (Burçak, 1979: 114).

I. Hasan Saka Hükümetinde smet nönü parti ba kanlı ndan ayrılarak tarafsız bir cumhurba kanı olma yönünde i aretler vermeye ba lamı tır. Örne in yurt gezisine DP'li bir milletvekilini (Nuri Özsan) alması ve gitti i yerlerdeki DP te kilatlarını da ziyaret etmesi bu yöndeki i aretler olarak dü ünülmü tür (Yılmaz, 2008: 281-282). Böyle bir de i imi CHP içerisindeki bazı ki iler de istemi tir. Buna kar ı çıkanlardan olan Saraço lu'na göre e er nönü tarafsız bir cumhurba kanı olmak için CHP Genel Ba kanlı ı'ndan ayrılırsa hükümet

yerinde kalamaz demi tir. Aynı dü ünceye sahip olan Ticaret Bakanı Atıf nan da böyle bir durumda, Demokratlara göre CHP'den 150 ki inin istifa edip DP'ye geçece ini ve bu ekilde iktidara gelmeyi dü ündüklerini ifade etmi tir (Erim, 2005: 152).

Nihat Erim'e göre, demokratik düzeni geli tiren kanunlar ve kararlar do rudan nönü'nün eseri idi. Onun çabalarıyla hem hükümete hem de parti ileri gelenlerine zorla kabul ettirilmemi tir. Ba bakan Hasan Saka ve partinin Genel Sekreteri Hilmi Uran hiçbir önlemi inanarak almamı lardır. Zira Hasan Saka ba bakan olmadan bir hafta önce demokrasiye küfrediyordu (Erim, 2005: 249).

II. Hasan Saka Hükümetinin kurulmasıyla olu an uygun siyasi iklim, ekonomik durum için söz konusu de ildi. Vaatleri gerçeikle tirmedeki ba arısızlıklar bakanlara yükleniyordu. Hasan Saka Haziran 1948'de kabinenin yenilenmesi için istifa etmi ve kendisinden yeni bir kabine kurulması istenmi tir (Ahmad, 1996: 41). Gerekli olan bakanlıkları de i tirilmesinin yanında birkaç milletvekili de hükümete üye yapılmı tır. Hükümet programı da çok kısa ve daha öncekilerin neredeyse aynısıydı. Fakat basın kanununda yapılacak de i ikli e de inmesi önemli bir noktaydı (Golo lu, 1982: 235).

Basın kanunu için hazırlanan yasa tasarısında öncekine göre, *gizli oy-açık sayım* ilkesine dayanan yeni bir seçim yasa tasarısı hazırlanmı tır. Demokrat Parti bunu yeterli bulmayıp aynı zamanda seçimlerin idari de il, adli makamlar tarafından denetlenmesini ısrarla istemi ler ve hatta bunun kabul edilmemesi durumunda 12 Temmuz Beyannamesi öncesindeki iddet yöntemlerine dönebileceklerini kastetmi tir. CHP'ye göre bu durum hakimlerin siyasete karı ması anlamına geliyordu. Ancak asıl sebep, iktidarın baskı sonucu muhalefete taviz vermi gibi bir izlenim do uraca ını istememesiydi (Karpat, 2010: 310-311). Hükümet demokratik olmayan kanunların bazılarını yürürlükten kaldırmasına ra men, DP seçim kanununda istedikleri gibi de i iklik olmadı ı gerekçesiyle yine ara seçimlere katılmama kararı almı lardır (Ahmad, 1996: 42).

DP, bu gerekçeye ili kin bir beyannameyi Celal Bayar'ın imzasıyla kamuoyuna ilan etmi tir. Beyannamenin içeri inde u açıklamalar yer almı tır: "Türk milletinin kuvvetli bir irade ile istedi i seçim için emniyet sa lanamamı tır. Bütün kamuoyunun deste ine layık

görülmeyen bir seçim kanunu sa lanamadıkça ara seçime girmeme kararı de i irilmeyecektir” (Tuna, 2006: 141).

Ekim 1948 yılında 13 ilde yapılan ara seçimlere, tek ba ına giren CHP kazanmı tır (Ye il, 2001: 141). Seçime katılım son derece az olmu tur. DP seçime katılma oranı %10’un altında olarak iddia etmi ancak CHP’liler tarafından bu oranın %40’ı a tı ı iddia edilmi tir. Neticede DP, seçimlerin güvenilir olmayaca nını beyan ederek seçimlere girmemi ve bu yüzden hükümeti zor durumda bırakmı tır (Ero ul, 2003: 70). Bu durum hükümetin kamuoyu önünde saygınlı nını sarsmı ve seçime katılımın az olmasında etkili olmu tur. Seçimlere katılımın dü ük olmasında rol oynayan sebeplerden birisi de hem iktidarın seçime tek ba ına katılımı olması hem de hayat pahalılı nının artmı olmasıdır. Örne in ara seçimlerden kısa süre önce Ba bakan Saka memleketi Trabzon’a gitmi tir. Burada fakir bir kadın, “ ekeri pahalattın!... Ne diye geliyorsun?...” diyerek tepkisini dile getirmi tir (Albayrak, 2004: 134).

Hükümet yenilenmi fakat toplum düzenindeki sıkıntılar devam etmekteydi. Yiyecek maddeleri yine vesika ile satılıyor ve yolsuzluk dedikoduları her gün daha da artıyordu (Golo lu, 1982: 236). CHP’nin asıl sorunu ekonomikti. Hasan Saka ikinci görevinde de, ekonomik problemleri halkın günlük hayatından uzakla tıramamı tır (Ahmad, 1996: 42). Kurulu undan itibaren geçici bir hükümet olarak kabul edilen Hasan Saka Hükümeti, beklenenden daha uzun sürmü ve daha fazla i ba armı olmasına kar ın verimlili ini kaybetmi ve dolayısıyla süresi dolmu tu. Bu yüzden ilk istifası, yetersiz programı ve bütçe aç ı nedeniyle, Ocak 1949 yılındaki son istifası da sürpriz olmamı tır (Karpata, 2010: 314-315).

5.6. emsettin Günaltay Hükümeti ve Milli Husumet Andı

Hasan Saka’nın istifası sonrasında smet nönü, ba bakanlı ı ilk olarak Hilmi Uran’a önermi ancak o kabul etmeyince Uran’nın tavsiyesi üzerine emsettin Günalta’ya vermi tir (Uran, 1959: 528-529). Feroz Ahmad’a göre Hilmi Uran’ın yanı sıra Necmettin Sadak’a, Fuat Sirmen’e ve Nurullah Esat Sümer’e de ba bakanlık teklif edilmesine ra men kabul etmemi lerdir (Ahmad, 1976: 51). Zira Cem Ero lu’na göre “iktidar, artık Halk Partisi için ta ınması pek zor bir yük haline gelmi ti” (Ero ul, 2003: 71).

emsettin Günaltay'ın başbakan olması, CHP'li aırırlılar için son noktaydı. Zira Günaltay, slam sempatanlı ıyla bilinen bir tarih profesörüydü ve aırırlılar onun Kemalizme ters dü ece ine inanıyorlardı. Bu yüzden protesto olarak, milliyetçi air Behçet Kemal Ça lar CHP'den ve milletvekillikten istifa etmi tir. CHP içerisinde bölünme olaca ı ve yeni bir parti kuracakları ekinde dedikodular ba lamı tır. Ancak böyle bir ey olmadı ve Günaltay ho nutsuz kitleyi ve gelecek genel seçimleri kazananaca ı vaadinde bulunmu tur (Ahmad, 1996: 42).

Yeni hükümetin programı, siyasi açıdan ılımlı, ekonomik bakımdan ise liberaldi. Böyle bir programın hazırlanı nda muhalafetle olan olumlu havanın sürmesinin göz önünde bulunduruldu u ifade edilebilirdi. Günaltay Meclisten güvenoyu aldıktan dört gün sonra, DP Genel Merkezini ziyaret ederek, Celal Bayar ile sohbet etmi tir. Bu durum iktidar-muhalefet ili kilerinde olumlu bir yakla ımdı ve ili kilere yeni bir hız kazandırması umut edilmi tir (Ye il, 2001: 147).

Halk yeni hükümeti liberal politikası sebebiyle genel itibariyle ho kar ılamı tır. Hatta bu serbestlik politikası önceden beri uygulanmı olsaydı CHP'ye kar ı duyulan husumet bu kadar olmayabilirdi. Bunun yanında din konusunda da serbestlik siyaseti yürütülmü tür. Cumhuriyetin kurulu undan bu yana hükümetin temel politikası olarak sürdürülen laiklik anlayı ndaki az da olsa bu ayrılı bir taraftan laikçiler arasında tepkilere neden olurken di er taraftan muhafazakarlara rejimin modern temellerini tartı mak anlamında büyük cesaret vermi tir (Karpaz, 2010: 316-317).

nönü'nün giri imleriyle Hasan Saka Hükümeti zamanında dini konularda ba layan yenilikler bu dönemde devam etmi tir. Bu ba lamda mam-hatip okulları açılmı , 1949 Ekiminde lahiyat Fakültesi kurulmu tur. Ayrıca Mart 1950 günü Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasıyla ilgili kanun yürülükten kaldırılarak Türk büyüklerine ait türbelerin açılmasına izin verilmi tir (Burçak, 1979: 196).

Günaltay'ın 1949 Haziran ayında Meclis'te yaptı ı konu ması bu durumu özetler niteliktedir: “ İkmekteplerde din dersleri okutturmaya ba layan Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını ö retmek, ölülelerini yıkamak için imam-hatip

kursları açan bir Hükümetin ba kanyım. Müslümanlı ın yüksek esaslarını ö retmek için lahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin ba kanyım” (Çufalı, 2004: 132).

Günaltay Hükümetinin hukuk alanında aldığı en önemli karar, Mayıs 1949 yılında stiklal Mahkemeleri Kanununu yürürlükten kaldırmak olmu tur (Kocaba , 2009: 548). Öte yandan esasen seçim hükümeti olan Günaltay Hükümetinin asıl görevlerinden birisi güvenilir bir seçim kanunu çıkararak ülkeyi seçimlere götürmektir. Zaten bu konu hükümet programında da ciddi olarak ele alınmıştır. Son ba lıkta anlatılacağı gibi, hükümet daha ilk ayında yeni bir seçim yasası için hazırlıklara başlamıştır (Burçak, 1979: 166-167) ve sonunda yeni seçim yasasını çıkarmıştır.

Bu dönemde DP kinci Büyük Kurultay’ını yapmıştır. Bu kurultayda aynı Birinci Büyük Kurultay’da olduğu gibi Ana Davalar Komisyonu’nun raporu kabul edilmiştir. Bu rapora DP’lilerce “*Milli And*,” bazılarınca “*Milli Teminat Andı*” ve CHP’lilerce “*Milli Husumet Andı*” ismi verilmiştir (Gölo lu, 1982: 273). Bu rapora göre; “adil ve güven verici bir Seçim Yasası yapılmaz ya da seçimlerde 1946’da olduğu gibi usulsüzlükler ve baskılarla kar ılacak olunursa ne yapılması gerekir” sorusuna cevap olarak hazırlanmıştır. Buna cevap olarak da “aksi yoldan harekete te ebbüs edenlerin ise, milli vicdanın iradesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi a ır ve tarihi mesuliyete mahkum olacakları muhakkaktır” denmiştir (Turan, 2003: 303). Akabinde durum önü’ye anlatılmış ve Yargıtay Ba kanı’nın da fikrine ba vurulmu tur. Ona göre artık ho görüye son verip önlemler alınması zamanı gelmiştir. Hatta Demokrat Parti’nin kapatılması bile dü ünülmü tür. Bakanlar Kurulu’nda bu mevzu görü ülmesine kar ın DP’yi mahkemeye vermek konusunda karara varamamışlardır. Toplantıdan sonra önü ile görü ülmü ve önü de mahkemeye gitmeye razı olmadığını ifade etmiştir (Erim, 2005: 350-351).

Hilmi Uran’a göre, böyle bir kararı alan ve onu if a eden bir siyasi partinin, yasal anlamda kapatılmasının do ru olacağına kar ın, aslında bu karar saçmalaktan ba ka bir ey de ildir. Yine de sessiz durarak geçi tirilecek bir karar olmadığı için, bu gibi mantık dı ı hareketleri daima önleyecek güce sahip olan hükümet resmi bir tebli yayımlayarak, DP’nin bu kararının anlamsızlığını vatanda lara anlatmış ve kimsenin bu tür kararlardan endi e duymaması gerektiğini belirtmiştir (Uran, 1959: 509). Cüneyt Arcayürek’e göre, bu andın

gerçek amacı, DP iktidar oldu u zaman CHP'den hesap sormaktır. Ayrıca böyle bir and, CHP'yi öfkeliendirebilir ve demokrasiye geçi i zorla tırabilirdi (Arcayürek, 1985: 170).

5.7. “Beyaz Devrim”: 14 Mayıs 1950 Seçimleri: Yeni Bir Dönemin Ba langıcı

DP ve MP, seçim kanunundaki demokratik olmayan hükümlerin kaldırılmadı ı sebebiyle 1947 (Burçak, 1979: 117), 1948 ve 1949'daki ara seçimlere girmemi tir. 1948 ara seçimlerinin akabinde iktidara gelen Günaltay Hükümeti, yeni bir seçim yasası hazırlamak için bilim heyet olu turmu tur. Bu heyet üniversite profesörleriyle, Yargıtay, Danı tay ve en kalabalık üç baro olan stanbul, zmir ve Ankara barolarından 11 hukukçudan olu maktaydı (Çaylak ve Ni ancı, 2011: 329).

Bilim adamları ve hukukçulardan olu an bilim heyeti, tasarı üzerinde yapaca ı incelemelerden önce siyasi partilerin konu üzerindeki görü lerini istemi tir. DP, heyete sundu u görü lerinde seçim güvenli i için adli teminatının art oldu unu iddia etmi tir. MP de konuyla ilgili parti görü ünü Mecliste ifade edece ini, zira heyetin anayasaya aykırı bir kurulu oldu unu belirtmi tir. DP, Ekim 1949'daki ara seçimlere girmeyerek, Ekim 1948'daki ara seçimlerinde oldu u gibi adli teminat konusunu benimsetmek amacıyla baskı yapmayı dü ünü tür (Ye il, 2001: 150). Nitekim Aralık 1949 yılında CHP seçimlere adli teminat getirilmesini kabul etmi tir. Böylece 4 yıldır siyasi hayatı me gul eden en büyük anla mazlık çözülmü oldu (Ero ul, 2003: 80). ubat 1950'deki yeni seçim kanununda hakimlerin seçim kurullarında gözetim ve denetim görevi almalarının (adli teminat) yanında tek dereceli, e it, gizli oy ile serbest ve ki isel bir seçim yapılması belirtilmi tir. Aynı zamanda oyların ayrılıp sayılması açık ve ço unluk esasına dayalı olacak (Golo lu, 1982: 291-292) ve ngiltere'deki gibi, seçim dönemlerinde siyasi partilerin propaganda yapmaları için devlet radyosundan faydalanmalarını sa layacak yeni bir seçim sistemi kabul edilmi tir (Karpas, 2010: 317). Bu yeni seçim yasası “bütünü ile Cumhuriyati nönü'nün yapıtı oldu u” öne sürülmü tür (Albayrak, 2004: 155).

Yeni seçim kanunu, nönü iktidarının ve Günaltay Hükümetinin son büyük eseri olmu tur. Adnan Menderes bu sonucu “Demokrasi'nin Sakarya Zaferi” olarak övmü tür. Bu arada bir zafer olarak görülen bu kanunun yürürlü e girmesinden sonra yakla an seçimler için partiler arası mücadele giderek hızlanmı tir. CHP muhalefete kayan oylarını durdurmak için

sınırlı bir af yasası çıkarmı tır. Ancak Nazım Hikmet bu affın dı ndaydı. Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılmasıyla ilgili yasada de i iklik yapılarak ba ta Kanuni Süleyman'ın türbesi açılmakla birlikte di er Türk büyüklerinin türbeleri de açılmı tır (Turan, 2003: 304-305).

Demokratlar ise kendi propaganda taktiklerinde de i ime gitmi lerdir. İlk zamanlar, baskı siyaseti ve özellikle seçimler esnasında DP'ye yapılan baskıdan CHP bürokrasisini sorumlu tutmu lardı. İmdi ise bürokrasiyi DP yanına kazanmak için yalnızca CHP'yi suçluyorlardı (Ahmad, 1976: 53-54). Bu yüzden DP artık bürokrasiyi kar ısına almak dursun, asker ve sivil bürokrasiden ki ileri içine alıyordu (Yılmaz, 2008: 351).

CHP'nin seçim çalı malarında önü ön plandaydı. önü yaptı ı konularında e er CHP seçimi kazanamazsa cumhurbaşkanı nı bırakaca nı ifade etmi tir. Buradaki amaç halkın önü'den vazgeçemeyerek CHP'ye yönelece i dü ünçesiydi. CHP'nin seçim bildirgesinde, demokratik açılımların ve temel hak ve özgürlüklerin daha fazla geli tirilece i belirtilmi tir (Çufalı, 2004: 153) Bu do rultuda Genel Ba kan smet önü'nün görü ü ile hazırlanan bildirmede, anayasada Batı demokrasileri model alınarak gerekli de i ikliklerin yapılaca ı, 6 ilkenin anayasadan çıkartılarak sadece partinin temel ilkeleri olarak kalaca ı ve TBMM'den ba ka ikinci bir Meclis kurulaca ı söylenmi tir. Ayrıca devletçilik uygulamasını daraltılaca ı, devletin ekonomideki rolünü sınırlandırılaca ı, özel tebbüslere daha fazla fırsat verilece i ve yabancı sermayeye de imkan sa lanaca ı sözü verilmi tir. Bunun yanında cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin sınırlandırılaca ı da vadedilmi tir (Turan, 2003: 305-306).

DP seçim bildirgesinde ise ilk olarak CHP'nin seçim bildirgesini ele tirerek iddia etti i vaatleri hiçbir zaman yerine getirmeyece inden bahsetmi tir. DP ayrıca vergileri indirece ini, üretimi arttıracasını, devlet tekellerini ortadan kaldıraca nı ve denk bütçe yaparak ülke ekonomisini kalkındıraca ı sözünü vermi tir. Bunun yanında anayasanın demokratik gereksinimlere cevap verecek ekilde de i tirilece i vaadinde bulunulmu ve milli geliri yükseltmenin en iyi yolu özel ve yabancı sermaye için mali güvenli i sa lamak sözü verilmi tir (Ye il, 2001: 156-157). Demokrat Parti'ye göre, ülkenin ekonomik ve toplumsal eksiklikleri siyasi sistemin kusurlu olmasından kaynaklanmaktaydı. Bunun için ilk olarak demokrasi esasına göre rejimi tekrardan düzenlemek gerekliydi (Karpat, 2010: 326).

Ayrıca ülke nüfusunun ve seçmen sayısının % 75'i köylülerden oluşmasına karşın CHP'nin 27 yıllık iktidarında en çok göz ardı edilen kesim köylü kesimi olmuştur. Bunun farkında olan DP milletvekilleri köylüye yönelik; özgür ve dindar olacakları, baskılardan kurtulacakları ve kalkınacakları ekinde mesajlar vermesi etkili olmuştur (Kocaba , 2009: 576).

İktidar bazı çevrelere iyi görünmek için büyük bir özen göstermiştir. Fakat i çki kesimi hâlâ bu sempatiyi görmemiştir. Zira CHP grev hakkına karşı çıktığı için, i çkilerden ciddi tepkiler almaya devam etmekteydi. DP'liler de i çkilerin yanındaydı ve onlara grev hakkının verilmesini destekliyorlardı. Teşmet nönü ve partisinin seçim arefesindeki en ciddi yanlışlarında birisi buydu. Tabii ki, DP de bu konuyu CHP aleyhine kullanarak olabildi ince istismar etmiştir (Albayrak, 2004: 158-165).

Öte yandan teşmet nönü, hem çok partili politikanın başarısına bel bağlamasından hem de Türkiye'nin Batı ile giderek artan münasebetlerinden dolayı 1950 seçimlerine kadar, dört yıl boyunca, hem devleti hem de partiyi liberalleştirmek için hız vermiştir. Aynı zamanda Allah'ın ismini katiyen sebepsiz olarak aşına almayan ve kararlı bir laik olan nönü, okullara din dersi konulmasına karar vermiştir (Ahmad, 1999: 131). Bununla birlikte DP, Ankara listesinden Hacıbayram Camii Vaizi Ömer Bilen'i, CHP de daha sonra tutuklanmış olan Ticani tarikatı lideri Kemal Pilavolu'nu aday göstermiştir. Böylece dini duygular üzerinden oy toplamak ilk kez 1950 seçimlerinde görülmüştür (Arcayürek, 1985: 215-216).

CHP ve DP örgütlerinde çalışmış olan kişiler arasında gözle görülür şekilde farklar vardır. Örneğin CHP örgütü ağır, durgun ve yerinden kıvılcıdamaz iken, DP örgütünde partiye hizmet etmeye çalışmış yerel insanları görmekteyiz. DP örgütü halkın içinden çıkan insanlardır ancak CHP örgütü daha çok o civarda maddi ve manevi olarak öne çıkmış nüfuzlu insanlardır. DP'liler belediye seçimlerinde bile ev ev dolaşıp halkla iç içe olurken, CHP'liler Ankara'dan gelen büyük ünlü kişilerin meydanlarda yapacakları konuşmalarla neticeye varabileceklerini düşünmüşlerdir (Arcayürek, 1985: 245-246).

Sonuç itibarıyla 14 Mayıs 1950 yılında genel seçimler yapılmıştır. Seçime katılım oranı %88.88'dir. Partilerin almış olduğu oy ve milletvekili sayısı aşağıdaki gibidir:

Parti Adı	Aldı ı Oy Toplamı	Oy Oranı %	Çıkardı ı Milletvekili Sayısı ve Oranı
DP	4.242.831	53.59	408- % 84
CHP	3.165.096	39.98	69- % 14
MP	240.209	3.03	1- % --
BA IMSIZLAR	267.955	3.40	9- % 2

Tablo 3. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimi Sonuçları (Albayrak, 2004: 170-171).

Temsilde adaletsizli in görüldü ü bu sonuçların nedeni seçim sistemidir (Çaylak ve Ni ancı, 2011: 331). Di er bir tabirle seçimlerin ço unluk sistemine göre yapılması sebebiyle DP, milletvekili sayısında büyük ço unluk elde etmi tir. Halbuki DP, CHP'den sadece % 14 kadar fazla oy almı tır. Bu seçim sonucunda artık 27 yıllık tek parti iktidarı sona ermi ve 10 yıllık DP iktidarı ba lamı tır (Uyar, 1998: 202-203).

Kemal Karpat'a göre Demokrat Parti, kendilerini hayrete dü üren bu zaferi ülkede CHP'ye kar ı olu an ho nutsuzluk sayesinde kazanmı tır. Bu ho nutsuzluk son uygulamalarla yok olmamı yalnızca hatırı sayılır oranda azalmı tı. Zaten e er seçimler 1947 veya 1948 yılında yapılmı olsaydı, CHP 1950 yılındaki aldı ı oyun ancak yarısını alabilirdi. Zira son yıllarda uygulanan liberal politika, partinin itibarını arttırmı tır (Karpat, 2010: 328).

Otuz yıllık CHP'nin halkın oylarıyla tasfiye edilmesi, hem yurt içinde hem de yurt dı nda farklı açılardan yorumlanmı tır. Yurt içinde, nönü gibi bir gücün oy ile yönetimden uzakla tırılmı olmasından do an a kınlık vardır. Yurt dı nda da, Türkiye gibi okuma yazma seviyesi çok dü ük bir ülke vatandaşının, demokrasinin ana aracı olan oy kullanmakla çok ciddi bir beceriye imza attı ı belirtilmi tir. Netice itibarıyla 14 Mayıs 1950 seçimleri “*Beyaz Devrim*” olarak nitelendirilmi tir (Arcayürek, 1985: 188).

5.8. 1950 Seçimlerinden Sonra smet nönü

Genel seçimlerin akabinde smet nönü ile Celal Bayar arasında yapılan cumhurba kanlı ı seçimini de Celal Bayar kazanmı tır. Bunun üzerine parti tüzü ü gere ince Genel Ba kan Vekilinin yönetiminde olan CHP'nin ba na geçen smet nönü (Turan, 2000: 310-311-316), 1950 yılından 1960 yılına kadar CHP Genel Ba kanı olarak muhalefet liderli i

yapımı tır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra 1961 yılında yapılan seçimler neticesinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından nönu'ye arka arkaya üç koalisyon hükümetini kurma görevi vermi tir. nönu 1965 yılında istifa edinceye kadar bu hükümetlerde ba bakanlık yapımı tır (*smet nönu*, 1987: 24-136).

Mayıs 1972 yılında CHP'nin V. Ola anüstü Kurultayı toplanarak Genel Ba kan smet nönu ile Bülent Ecevit kar ı kar ıya gelmi ve parti meclisine güven duyulup duyulmadı mın oylanması yapılmı tır. Neticede Ecevit'in parti meclis listesi 709 oyla güvenoyu almı tır. nönu'nün ise 507 oyda kalmı tır. 1 gün sonra nönu CHP Genel Ba kanlı ndan istifa etmi ve 1 hafta sonra toplanan özel kurultayda Bülent Ecevit CHP'nin Genel Ba kanı seçilmi tir. Bunun akabinde partiden ve milletvekilli inden istifa eden smet nönu, 1961 Anayasası'nın eski cumhurbaşkanlarına verdi i "*tabii senatör*" kimli iyle TBMM'de çalı malarına devam etmi tir. 25 Aralık 1973 yılında vefat eden smet nönu, Anıtkabir'e defnedilmi tir (Poyraz, 2008: 269-270).

SONUÇ

Türkiye'nin kurucuları arasında yer alan smet nönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ba bakanı ve ikinci cumhurba kanıdır. 1925 yılından 1937 yılına kadar kurulan hükümetlerde ba bakanlık görevini üstlenen nönü, bu süreçte zaman zaman Atatürk ile görü ayrılıkları ya amı ve 1937 yılında ise iplerin tamamen kopmasıyla Atatürk'ün iste iyle görevinden ayrılmı tır. Atatürk'ün vefatından sonra cumhurba kanı ve CHP'nin Genel Ba kanı olan nönü, CHP'nin Birinci Ola anüstü kurultayındaki tüzük de i ikli iyle *De i mez Genel Ba kanlık ve Milli eflik* unvanlarını almı tır. Böylece Milli ef nönü ülkede Tek Adam konuma gelmi tir. Belirtmek gerekir ki, De i mez Genel Ba kanlık smet nönü'ye özgü bir ey olmamakla beraber CHP Genel Ba kanlığına kim seçilirse o ki i aynı zamanda "De i mez Genel Ba kan" olacaktır. Zira bu kurum 1927 yılında olu turulmu ve Atatürk De i mez Genel Ba kan kabul edilmi tir. Aynı ekilde Milli ef sıfatı Atatürk için de kullanılmı tır. Ancak Atatürk'ün De i mez Genel Ba kanlık ve özellikle ef'lik sıfatlarından dolayı açıkca memnun oldu unu gösteren bir davranı ı yoktur.

Bu yeni dönemde smet nönü, Atatürk dönemindeki muhalif ki ilerle barı yaparak hem onlardan devlet yönetiminde faydalanmak istemi hem de onları kendi otoritesi altına alarak ülkede kendisine kar ı muhalif güç bırakmak istememi tir. Aynı zamanda kendi kadrosunu kurmaya çalı mı tır. Milli ef nönü'nün di er bir de i ikli i para ve pullardan Atatürk'ün resmini kaldırıp, kendi resmini koydurmasıydı. Mart 1926 yılındaki kararname ile paraların ön yüzlerine cumhurba kanının foto rafı bulunması gerekti i kararı alınmı tır. smet nönü cumhurba kanı oldu una göre, bunda kanunen yanlı bir durum yoktur. Ancak nönü için çok gereklilik arz etmese gerek. Zira böyle bir de i iklik, otoritesini güçlendirmek, ülkeye hakim olmak, kendi kadrosunu olu turmak, daha rahat ve etkili çalı abilmek için art de ildir. Zaten bu uygulama halktan çe itli tepkiler görmü tür. Ayrıca smet nönü tarafından çok partili hayata bir adım olsun diye *Müstakil Grup* adında ba ımsız olmayan bir muhalefet grup kurulmu tur. Bu muhalif grup smet nönü'ye ba lıydı ve demokrasi anlamında ciddi bir yarar sa ladı ı söylenemez. Zaten 1946 yılında çok partili hayata geçi le birlikte kaldırılmı tır.

Milli ef nönü döneminde basın sıkı bir denetim altına alınmı tır. Özellikle 1939-1946 yılları arasında ciddi anlamda hükümetin kontrolü altında bulunan basın, çe itli

kısıtlamalara maruz kalmı tır. Hatta smet nönü bu durumla ki isel olarak ilgilenmi tır. Bu dönemde gazeteler bir çok kez kapatılmı ve kapatılma süreleri uzun olmu tur. 1946 yılında çok partili hayata geçi le birlikte basına yapılan baskılar azalmaya ba lamı tır.

smet nönü kendi dönemi için iki önemli hizmetten bahseder. Bunlardan birisi köy okulları di eri de çok partili hayata geçi tır. Dolayısıyla Köy Enstitüleri nönü döneminin en önemli atılımlarındandır. Çok amaçlı e itim kurumları olan Köy Enstitüleri'nde kısa süre zarfında binlerce ö retmen, sa lıkçı ve tarımcı yeti mi tır. Zaten Köy Enstitüleri'ndeki amaç, köylü gençleri köy kalkınmasının liderleri olarak yeti tirerek bütün ülkede bir de i im hareketi yaratmaktı.

Dönemin İkö retim Genel Müdürü olan smail Hakkı Tonguç, 1946 yılına kadar nönü'nün Köy Enstitüleri'ne vermi oldu u destek ve yardımından övgüyle söz etmi tır. Ancak belli bir noktadan sonra hem parti grubunun ço unlu u hem de çok partili hayata geçi le birlikte kurulan muhalif partiler Köy Enstitüleri'nin aleyhinde tavır almaya ba lamı tır. Köy Enstitüleri için yapılan suçlamaların ba nda, komünistlerin bu okulları kullanarak komünist ideolojiye ve amaçlarına yönlendirmek istemeleri gelmekteydi. Neticede smet nönü'nün göz yummasıyla Köy Enstitüleri'nin içeri i de i tirilmi ve kapatılmasına zemin hazırlanmı tır. Köy Enstitüleri'nin açılmasında etkin rol oynayan nönü, Köy Enstitüleri'nin de i tirilme sürecine girmeye ba ladı ı 1946-1950 arası dönemde bu duruma kar ı çıkmayarak kendisiyle çeli mi tır. Buna sebep olarak, nönü'nün kendi siyasi gelece i için karar verdi ini söyleyebiliriz. Nitekim Köy Enstitüleri 1954 yılında Demokrat Parti döneminde çıkarılan bir kanunla “ İkö retim Okulları'na dönü türülmü tır.

smet nönü'nün kendisiyle çeli ti i di er bir konu ise, 1947 yılındaki CHP'nin VII. Büyük Kurultayı'ndan sonra, Allah'ın adını katiyen sebepsiz yere söylemeyen ve kararlı bir laik olan nönü'nün, 1950 seçimleri öncesinde din ve laiklik konularında bazı tavizler vermeye ba lamasıdır. Örne in ilkokullara din dersleri konulması, hacca gidenlere döviz verilmesi, mam-Hatip kursları açılması, Ankara Üniversitesi'nde lahiyat Fakültesi'nin açılması gibi. Bunun sebebi partiye yöneltilen dinsizlik suçlaması neticesinde DP'nin geli mesidir. Görüldü ü gibi her iki parti dini kullanmı tır. Ancak CHP ve özellikle smet nönü'nün laiklik konusundaki hassasiyetine baktı ımız zaman oy kaygısı, siyasi çıkar gibi nedenlerle dini siyasete alet etti ini ve ilkelerinden ödünler verdi ini görüyoruz.

İkinci Dünya Savaşı'nda Milli Efendi'nin, Türkiye'yi savaşın dışında tutmak için uğraşması ve II. Dünya Savaşı'nın en sıcak geçtiği 1942-1944 yılları arasında Dış İleri Bakanlığı yapmış olan Numan Menemencioğlu tarafından ortaya atılan “*etkin tarafsızlık*” politikası doğrultusunda savaşan ülkelerle eşit mesafede durmaya çalışılması, her iki tarafla antlaşmalar imzalayarak ve tek bir tarafa ağırlık vermeyerek denge politikası takip edilmiştir. Zaten Türk ordusu savaş giren diğer ülkelere bakıldığında zaman zaman ciddi anlamda zayıf haldeydi.

Emisyon dönümlü başta olmak üzere, bütün siyasi kadro Türkiye'yi savaş sokmamak için gösterdiği gayrette başarılı olmuştur. Ayrıca kötü savaş şartlarında ekonomiyi ayakta tutabilmek için Türk hükümeti hem İngiltere ve Fransa ile hem de Almanya ile ticaret antlaşmaları imzalamış ve aynı zamanda İngiltere, Fransa ve ABD'den de ekonomik yardım almıştır. Bu yardımların yanında hükümet ülke içinde de olağanüstü savaş vergileri koymuş ve yeni kanunlar çıkarmıştır. Bunların başlıcaları *Milli Korunma Kanunu*, *Varlık Vergisi*, *Toprak Mahsulleri Vergisi*dir. Savaş döneminde uygulanan sosyal ve ekonomik politikalar doğrultusunda ortaya çıkan bu olağanüstü savaş vergileri ve karne sistemi uygulamaları halkın tepkisini çekmiştir.

Olağanüstü savaş vergileri ve kanunlar böyle bir savaş ortamında yapılması gereken uygulamalar olabilir. Ancak uygulanış biçimleri bakımından hatalar yapılmıştır. Özellikle Varlık Vergisi'nin merkezden belirlenen sabit bir miktarının olmaması, uygulanış biçimi, vergisini ödeyemeyenlerin bedensel olarak çalışmaya mecbur kılınması ve her yerde aynı olmamakla beraber gayrimüslimlerden daha fazla vergi alınmasıyla ilgili sorunların etkileri günümüze kadar ulaşmış ve yurtdışında da Türkiye için kötü bir imaj yaratmıştır.

Tarım dışında ticaretle uğraşan varlıklı kişilerden alınan Varlık Vergisi'nin benzeri, tarımla uğraşan kişilerden alınan Toprak Mahsulleri Vergisi de Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Akar Vergisi'nin yeni bir ekliydi. Amaç köylü kesimi de vergilendirilerek tepkileri bir ölçüde azaltmaktır. Ancak hükümet bu vergiler ve kanunlarla istediği geliri sağlayamamıştır.

Savaş döneminde yurt içinde uygulanan ekonomik tedbirlere farklı açıdan bakıldığında zaman, o günkü şartlar doğrultusunda, uygulanış biçimlerindeki yanlışlıklar hariç belki de yapılacak başka bir şey yoktu. Zira krom ve tarım ürünlerinin ihracatından başka ciddi anlamda

bir ihracatı olmayan yeni kurulmuş bir cumhuriyet; sanayisi gelişmemiş, okuma-yazma oranı çok düşük, nüfusun %75'i köyde yaşayan bir ülke olan Türkiye'de, savaşın başlamasıyla ithal mallar piyasada kıtlamı, ordu seferber edilmiş, Türkiye savaş a girmese bile savaş süresince büyük bir orduyu beslemek zorunda kalmıştır. Bu durum ekonomiye büyük bir yük getirmiş, karaborsacılık sıradan bir iş haline gelmiş ve hatta ekmek kıtlamı bile yaşanmıştır.

İkinci Dünya Savaşının sonlarına gelindiğinde artık Müttefiklerin savaşta kazanacağı belli olmuş ve Türkiye Müttefikler safında savaş a girmeye karar vermiştir. Ancak bu durum sadece resmi anlamda geçerli olmuş, Türkiye fiilen savaş a girmemiştir. Türkiye'nin buradaki amacı yeni dünya düzeninde kendisine yer edinmeye çalışması ve Sovyetlerin istekleri karşısında Batıdan ve özellikle Amerikadan destek almak istemesidir. Öyleki İkinci Dünya Savaşı sona ermesine rağmen Türkiye'de savaş hali Sovyet Rusya tehdidinden dolayı bir süre daha devam etmiştir.

Sovyet Rusya tehdidi karşısında Türkiye, Amerika'dan Truman Doktrini çerçevesinde askeri yardım almıştır. 1939 yılındaki Üçlü ittifak (Türkiye, İngiltere, Fransa) antlaşmasıyla Batı'nın siyasi nüfuzuna girmeye başlayan Türkiye, savaş sonrasında da ABD'ye bağımlılık do rultusunda ilk adımını atmış oluyordu. Akabinde yine Amerika'dan Marshall Planı çerçevesinde ekonomik yardım almıştır.

Böyle bir ortamda Batının desteğini almak isteyen Türkiye'nin demokrasi anlamında bazı değişikliklere gitmesi gerekmektedir. Bu yüzden Türkiye, hem dünyadaki konjonktürel değişiklikler hem de CHP içindeki muhalefetin belirginleşmesiyle, tek partili yönetimden vazgeçerek çok partili demokratik bir düzene geçme zamanının geldiğini farketmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın temel hükümlerinden dolayı bu anlaşmayı imzalayan devletler kesinlikle çok partili sisteme geçmek zorundaydı. Bu nedenle Türkiye de BM Antlaşması'nı imzalamakla çok partili hayata geçmek zorunda kalmıştır.

Milli Meclis dönü'nün bu konudaki duruşuna baktığımız zaman, iddialara göre Meclis dönü cumhurbaşkanı olduğu zaman çok partili hayatı istiyordu. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu karar ertelenmiştir. Bu iddiayı Meclis dönü'nün kendisinin de savunmasına karşın buna dair açık bir kanıt yoktur. Buna karşın Meclis dönü zaman zaman tek partili sistemden hoşnut

olmadı nı belirtmi tir. Zaten yeni dünya düzeninde nönü bu konuda kararlı olsun veya olmasın bir yerde çok partili hayata geçmek zorundaydı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'yla çok partili hayata geçi denemeleri yapılmı ancak ba arılı olunamamı tır. Bu yüzden 1930 yılından beri tek parti yönetimi hakim olan Türkiye'de, kinci Dünya Sava ı sonrasındaki yeni dönemde ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi kurulmu tur. Ancak tecrübeli bir siyasetçiye sahip olmaması, parti programının ve elemanlarının etkili olmamasından dolayı halktan ciddi bir destek bulamamı tır. Ayrıca smet nönü MKP'yi önemsemedi ini açıkca ifade etmi tir. Nitekim Demokrat Parti kurulduktan sonra etkinli ini kaybetmi tir.

Osmanlı mparatorlu u zamanından devralınan toprak rejimi cumhuriyet döneminde devam etmi tir. Atatürk döneminde toprak rejimini düzeltmek ve e itsizlikleri gidermek için ciddi kanun tasarıları dü ünülmesine ra men önemli bir de i iklimik yapılamamı tır. 1945 yılına geldi imiz zaman bu konuyla ilgili bir yasa tasarısı hazırlanmı tır. Bu tasarının amacı, topra ı olmayan veya az olan çiftçilere toprak ve tarım malzemesi temin ederek ülke topraklarının sürekli olarak i lenmesini sa lamaktır. Tasarı Meclisi ikiye bölmü tür. Tasarıyı destekleyen bakan, asker, bürokrat ve sivil kesim ve kamula tırmayla ilgili maddesi dı nda tasarıya kar ı olmayan büyük toprak sahipleriydi. Neticede kamula tırmayla ilgili maddeyle birlikte, smet nönü'nün direktifiyle milletvekillerinin ço unlu una Meclis dı nda imza attırılarak tasarı kanunla mı tır.

Görüldü ü gibi ilk olarak çiftçiyi topraklandırma kanunu ile CHP içinde ortaya çıkan gizli muhalefet, hemen akabinde bütçe görü melerinin Mecliste görü üldü ü sırada ve ardından Dörtlü Takrir ile tam olarak kendisini göstermi tir. Takrir sahipleri hükümetin uygulamalarını ele tirmi ve iktidarın daha demokratik olması gerekti ini belirtmi tir. Neticede Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'ten olu an Dörtlü Takrir sahipleri Celal Bayar önderli inde 1946 yılında Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. İlk muhalefet partisi 1945 yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi olmasına kar ın gerçek manada ve etkili bir muhalefet partisi 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'dir. Bu yüzden bu dönemden itibaren çok partili hayata geçi ba lamı tır.

1938 yılında Atatürk'ün vefatından sonra CHP'nin I. Ola anüstü Kurultayı'nda smet nönü parti tüzü ünde yapılan de i iklikle “De i mez Genel Ba kan” ve “Milli ef” ilan edilmi tir. Çok partili hayata geçi le birlikte, CHP II. Ola anüstü Kurultayı'nda De i mez Genel Ba kanlık sadece Genel Ba kanlık olarak belirlenmi ve aynı ekilde Milli ef'lik unvanından da vazgeçilece i ifade edilmi tir. Genel Ba kanın da dört yılda bir parti milletvekilleri arasından seçilmesine karar verilmi tir. Ancak nönü, devlet ba kanlı ı ile parti ba kanlı ının ayrılmasına pek yana mamı tir. Bu konu 1947 yılında yapılan CHP'nin VII. Kurultayı'nda tekrar gündeme gelmi ve muhalefetten gelen sert tepkiler neticesinde devlet ba kanlı ı ile parti ba kanlı ı ayrılmı ve parti genel ba kanı, cumhurba kanı oldu u zaman genel ba kanın bütün yetkileri genel ba kan vekiline verilecek ekinde de i tirilmi tir.

Demokrat Parti kuruldu u ilk aylarda, CHP'lilerin dostça tavırlarıyla kar ıla mı tir. Ancak CHP'nin bu dostane ili kisi zamanla de imi tir. Zira DP'ye kar ı halkın deste i artmaya ba lamı tir. Hatta DP'nin büyümesinden endi elenen CHP, 1947 yılında yapılacak genel seçimleri bir yıl önceye almı tir. DP, 1946 tartı malı erken genel seçimlerde henüz bütün yurttta örgütlenememi oldu u için çok varlık gösterememi olmasına kar ın yine de aldı ı oylarla CHP'yi tedirgin etmi tir. 1946 erken genel seçimlerinden sonra, seçimlerin hileli olup olmadı ı tartı ması gündemi ciddi manada me gul etmi tir. Hem yapılan itirazların hükümet tarafından incelenmemesi hem de seçim sonuçlarına ili kin üpheye neden olacak yayımların stanbul sıkıyönetim makamlarınca yasaklanması kafalarda soru i aretlerine neden olmu tur. Ayrıca oy sayımları gizli ve idare amirlerin kontrolü altında yapılmı tir. dare amirlerin ço u ise daha önce CHP'nin il ve ilçe parti ba kanlı ını yapmı ki ilerdi. Bütün bunlar ı ı nda vatanda ların zihninde seçim sonuçlarına ili kin üpheler yer almı tir. Hatta genel dü ünçe seçimlerin hileli olu udur. Ancak smet nönü'nün do rudan bu duruma müdahil olup olmadı ına dair kesin bir kanıt yoktur.

1946 seçimlerinden sonra Cumhurba kanı nönü, hükümeti kurma görevini sert mizaçlı bir siyasetçi olan Recep Peker'e vermi tir. nönü, Peker'in ikidar ve muhalefet arasında gerilen havayı yumu ataca ını dü ünmesine kar ın aksine CHP ve DP arasında ayrı ma giderek artmı tir. Siyasi huzursuzlu un iyice artması üzerine nönü iktidar ve muhalefetin uzla ması için hem Ba bakan Peker hem de DP Genel Ba kanı Bayar ile defalarca görü melerde bulunmu tur. Neticede nönü her iki tarafın uzla ması için bir bildiri metni hazırlamı tir. Hem hükümet kanadının hem de DP'nin onayını aldıktan sonra 12

Temmuz günü metni yayımlamı tır. *12 Temmuz Beyannamesi* denen bu bildiri demokrasi tarihinde önemli bir yer tutmu tur. Zira Cumhuriyet kanı nönü CHP ve DP'ye e it olarak yakla tı ını göstererek partiler üstü oldu unu vurgulamı tır.

Demokrat Parti, seçim yasasındaki anti-demokratik hükümlerden dolayı 1947, 1948 ve 1949 yılındaki ara seçimlere girmemi tır. CHP'nin 1950 seçimlerinde önceki son hükümeti olan Günaltay Hükümeti yeni bir seçim yasası hazırlamak için bilim heyeti olu turmu tur. Neticede 1950 seçimlerinden önce nönü iktidarının son önemli icraatı seçim yasasıydı. 1950'deki yeni seçim kanununa göre, hakimler seçim kurullarında gözetim ve denetim görevi alacaklar (adli teminat), tek dereceli, gizli oy ile serbest ve ki isel bir seçim yapılacak, oyların sayılması açık ve ço unluk esasına dayalı olacaktı. Sonuç itibariyle 14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimleri CHP kaybetmi tır. Böylece 27 yıllık tek parti dönemi sonra ermi ve DP iktidara geçmi tır. Otuz yıllık CHP iktidarının halkın oylarıyla tasfiye edilmesinden dolayı bu seçimlere "*Beyaz Devrim*" denmi tır.

Anti-demokratik uygulamaların ya andı ı bu dönemde, kinci Dünya Sava ı'nda demokrasi cephesinin sava ı kazanmasıyla smet nönü, hem SSCB'nin baskısından dolayı Batıyı arkasına almak istemesi hem de özellikle ABD'den maddi yardım alabilmek için çok partili hayata geçilmesi sürecini hızlandırmak zorunda kalmı tır. Bu ba lamda Türkiye kinci Dünya Sava ı'ndan sonra denge politikasından uzakla arak yönünü tam anlamıyla Batıya çevirmi ve günümüze kadar takip edilecek ABD eksenli bir politika gütmeye ba mı tır.

Ayrıca 1946 yılındaki genel seçimlerde yapılan usulsüzlükler neticesinde CHP daha fazla sandelye sayısına ula mı olsa bile, 1950 genel seçimleri yakla ırken smet nönü'nün oy kaygısıyla tavizler vermeye ba laması nönü'nün eski gücünü ve saygınlı ını yitirdi ini göstermi ve dönemin getirmi oldu u artlar neticesinde seçim aracılı ıyla yeni bir ihtilal gerçekleşmi tır. Böylece 18 yıl boyunca iç ve dı politikadaki her konunun belirleyicisi tek adam konumunda olan olan smet nönü, seçim yoluyla devrilmi tır.

Sonuç olarak, 1938-1946 yılları arasında smet nönü'nün tüm Türkiye'ye hakim oldu unu ve tek adam rolünü üstlendi ini görmekteyiz. Almanya'nın "Führer"i ve talya'nın "Duçe"siyle ili kili olan "Milli ef"lik unvanı nönü ile kurumsalla mı ve dönemi süresince otoriter bir lider olmu tur. Çok partili hayata geçi le birlikte anti-demokratik unvanlarından

vaz geçmek zorunda kalan önü, bazı alanlardaki sınırlamaları ve engellemeleri kaldırmı , demokrasi yolunda bazı adımlar atmı olsa bile 1950 yılına kadar yine oldukça en etkili ve son noktayı koyan otoriter bir lider olmu tur.

KAYNAKÇA

1. Basılı Kaynaklar

Ao lu, S. (1972). *Demokrat Partinin Do u ve Yükseli Sebepleri -Bir Soru-*. Baha Matbaası Yayınları.

Ao lu, S. (1998). *Babamın Arkada ları*. stanbul: leti im Yayınları.

Ahmad, F. (1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. stanbul: Bilgi Yayınevi.

Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (2. Baskı). Ahmet Fethi (Çev.). stanbul: Hill Yayın.

Ahmad, F. (1999). *Modern Türkiye’nin Olu umu* (2. Baskı). Yavuz Alogan (Çev.). stanbul: Kaynak Yayınları.

Akandere, O. (1998). *Milli ef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçi te Rol Oyanayan ç ve Dı Tesirler 1938-1945*. stanbul: z Yayıncılık.

Aktar, A. (2001). *Varlık Vergisi ve ‘Türkle tirme’ Politikaları* (5. Baskı). stanbul: leti im Yayınları.

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946-1960*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Aras, T. R. (2010). *Atatürk’ün Dı Politikası* (2. Baskı). stanbul: Kaynak Yayınları.

Arcayürek, C. (1985). *Demokrasinin lk Yılları 1947-1951* (2. Baskı). stanbul: Bilgi Yayınevi.

Armao lu, F. H. (1964). *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Armaolu, F. (1990). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995* (Cilt 1-2), (12. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Ateş, N. Y. (2008). *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Tarihi 1. Mustafa Bıyıklı (Ed.), Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikaları* içinde (s. 53-90). İstanbul: Gökkube.

Aydemir, .S. (1991a). *İkinci Adam 1884-1938* Cilt (1), (7. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, .S. (1991b). *İkinci Adam 1938-1950* Cilt (2), (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, .S. (1998). *Menderes'in Dramı (1899-1960)* (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, M. (2002). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980* (Cilt 1), (5. Baskı). Baskın Oran (Ed.), *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945* içinde (s. 399-476). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bağcıbaşı, M. (1999). *Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri (Tonguç Yolu)*. İstanbul: Papirüs Yayınları.

Bayar, C. (1969). *Başbakan Adnan Menderes*. Mehmet Bozdağ (Derleyen). İstanbul: Baha Matbaası.

Bila, H. (1987). *Sosyal Demokrat Süreç içinde CHP ve Sonrası* (2. Baskı). İstanbul: Milliyet Yayınları.

Bilge, A. S. (1992). *Güç Kömürü Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*. Ankara: Türkiye Bankası Kültür Yayınları.

Boratav, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009* (15. Baskı). Ankara: İnce Kitapevi.

Bozdağ, . (1995). *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga Atatürk-Önümü Önümü-Bayar*. İstanbul: Emre Yayınları.

Burçak, R. S. (1979). *Türkiye’de Demokrasiye Geçi (1945-1950)*. Ankara: Olguç Yayınevi.

Çaylak, A. ve Ni ancı, . (2011). Osmanlı’dan kibirli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (Ç ve Dı Politika) (3. Baskı). Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Editörler), *Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giri Demokrasiye Geçi mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu 1946-1950 içinde* (s. 303-343). Ankara: Sava Yayınevi.

Çetino lu, A. S. (2009). *Varlık Vergisi 1942-1944 Ekonomik ve Kültürel Jenosid.* stanbul: Belge Yayınları.

Çufalı, M. (2004). *Türkiye’de Demokrasiye Geçi Dönemi (1945-1950)*. Ankara: Babil Yayıncılık.

Deringil, S. (2003). *Denge Oyunu kinci Dünya Sava ı’nda Türkiye’nin Dı Politikası* (3. Baskı). stanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dündar, C. ve Çaplı, B. (2007). *smet Pa a Her Devir Bir Hayat* (3. Baskı). Ankara: mge Kitabevi.

Ekinci, N. (1997). *kinci Dünya Sava ı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçi te Dı Etkenler.* stanbul: Toplumsal Dönü üm Yayınları.

Erden, A. F. (1952). *smet nönü.* stanbul: Burhanettin Erenler Matbaası.

Erdo du, H. (2004). *Avrupa’nın Gelece inde Türkiye’nin Önemi ve NATO ve ttifaki.* stanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Erhan, Ç. (2002). *Türk Dı Politikası Kurtulu Sava ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980 (Cilt 1), (5. Baskı)*. Baskın Oran (Ed.), *ABD ve NATO’yla li kiler içinde* (s. 522-575). stanbul: leti im Yayınları.

Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979 (1. Cilt)*. Ahmet Demirel (Haz.). stanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erol, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve deolojisi* (4. Baskı). Ankara: mge Kitabevi.

Erol, M. S. (2011). Osmanlı'dan kbinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi ( ve Dı Politika) (3. Baskı). Adem aylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnu Kapu (Editörler), *1946-1950 Dönemi Türk Dı Politikası* içinde (s. 345-358). Ankara: Sava Yayınevi.

Esmer, A. . ve Sander, O. (1993). Olaylarla Türk Dı Politikası (1919-1990) (8. Baskı). *İnci Dünya Sava ında Türk Dı Politikası* içinde (s. 137-185). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Golo lu, M. (1982). *Demokrasiye Geçi 1946-1950*. stanbul: Kaynak Yayınları.

Golo lu, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyet Tarihi-III Milli ef Dönemi 1939-1945*. stanbul: Türkiye Bankası Kültür Yayınları.

Gönlübol, M. ve Ülman A.H. (1993). Olaylarla Türk Dı Politikası (1919-1990) (8. Baskı). *İnci Dünya Sava ından Sonra Türk Dı Politikası (1945-1965)* içinde (s. 191-487). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Güne , T. (1996). *Türk Demokrasisinin Analizi*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Hale, W. (2003). *Türk Dı Politikası 1774-2000*. Petek Demir (Çev.). stanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları/Mozaik Dizisi.

Heper, M. (1999). *smet nönü Yeni Bir Yorum Denemesi*. Sermet Yalçın (Çev.). stanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

smet nönü. (1987). Ankara: Genelkurmay Ate e Ba kanlı ı (Haz.).

nönü, . (2006). *Hatıralar* (2. Baskı). Sabahattin Selek (Haz.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kabacalı, A. (2004). *Bilinmeyen Yönleriyle Cumhuriyet Tarihi*. stanbul: Creative Yayıncılık.

Kaçmazo lu, H. B. (1988). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartı maları*. stanbul: Birey Yayıncılık.

Kafao lu, A. B. (2005). *Varlık Vergisi Gerçe i* (2. Baskı). stanbul: Kaynak Yayınları.

Kalkano lu, S. (1991). *smet nönü: Din ve Laiklik*. stanbul: Telkin Yayınevi.

Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*. stanbul: Tima Yayınları.

Karpat, K. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. stanbul: Tima Yayınları.

Karaosman lu, Y. K. (1968). *Politikada 45 Yıl*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kaya, Y. (2001). *Bozkırdan Do an Uygarlık Köy Enstitüleri I “Antigone’den Mızraklı İmihale”*. stanbul: Tıglat Matbaacılık.

Kayra, C. (2011). *Sava Türkiye Varlık Vergisi* (3. Baskı). stanbul: Tarihçi Kitabevi.

Kili, S. (1976). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Geli meler -Siyaset Bilimi Açısından Bir nceleme-*. stanbul: Bo aziçi Üniversitesi Yayınları.

Kocaba , S. (2009). *nönü Dönemi Milli ef Yönetimi ve Demokrasiye Geçi 1928-1950*. stanbul: Bayrak Yayıncılık.

Koçak, C. (2003a). *Türkiye’de Milli ef Dönemi 1938-1945 Cilt (1)*, (2. Baskı). stanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2003b). *Türkiye’de Milli ef Dönemi 1938-1945 Cilt (2)*, (2. Baskı). stanbul: İletişim Yayınları.

Kut, D. (2000). *60. Yılında Basında Köy Enstitüleri 1940-2000*. Ankara: Güldikenî Yayınları.

Lewis, B. (2010). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (III. Edisyon), (4. Baskı). Boş Babür Turna (Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Makal, M. (1996). *Köy Enstitüleri Ya da Deli Memedin Türküsü* (2. Baskı). Ankara: Güldiken Yayınları.

Meydan, S. (2010). *Cumhuriyet Tarihi Yalanları 2*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi

Nadi, N. (1964). *Perde Aralığından*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Ortaylı, İ. ve Küçükaya, İ. (2012). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*. İstanbul: Tima Yayınları.

Önder, Z. (2010). *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*. Leyla Uslu (Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Öz, E. (1992). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*. Ankara: Gündoğdu Yayınları.

Özdamar, Ü. (1991). *Ordu-Siyaset ilişkisi (Atatürk ve sonraki Dönemleri)*. Ankara: Gündoğdu Yayınları.

Pazar, M. (2001). *Demokratik Eğitimde Bir Anıt Kurum: Köy Enstitüleri*, Ankara: Güldiken Yayınları.

Peker, R. (1984). *İnkılâp Dersleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Poyraz, F. (2008). *İsmet İnönü Atatürk'ün Dava Arkadaşı, Türkiye'nin İlk Başbakanı*. İstanbul: Nokta Kitap.

Sarıncı, Y. (1988). *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelimi ve NATO'ya Girişi (1939-1952)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Seydi, S. (2011). Osmanlı'dan İktisadi Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika) (3. Baskı). Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Editörler), *1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika* içinde (s. 257-302). Ankara: Savaş Yayınevi.

Sönmezolu, F. (2011). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.

Timur, T. (2003). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (3. Baskı). Ankara: İnce Kitapevi.

Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İktisadi Paftalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950* Cilt (1), (2. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tören, T. (2007). *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Tuncer, E. (2008). *1946 Seçimleri*. Ankara: TESAV Yayınları.

Tuncer, H. (2012). *İktisadi nönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye* (2. Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Turan, . (2003). *İktisadi nönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği* (2. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Uran, H. (1959). *Hatıralarım*. Ankara.

Uyar, H. (1998). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Ünal, O. (1994). *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Yalçın, D., Akbıyık, Y., Özkaya, Ö., Gülnihal, B., Akbulut, D. A., Tokgöz, E., Turan, R., Köstüklü, N., Balçılı, M., Tural, M. A., Erslan, C. ve Avcı, A. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Yalman, A. E. (1970a). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 1922-1944* Cilt (3). İstanbul: Rey Yayınları.

Yalman, A. E. (1970b). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 1945-1970* Cilt (4). İstanbul: Rey Yayınları.

Ye il, A. (2001). *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayat Geç i* (2. Baskı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı 1.

Yılmaz, E. (2008). *Türkiye’nin Demokrasiye Geç i Yılları 1946-1950*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Yi it, A. A. (1992). *nönü Dönemi E itim ve Kültür Politikası (1938-1950)*. İstanbul: Bo aziçi Yayınları.

Zürcher, E. J. (2006). *Modernle en Türkiye’nin Tarihi* (20. Baskı). Yasemin Saner Gönen (Çev.). İstanbul: leti im Yayınları.

Weisband, E. (2002). *kinici Dünya Sava ı ve Türkiye*. Örgen U urlu (Çev.). İstanbul: Örgün Yayınevi.

2. Elektronik Kaynaklar

Akyol, T. (2008). *Paralarda önü Resmi*.
<http://www.milliyet.com.tr/Default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=518726> Eri im
Tarihi: 5 Mayıs 2013.

Alo lu, S. (2010). *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları*. (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi). Abant zzet Baysal Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd3f0be111c8ea89664b539fdc501db943642331cff2c6c74e9ebe727b3fb73d25a> Eri im Tarihi: 28 Mayıs 2013.

Altun, U. (2007). *Marshall Yardımı ve Türkiye*. (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Türk nkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd32ee4d7d6ed88a294145285033ae854f03e5e7e3b8687b036cf2bb45e7ad2750d> Eri im Tarihi: 30 Ekim 2013.

A ıcı, Z. A. (2012). *smet önü Döneminde Uygulanan  Politika'nın ktisadi, Sosyo-Kültürel Etkileri (1938-1950)*. (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd3a2299a654f55713194ecf184a0a95dfe4f3a6dc40cec73d13805a609eababa2c> Eri im Tarihi: 01 ubat 2013.

Av ar, B. Z. & Kaya, E. E. (2012). *Çok Partili Hayata Geçi Sonrasında lk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi*. 13 (2), 113-132. Cumhuriyet Üniversitesi/ ktisadi ve dari Bilimler Dergisi, Sivas. <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/okpartilihayatageisonrasndalkmuhalefetpartisimillikalknmapartisi.pdf> Eri im Tarihi: 20 Kasım 2013.

Aymalı, Ö. (2013). *Demokrasiye Do ru Bir Adım: 12 Temmuz Beyannamesi*. <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=266949> Eri im Tarihi: 12 Kasım 2013.

Buran, H. (1987). *Türkiye'de Çok Partili Demokratik Hayata Geçi (1945-1950)*. (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd36127ffa2f67878ef403af9be3cff1eb85e45cd62f061da4582c6b400d6f0c6ef> Eri im Tarihi: 15 Kasım 2013.

Çengelci, G. U. (2010). *Türkiye'de Ola an Dı ı Dönemlerde Vergilendirme-Anayasal Vergilendirme lkelerine Uygunluk Açısından Bir rdeleme*. (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd39c2aaed9bc38e429ac7873b36400210cd59afc7baad48d9ad2d6e5986d490966> Eri im Tarihi: 01 Haziran 2013.

Çomaklı, .E., Koç, F. & Yıldırım, K. E. (2012). *Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi*, 4 (2), 61-70. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi. http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_hia/arsiv/2012_2/s_ertan_comakli.pdf Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2013.

Demokrat Parti Programı 1946, <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946.pdf> Erişim Tarihi: 19 Nisan 2014.

Duru, B. (2008). Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1940-1949. Birgül Ayman Güler (Ed.), *Kıtlık Yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları* içinde (s. 159-225). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. <http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/1941.pdf> Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2013.

Ertem, B (2009). *Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı*, 12 (21), 377-397. Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Balıkesir. <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c12s21/makale/c12s21m24.pdf> Erişim Tarihi: 18 Ekim 2013.

Güler, Y. (2004). *II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)*, 5 (2), 209-224. Gazi Üniversitesi/Kırşehir Eğitim Fakültesi, Kırşehir. http://kefad.ahievran.edu.tr/archieve/pdfler/Cilt5Sayi2/JKEF_5_2_2004_209_224.pdf Erişim Tarihi: 21 Ekim 2013.

<http://keeaum.sdu.edu.tr/tr/koy-enstituleri/koy-enstituleri-haritasi-3053s.html> Erişim Tarihi: 17 Nisan 2014.

<http://www.borsamiz.com/2009/04/spekulator-ve-manipulator-nedir/> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2013.

lyas, A. & Turan, O. (2012). *nönü Dönemi Türk Dı Politikası, 1* (1), 319-341. Atatürk Üniversitesi/Atatürk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/viewFile/8235/7029> Erişim Tarihi: 12 Ekim 2013.

nan, S. (2003). *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde (1946-1950) Milletvekili Seçim Yasası Değişikliklerinde Muhalif Görüşler*, (9), 167-188. Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta. <http://sinan.pau.edu.tr/Se%C3%A7im%20yasalari.pdf.pdf> Erişim Tarihi: 28 Kasım 2013.

nci, . (2012). *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması*, 10 (2), 272-290. Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi. <http://sbe.cbu.edu.tr/2012-2/22inci.pdf> Erişim Tarihi: 2 Haziran 2013.

nönü Vafkı, <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/hayati> Erişim Tarihi: 1 Ocak 2013.

Kara, S. (2012). *Tek Partiden Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türkiye’de Din Politikalarındaki Değişim Üzerine 1945-1950*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd39c11e48cfad8514c7a8ed0724d1ab77fb7ff623be416864242ff68eb369974ec> Erişim Tarihi: 03 Aralık 2013.

Karabulut, K. (2005). *11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi’ne Bir Bakış*, (27), 325-339. Atatürk Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/1552/1550> Erişim Tarihi: 2 Haziran 2013.

Kayı, . (2009). *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd39c11e48cfad8514c1f7db41778338945f293cec053592364bbacbc685f5c8e41> Erişim Tarihi: 20 Kasım 2013

Kirman, E. (2006). *Çok Partili Döneme Geçi Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd3c84c29d723d7ac99b279f4cc5384795557a415d920c4a743a013767d71667763> Erişim Tarihi: 25 Kasım 2013.

Metinta, M. Y. & Kayıran, M. (2011). *Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1929-1942)*, 21 (1), 289-313. Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ. <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt21/say1/289-313.pdf> Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2013.

Mutlu, S. (2007). *Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd32ee4d7d6ed88a2943c58d5f855038117190ee0f8660f7d36dc6d044f0198077069d5b515c861deb4> Erişim Tarihi: 02 Nisan 2013.

Özçelik, M. (2010). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, (2), 253-269. Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara.
http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_29/14.pdf Erişim Tarihi: 18 Kasım 2013.

Sarıçoban, G. (2005). *Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd3e1a2a9d8a2333a7a76a9d05890852ae4f2acb1ed477b15f70e09343f4daddce7> Erişim Tarihi: 26 Kasım 2013.

Takım, A. & Arslan, R. (2012). *İktisat Politikalarında Zorunlu Borçlanmadan Zorunlu Tasarrufa: Varlık Vergisi Tartışmaları*, 13 (2), 217-237. Cumhuriyet Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas.
<http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/iktisatpolitikalarindazorunluborlanmadanzorunlutasarrufavarlikvergisitartimlar.pdf> Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2013.

Tuna, S. (2006). *Siyasi Açıdan I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri (1947-1949)*. (Yayımlanmamı Master Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd353d20ca3991cc9a5ed6c07571e5c1ca69ff10e0388a46026a5cad36a23604fe8> Eri im Tarihi: 01 Aralık 2013.

Türkiye Cumhuriyeti Dı i leri Bakanlı ı, *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO*, <http://www.mfa.gov.tr/nato-tarihce.tr.mfa> Eri im Tarihi: 28 Kasım 2013.

Türkiye Cumhuriyeti Dı i leri Bakanlı ı, *Sayın İsmet İnönü (Pa a'nın) Özgeçmi i*, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-ismet-inonu-pasa-inin-ozgecmisi.tr.mfa> Eri im Tarihi: 1 ubat 2013.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2012). *Türkiye'de Banknot Basımının Tarihçesi*, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/Banknot2013.pdf> Eri im Tarihi: 5 Mayıs 2013.

Ulusoy, M. (2010). *Milli Korunma Kanunu Çıkarılma Amacı, Sosyo-Ekonomik Etki ve Sonuçları*. (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=7d53ed97e31a8bd39c2aaed9bc38e42981e58aeb6829cdd055cbf787ff50bdb1445852f111cd12c3> Eri im Tarihi: 28 Mayıs 2013.

Yalçın, O. (2011). *İkinci Dünya Sava ında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi*, (47), 701-731. Ankara Üniversitesi/Türk nkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1659/17722.pdf> Eri im Tarihi: 15 Kasım 2013.

K İSEL B LG LER

Adı Soyadı : AHMET AL UGAN

Do um Yeri : FETH YE

Do um Yılı : 1987

Medeni Hali : BEKAR

Lise 2001-2004 : GÖCEK L SES

Lisans 2005-2010 : DO U AKDEN Z ÜN VERS TES , SOSYAL B L MLER ENST TÜSÜ
ULUSLARARASI L K LER ANA B L M DALI

Yabancı Dil : NG L ZCE